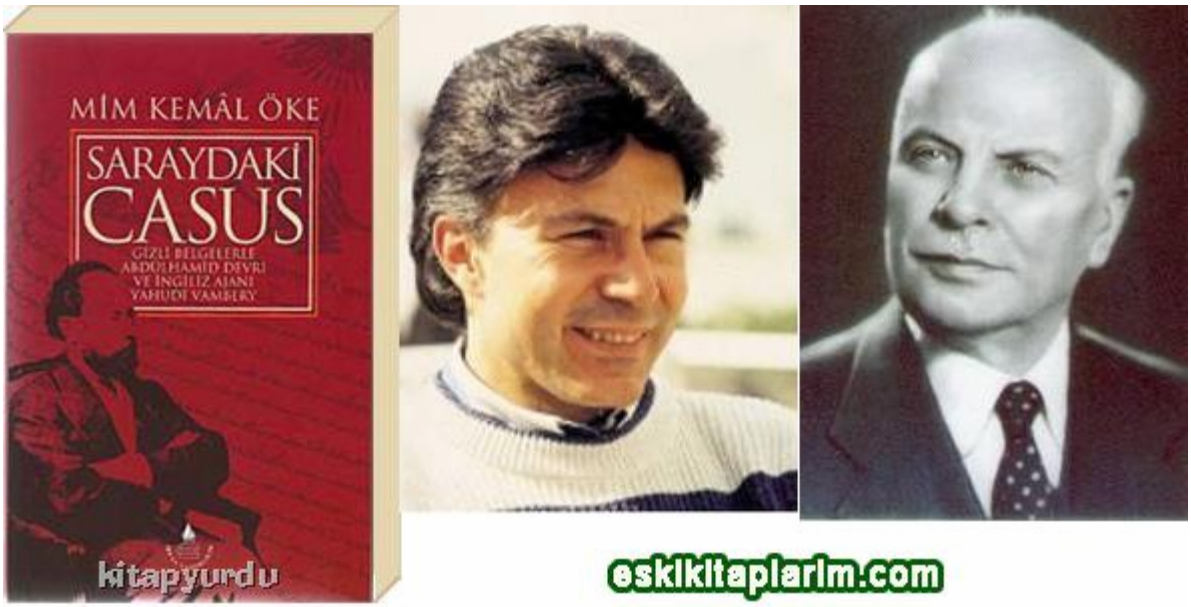
www.eskikitaplarim.com.enginel

Mim Kemal ÖKE – SARAYDAKİ CASUS - GİZLİ BELGELERLE ABDULHAMİD DEVRİ
ve İNGİLİZ AJANI YAHUDİ VAMBERY

Hikmet Nesriyat: İstanbul, Kasım 1991

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ
BİRİNCİ BÖLÜM
SAHTE DERVİS
PROF. ARMİNİUS VAMBERY VE GENÇLİĞİ
İKİNCİ BÖLÜM
"RESİD EFENDİ"
DEVLETLERARASI CASUSUN YILDIZ MİSYONU
I
İstanbul'dan İlk Rapor (Belge No: 1)
Sultan Abdülhamid ile Olan Görüsmemin Raporu (Belge No: 1, Ek No: 1)
Abdülhamid ile İkinci Görüsme (Belge No: 1, Ek 2)
Padisah'in Kisisel Özellikleri
Ve Yönetimi İle İlgili Genel Gözlemlerim
II
Boğazların Tahkimi, Ermeni Meselesi Ve Üçlü İttifak Konusunda Padisahla Görüsme (Belge No: 2)
Ülkenin Genel Durumu ve Dıs Politikası (Belge No: 3)
— Ermeni Meselesi
— Hindistan ve İran
GENEL GÖZLEMLER
— Padisah ve Siyaseti
— Sultanla Olan İliskim
— Ülkenin Genel Durumu

www.eskikitaplarim.com.enginel

— Sonuç
III
Abdülhamid'in İngiltere'ye Bakısı (Belge No: 4)
İngiliz Kapitalistleri (Belge No: 5)
Sedaret Değisim (Belge No: 6)
Said Pasa (Belge No: 7)
Sakir Pasa (Belge No: 8)
Padisah ve Siyaseti (Belge No: 9)

ÖNSÖZ

Profesör Arminius Vambery: Doğumu 1831 ya da 1832 (tam olarak bilinmiyor); ölümü: 1913. Musevi asıllı bu Türkoloğun bir insan yasamına sığdırdığı kimlikleri (seyyah, kâsif, dervis, öğretim üyesi, yazar, devletlerarası arabulucu, casus) ve misyonlar (Orta Asya'da Türkoloji arastırmaları yapmak, Osmanlı Padisahı nezdinde İngiltere hesabına ajanlık, İngiltere'de II. Abdülhamid'in sözcülüğü, Taymis ile Boğaziçi arasında arabuluculuk, Siyonizm namına Filistin'de Musevi kolonizasyonunun propagandacılığı) bir araya getirilince ortaya en hayalperest tarihî macera filmini bile gölgede bırakacak bir senaryonun çıkacağını ilerideki satırlarda okuyucu bizzat görecektir.

Biz, Prof. Vambery ile İngiliz Devlet Arsivi'iide (Public Record Office) arastırma yaparken tanısma imkânını bulduk. Göz gezdirdiğimiz dosyalar, bu ünlü bilim adamının bugüne kadar bilinmeyen bir yüzünü bize tanıtacaktı. Yine aynı incelememizi Türk ve İsrail arsiv belgelerini tarayarak sürdürürken bu sefer de elimize geçen bazı kayıtların bize Prof. Vambery'nin yasamından baska renkli boyutlar kazandırdığını gördük.

Sımız gün yüzü görmeyen materyalin ıbery'yi ayn bir çalısma konusu yapamadık. hazırlamada emeği geçen Sn. Yıl-yiktnet Nesriyat'a burada tesekkürü zevki ve heyecanı, okuyanların

Mim Kemâl ÖKE İstanbul, 1991

BİRİNCİ BÖLÜM

SAHTE DERVİS

Prof. Arminius Vambery ve Gençliği

XIX. yüzyıl Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda Musevî uyrukluların doğumlarını kaydetmeleri yasal olarak gerekmediğinden Vambery ailesi, ikinci çocukları küçük Hayim (veya Hermann) için geleneklerin dısında bir islem uygulamayı düsünmemisdi. Bunun için Profesör Arminius (Hermann) Vambery doğum yılını bilmediğini ilkini 1890'da, diğerini ise 1904'te yayınladığı iki otobiyografisinde itiraf etmektedir (1). Annesinin ifadesine göre Arminius, babasının koleradan ölümünden kısa bir süre sonra, bir Aziz Yahya gününde doğmustur. Katolik takviminin yardımıyla bugünü 19 Mart olarak tesbit eden Vambery, doğum yılını bulmakta oldukça güçlük çekmistir. Kolera salgını 1830'lardan itibaren bir-iki yıl üstüste Macaristan'ı kat ettiği için babasının ölüm, kendisinin ise doğum yılı büyük

www.eskikitaplarim.com.enginel

ihtimalle 1831 veya 1832 olmalıdır. Aile isimleri olan "Vambery" (aslı Wamberger) Prof.
Vam-bery'nin büyükbabasının Macaristan'a göç etmeden önce yasadığı bir Alman kenti olan
Bamberg'den gelmektedir ki, bu isim zamanla değiserek tanınmıs müstesrikin soyadını olusturmustur.
Hatıratından çıkardığımız kadarıyla Vambery bugün
12

Çekoslovakya'nın Jurpri Bratislave kenti olan St. Georg-hen kasabasında dindar bir Musevî
ailesinin çocuğu olarak doğmustur. Annesi ona erken ölümü dolayısıyla göremediği babasının
yalnızca bağnaz bir kisi değil, fakat aynı zamanda ailesine karsı olan sorumluluklarını ihmal
edecek sekilde dinî konulara kendini adayan bir arastırıcı olduğunu anlatacaktır. Çekingen
yaradılıslı ve gözü kitaplarından baska hiçbir seyi görmeyen babası, ailenin geçimini sağlamak amacıyla -bilhassa annesinin özendirme-siyle- sırasıyla hahamyardımcılığı, manavlık, esnaflık ve tüccarlık yapmaya, hatta bir han bile isletmeye kalkarsa da, bu uğraslarından hiçbirinde basarılı olamayacak, tutulduğu kolera illeti onu nefret ettiği bu
"bayağı" uğraslardan alınca, genç karısı ve iki çocuğundan olusan ailesini büyük bir maddî
sıkıntı içerisinde terk edecektir. Böylece, aile reisliği görevini yüklenen zavallı kadın kısa bir
süre sonra islettiği hanın kân ile ölçüldüğünde basarılı bir iskadını olduğunu kanıtlayacaktır.
Bir hayat arkadasının eksikliğini hisseden genç ve yalnız kadın, Vam-bery'nin "geçimi kolay,
iyi kalpli" diye okuyucularına tanıttığı Bay Fleischmann ile yasamını birlestirecektir. Evin
geçimini sağlama konusunda Vambery'nin özbabasını hiç de aratmayan Fleischmann, karısının zoruyla denediği mesleklerde herhangi bir maddî gelir elde edemeyince tek çıkar
yolun ailesiyle akrabalarının kendisine yardım edeceği doğum yeri olan Duna Szerdahely'ye
(bugünkü Dun-jaska Streda, Çekoslovakya) yerlesmek olduğunu savunacaktır (Çocukluğundaki "baba" figürünün güçlü bir kisiliğe sahip olan annesine kıyasla daima ikinci
planda kalması, Freud'un teorilerine uygun olarak, Vambery'nin ile-riki yasamında da etkisini
gösterecek, otoriter bir baba olmaya özen gösterecek bu ailevî kompleksi yenmeye çalısacaktır).
Bir sabah sol bacağının ağrısıyla uyanan küçük ArmiSAHTE
DERVÎS 13
nius'un kalça kemiği kaymıstır. Annesinin onu üfürükçü^ lere, kınk-çıkıkçılara tasıması kâr
etmemis ve tüm yasamı boyunca topal kalmaya mahkûm olmustur. Bu yüzden Vambery,

www.eskikitaplarim.com.enginel

fizikî sakatlığını zihnî uğraslarda elde ettiği basarılarla telâfi etmeye çalısmıstır. Daha sekiz
yasına basmadan Almanca ve Macarca'nın yanında İbranice okuyup yazmayı öğrenmis, Eski_Ahid|i ezberden okumayı basarabilmistir. Profesör olduğu zaman on iki Batrve Do-i
iddia ederek, filolojik yeteneğiyle her zaman
övünmüstür. Ondaki bu yeteneği fark eden annesi oğlunu iyi bir eğitim görmesi için Yahudi getosunun dısında bir Protestan okuluna kaydeder. Annesine göre, Arminius'un fikrî
gelismesi St. Georghen'deki özel koleje gitmesine bağladı. Ne var ki, bu okulun masraflarını
karsılayacak maddî güce sahip değildi. Bundan dolayı, Vambery bir yıl kadar çalısıp, öğrenimi için para biriktirmek zorunda kaldı. Duna Szerdahely'den iki saat uzaklıkta olan
Nyek'de Musevi bir hancının oğluna okuma-yazma ve bazı önemli dinî bilgileri öğretti. Onbir
yasında hoca olmustu; ama aslında günde üç saatlik ders seanslarının dısında ev sakinlerinin
ayakkabılarını boyamaktan elbiselerini fırçalamaya kadar evin her türlü angaryaları da onun
zayıf omuzlarına yüklenmisti.
Düzensiz eğitimi boyunca açlık ve sefalet yakasını bırakmaz. St. Georghen'deki Musevî cemaati önceleri ona yatacak bir yer ve arada sırada sıcak bir kap yemek vermeyi kabullenir.
Fakat, Arminius'un Hıristiyan okulunda laik bir öğrenim görmesi bağnaz Musevilerce hiç hos
karsılanmaz ve öğrenmek hırsı ile yanıp tutusan bu genci sokağa bırakıverirler. Bir süre parkta yatıp kalkan, daha sonra ise bunamıs karısını oyalasın diye kendisini kabul eden yaslı
bir sapkacının yanına sığman Vambery'nin yetersiz beslenmeden renginin solmaya ve bedeninin çökmeye basladığını fark eden arkadasları ona nasılsa acır

ve birer birer her öğün onu evlerinde yemeğe alıkoymaya baslarlar. Fakat arkadaslarının bu
iyikalpliliğine karsılık bazı hocaları, Yahudi kökenli olusu nedeniyle, onu asağılamaktan çekinmezler. Birkaç kez de Hıristiyan halk onu sokakta alaya alır, hattâ taslar. Orta Avrupa'da
giderek güçlenmeye baslayan Yahudi aleyhtarlığı (Anti-Semitizm) akımına rağmen, annesi
küçük Vambery'yi eğitim standardı yüksek olan Hıristiyan okullarına göndermekte kararlıdır.
Pressburg'da Benediktin rahiplerinin kolejine de devam eden Arminius, dindar bir Musevî aile
yasamının, yine aynı sekilde dinî hüviyeti güçlü olan Hıristiyan eğitim sistemi ile çatısması
sonucunda tüm manevî duygularını kaybeder. İleriki yıllarda kendisine Müslüman bir hacı
süsü vererek Orta Asya'yı dolasacak olan bu sahte dervisin metafizik tefekkür ve tahayyülâta

www.eskikitaplarim.com.enginel

girmeye, kendi ifadesine göre, ne vakti ne de eğilimi vardır. Materyalist dünya görüsüne rağmen, ileride dinin eksikliğini kavrayacak ve anılarında, belki de biraz pismanlık duygusu
ile karısık olarak, "Beni Cennete götürecek merdivenin bazı basamakları kırık, bazıları ise
eksik" diye yakmacaktır.
Yakasını bir türlü bırakmayan maddî sıkıntıları dolayısıyla eğitimi için yeterli fonu toparlayamayan küçük Arminius, bu nedenle okula bir süre ara vererek özel derse gitmeyi
dener. Sırtında birkaç yamalı elbise ve içi saman dolu uyku tulumundan olusan heybesi ile
Macaristan'da is aramaya baslar. Bir süre büyük sehirlerde zengin ailelerin ahçı, bahçıvan ve
diğer hizmetkârlarının ask mektuplarını kaleme alır, baskalarının duygusal serenadları için
balkon altlarında sarkı bile söyler. Günün modasına uyarak, Budapeste kahvelerinde zaman
öldürüp, ders verecek öğrenci bekler. Birkaç basarısız çabadan sonra zengin bir ailenin yanında o güne kadarki yasamında hiç tanımadığı konforlu bir ortamda özel öğretmenlik
yapmaya baslar. Ne var ki, Vambery artık on sekiz yasında bir deli-
SAHTE DERVİS 15
kanlı olmustur. Öğrencisinin 'yazdığını düzeltmek amacıyla' "ailenin biricik gözbebeği "Miss
Emily'nin elini biraz
"* l-'-J-'***
Vambery 20 yaslarında.
16 SARAYDAKİ tASUtf'
uzunca tutunca soluğu kapı dısında alır ve parmakla nnın ucundan kalbine doğru yükselen
sıcaklığı gecenin ayazında dindirmek zorunda kalır. Artık özel ders vermekten sıkılmıs, macera aramaktadır. Sark'm esrarlı ve büyüleyici güzelliği genç Vambery'yi çekmektedir. Bu
arada annesi ölmüs, onu Macaristan'a bağlayan biricik neden de ortadan kalkmıstır. Simdi,
Viyana'da kendisi ile tanıstıktan sonra Türkoloji'ye yöneldiği ünlü doğubilimci Baron Joseph
von Hammer-Purgstal'm tavsiyesine uya-rak 1857 yılının ılık bir Mayıs sabahı İstanbul'a
doğru gemi ile hareket eder. Tuna nehrini kat ederek Galatz'a, oradan Karadeniz yoluyla
Halic'e ulasacak olan bu zevkli ilk yurtdısı yolculuğunda gemide en ilgisini çeken sahne günes batarken namazını kılan Türk yolcular olmustur. Bunlardan yaslıca olanı seccadesini
katladıktan sonra, meraklı gözlerini kendisine diken genç Macar gezginine yaklasır. Vambery'in Türkçe konustuğunu fark edince genç adama çok makbule geçen bir yemek ısmarlayan ve yolculuk sırasında sohbetini esirgemeyen bu Türk asilzadesi ileride tarihe pek
çok tarihî eserin yazarı ve II. Ab-dülhamid'in adliye nazırı olarak geçecek olan Cevdet Pasa'nın

www.eskikitaplarim.com.enginel

babasından baskası değildir!
Cebinde hiç parası olmadığı halde İstanbul, Beyoğ-lu'nda bir asağı, bir yukarı gezinerek karnını doyurmanın yolunu arayan Vambery'yi, basındaki Macar isi tüylü sapkadan tanıyan
bir göçmen yurttası Bay Püspöki maceracı seyyaha yardımda bulunur ve onu evinde bir süre
için misafir eder. İs bulabilmesi için Püspöki Vambery'ye 1848 İhtilâli'nin basarısızlığa uğraması ile Türkiye'ye sığınan Macarların uğrak yeri olan Cafe Flamm de Vienne'e gitmesini
öğütler. Ne var ki, basarısız birkaç temastan sonra Vambery, "tası toprağı altın" olduğu inancının yaygın olduğu bu kentte maddî kazanç kaynağının Avrupalılarla yoğun köseler
değil de, tersine Osmanh mahallele-

rinin tipik Türk kahveleri olduğunu derhal kavramıstır. Bir tabureye tüneyerek kahvelerde
nargilesini fokurdatan Osmanlıların karsısına meddah olarak geçen Vambery, onlara hikâyemasal
türünden bazı olaylar anlatacak, siirler okuyacak, hattâ taklit bile yapacaktır. Gösteriden memnun kalan Türklerin kendisine ikramı ile de karnını doyurmayı basaracak,
kendini geçindirecek kadar para bile kazanacaktır.
Beyoğlu kitabevlerindeki ilânlandan Vambery'nin özel ders verdiğini öğrenen İstanbul beyefendileri, günün modasına uygun olarak, Batı kültürünün temelini olusturan dil öğrenimine istekli olmaya basladıkları için maceracı Macar seyyahının talihi birden bire parlar, bey, efendi, pasa kösklerinde o güne kadarki hayatında görmediği konforun ve rahatın
içine düser. İlk beyefendilerinden olan Hüseyin Daim Pasa'nm konağında Osmanlı aristokrasisinin yasam tarzını, geleneklerini ve tesrifat kurallarını gözlemleme imkânını bulan
Vambery yalnız, kendi ifadesiyle, "tipik bir Türk centilmeni" olmakla kalmaz, ayrıca geleceğin Türkoloji profesörü olarak derslerinde kullanacağı ilk elden bir deney birikimini
gerçeklestirir.
Hüseyin Daim Pasa'nm kendisine "Resid Efendi" ismini takmasıyla 27 yasındaki Macar çelebisi Türklerin ve Macarların aynı kökenden geldiklerine iliskin Ural-Altay ırkbirliği teorisinin yasayan bir delili olmustur artık! "Türkiye'de doğustan aristokrasi (kan aristokrasisi) yoktur; asağı tabakadan bir kisi de, yetenekleri sayesinde sosyal merdivende
yükselebilir, bir Müsir veya Sadrazam olabilir" diye yazan Vambery, Türkçe ve Türk kültürüne olan hakimiyeti ile Osmanlı-Türk yönetici toplumundaki bütün kapıların kendisine
açıldığını itiraf ediyor, böylece Türk kurumlarına olan hayranlığını dile getiriyordu.
1876
Kanun-ı Esasîsi'nin mimarlarından Mithat Pasa'ya da Fransızca dersi veren Vambery , bilmediği kelimeler için

v^ambery, İstanbul kahvelerinden birinde Osmanlılarla sohbet edeı ken.

www.eskikitaplarim.com.enginel

sözlüğe bakmayıp, kendisine sormayı tercih eden öğrencisinin zekî, hayalperest ve enerjik bir
kisi olduğu gö rûsündedir.
Hüseyin Daim Pasa'nın konağından eski Hariciye Nazın Rıfat Pasa'nın kösküne, oğlu Rauf
Bey'e tarih, coğrafya ve Fransızca dersleri vermek üzere tasman Vambery, bos zamanlarında
bir medreseye giderek klasik Osmanlı bilimlerini öğrenme fırsatını da bulur. Daha sonra Batı
dillerine olan hakimiyeti sayesinde Osmanlı Hariciye Ne-zareti'nde tercüman olarak istihdam
edilir; İngiliz ve İtalyan büyükelçilerinin huzura alındığı bir gün, görüsmelerden sonra
filolojik yeteneklerinden dolayı Sultan Abdül-mecid tarafından iltifatı hümâyûnla taltif
olunur. Bu arada Vambery'nin yeteneklerini fark eden, bu yabancı-; nin istihbarat ve
gözlemlerinden yararlanmak isteyen batı basını onu İstanbul muhabiri yapar, Resid Efendi'nin
Avrupa'nın yüksek tirajlı gazetelerinde yayınlanan yorumla-n ilgi ile okunmaya baslar.
Öte yandan filolojik alandaki çalısmaları Vambery'ye, Macarların karanlık tarihinin ancak
Orta Asya'da yapılacak incelemeler sonucu aydınlanacağına isaret ediyordu. Orta Asya'dan
gelen seyyah ve hacılarla görüstükçe Avrupa'da üzerinde pek fazla birsey bilinmeyen bu
yöreye bizzat gitmek isteği de o kadar artıyordu. İstanbul'daki rahatı ne kadar iyi olursa olsun,
bu onun macera arayan eğilimini köreltmeye yetmemisti. Osmanlı payitahtını terk ederek,
Orta Asya'ya yapmayı düsündüğü bir gezinin ta-sawurlanyla dolu olarak Macaristan'a döndü
(1861). Muhabiri bulunduğu Budapeste Bilimler Akademisi'nde Türkiye ile ilgili bir
konferans verdi. Akademi Baskanı Kont Emil Dessewffy'ye Orta Asya'ya gidip, orada Macar
dilinin kökenleri üzerine bir saha arastırması yapmak istediğini belirtti. Akademi yönetim
kurulunun muhalefetini de inandırıcı girisimiyle asmayı bilen Vambery, bu kurumun

kendisine sağladığı 1,000 florin ile bir kez daha Sark'a doğru hareket etti.
Resid Efendi, karayolu île İran'a gelir (2). Tebriz-Tah-ran yolu ile ülkenin bassehrine giren
Macar seyyahın ilk durağı Osmanlı Sefareti olur. Burada Büyükelçi Haydar Efendi'nin
misafiri olan Vambery'ye her türlü ikram ve itibar gösterilir. Siî İran'daki Osmanlı Sefareti
hem mek-ke'de hac görevini tamamlamıs Sünnî Müslümanların Pa-disah'ın kendilerine ihsanı
olan ianeyi aldıkları, hem de eğer sikayetleri varsa dile getirdikleri bir uğrak yeriydi.
Vambery, dikkatleri üzerine çekmeden ancak onlarla birlikte tehlikesizce Orta Asya'ya
yolculuk edebileceğine karar verdi. Kasgarlı İmam Hacı Bilâl, dört Türkistanlı yoldası ile
Osmanlı Sefareti'ne nezâket ziyaretinde bulunmak için Tahran'a geldiklerinde onlara

www.eskikitaplarim.com.enginel

evliyaların türbelerine yüz sürmek için Orta Asya'ya gitmek istediğini," kendisini aralarına
alırlarsa çok sevineceğini, mütesekkir kalacağını belirtti. Sefir Haydar Efendi de Hacı Bilâl'ı
huzuruna kabul ederek, Vambery'nin Padisah hazretlerinin emaneti olduğunu söyledi. Hacı
Bilâl'in olumlu cevabından sonra Vambery, saçlarını kestirmis, fakirane giysisi, basında külahı ve elinde delili ile tam bir dervis olmustu. Sahte dervise Haydar Efendi uygun bir Osmanlı pasaportu da hazırlamıstı. Padisah'm tuğrasının Orta Asya'da bile ne kadar itibar
gördüğünü, onsuz yolculuğa çıkmıs olsa idi sağ dönmesinin imkânsız olduğunu anılarında
itiraf eden Vambery, Haydar Efendi'nin kendisinin gerçek hüviyetini bildiği halde ona bu
kadar alicenap davranması karsısındaki takdirini belirtmekten de. çekinmeyecektir:
"Hıristiyan Avrupa'nın bir memuru hiçbir Müslümana bu kadar cömert davranmazdı]"
Yine de Türkler onu bu yolculuktan caydırmaya çalısmıslar, fakat Vambery'nin kararlılığı
karsısında bu tutumlarında ısrar etmemislerdi. "Asil kalpli Türk dostla-

rımdan ayrılmak bana zor geldi" diyen Vambery'ye asıl manevi desteği Tahran' daki İngiliz
temsilciliği sağlamıstır. Londra'nın İran Büyükelçisi Sir Charles Alison, ülkesinin yayılma
sahalarından biri olan Orta Asya'da nelej olup bittiği hakkında uzun zamandır herhangi bir
haber alamamıstır. Rusya'nın Türkistan'ı bütünüyle kendi nüfuz dairesine almasından kuskulanmaktadır. İstihbarat toplamak amacıyla Intelligence Service'in Orta Asya'ya göndermis olduğu iki İngiliz subayı, Conolly ve Stoddart, Buhara'da öldürülmüsler, Yüzbası
Wyburn ise kaybolmustur. Bu nedenle Alison, kendisine dervis süsü veren Vambery'nin ne
Türkmenlerin ne de Rusların süphesini çekmeden Asya'nın içlerine nüfuz edebilme sansının
olduğunu fark etmis ve maceracı Macar delikanlısına bu tehlikeli yolculuğu basarıyla tamamlayabildiği takdirde İngiltere'de tüm kapıların kendisine açılabileceğini belirtmisti (3).
28 Mart 1863'de sabah namazından sonra besmele ile hacı kervanı yola düzülmüstü. İlk hedefleri, Hazar Deni-•zi'nin kuzeydoğusundaki Mazenderân eyaletine bağlı Sarı sehri idi.
Yirmi bir kisilik hacı kafilesinde her yolcuya yetecek kadar merkep olmadığı için "Hacı"
Resid zaman zaman binek hayvanından iniyor, onlan bindiriyordu. Bizim Topal Marco Polo'nun bu jesti, fakir hacılarda derin sükran duygulan uyandırıyordu. San sehrine vardıktan
sonra Karatepe'ye doğru hareketlerine devam eden dervisler, Karatepe'ye ulastıklarında
Nurullah adlı bir Afan-ıı'da misafir olmuslardı. Ne var ki, Nurullah ve adamları Vambery'nin

www.eskikitaplarim.com.enginel

gerek tavrından, gerek açık renk yüzünden kuskulanmıslardı. Tereddütlerini belirtince, Vambery sükûnetle su cevabı verir: "Bende dünya-yı fâniye guıa vardır. İlhâm-ı Rabbani ile
makamat-ı mübarekeye yüz sürmeye gk erim. Cenab-ı Hak müyessir kûa!"
Ertesi gün Gümüstepeye gidecek,olan bir Türkmen

gemisi, hacdan Allah rızası için alıp karsı sahile geçirmeye razı olur. O aksamı Hazar Denizindeki Asur adasında geçiren Vambery'yi zorlu dakikalar beklemektedir. Asur adası,
Rus Çarlığı'nın Orta Asya'da ele geçirdiği toprakların güneydeki nihaî noktadır. Vambery'in
ifadesine göre, bu yöreye Rus'lar giderek nüfuz etmekte, fakat çevredeki Türkmen oymakları
ülkelerinin bu isgaline karsı kahramanca direnmektedirler. Yer yer çarpısmaların olduğu bu
yörede Vambery, iki düsman arasında kalmıs olmanın verdiği kuskularla geceyi uykusuz
geçirecektir. Hele ertesi gün kendilerini bordalayan Rus savas gemisinin mürettebatından bir
subay yüzüne dikkatli bakıp, büyük bir hayretle yanındaki arkadasına "Bu ne biçim dervis?
Nasıl Türk? Rengine bakınız, hâline bakınız. Baska hacılara benzemiyor. Bunu esir etmis
olmasınlar?" dediğini duyunca nerede ise heyecandan yığılıp kalacaktır. Neyse ki, arkadası
hacı kafilesinden birisinin elinde gördüğü tavlaya takılarak, onunla mesgul olmaya baslayacak, böylece sahte dervis rahat bir nefes alacaktır. "Dünyanın rüsvete en düskün resmî
memurları Ruslardır" diye yazan Vambery, kaptanlarının subaylara uzattığı kese ve paketleri
aldıktan sonra savas gemisinin ayrılmasına en fazla sevinenler arasındadır.
Altın sansı bir kumsalda, kıyıya çıkan hacılar artık göçebe Türkmenlerin ülkesinde idiler.
Vambery'nin Türkmenlerin yasamına iliskin gözlemlerini konumuzun kapsamı içerisine girmediği için burada ayrıca belirtmeyeceğiz. Yalnız, Vambery'nin ilginç teshislerinden biri,
Müslüman Türkmenlerin dinî yasamlarında eski geleneklerinin izlerine de rastlandığı konusudur. Hacılar bu bölgede hakim güç olan Han Çan'ın konuğu olacaklardır. Kendilerine
gösterilen özen ve konukseverlikten çok utanan Vambery, Türklerin bu önemli millî özelliğini
anılannda söyle takdirle anacaktır: "Dünya yüzünde Türkler kadar ko-

nuksever, misafir özleyen ve varını yoğunu ziyaretçisine harcayan bir miUet daha yoktur.
Bilhassa Türklüğün özva-tanı olan Orta Asya'da bu misafirperverlik kalemle ve düle anlatılmaz hâl alır. Bizi de hangi obanın misafir edeceği kavgası ile nerede ise kan dökülecekti." Gümüstepe'de Buhara'ya gidecek kervanın hazırlanmasını beklerken birçok

www.eskikitaplarim.com.enginel

hastalar bizim sahte dervise basvurup iyi nefes istiyorlar, ilaç yapmasını rica ediyorlar, hattâ
muska bile yazdırıyorlardı. Vambery ise onlann bu isteklerini geri çevirmiyordu. Çevresindekileri kuskulandıracak herhangi hatalı davranısta bulunmaksızın gerçek bir dervis
olup çıkan Vambery, Allah'ın ona bağısladığı bu gizleme ve taklit melekeleri sayesinde ileride
gizli ajanlığa adımını attığı günlerde büyük isler basaracaktı. Orta Asya'daki maceraları ise
onun için ileride üstad olacağı "casusluk" mesleğinin çetin bir staj devresini olusturacaktı.
Hiyve Hanı'nm Türkmenlere bir is için yolladığı bir manga muhafız dönüs yolculuğunda hacı
kafilesine eslik etmeyi kabullenmisti. Hiyve yolculuğunda Vambery'nin bindiği deve bir yaban domuzunu görüp, ürkünce sahibini düsürmüs ve zavallı sahte dervis kendini bir anda
domuzun keskin disleriyle karsı karsıya bulmustu. Bir Türkmen yiğidi yetisip yaban domuzunu mızraklamamıs olsaydı, Hacı Resid'in Orta Asya seyahati acıklı bir olayla noktalanacaktı. Ölüm tehlikesinin üzerine bir de dört günlük çöl yolculuğu Vambery'yi perisan etmeye yetmisti. Bu sıkıntılı yolculuktan sonra Özbek ovalannda ağırlandılar. Hiyve'ye vardıklarında bu muhtesem beldenin bütün kapısının iki yanma dikilmis halk, hacılan alkıslarla karsılamıstı. Hiyve'de aslen Osmanlı olup, tarikat pirlerinin hayatları üzerinde dinî arastırmalar yapmak üzere on yıl önce buraya yerlesen Sükrullah Bey'i ziyaret
eden Vambery'yi Hariciye Nazın Ali Pasa'nın konağında bir kere gördüğü bu Türk bilgini
hemen tanımıs,

"Resid Efendi": Sahte dervis Vambery'nin Orta Asya gezisi sırasında çekilmis bir resmi.

gözpmarlanndan seller gibi yaslar dökülen sahte dervise kucak açmıs ve Hiyve Hanı'nı görmesi için aracılık yapmayı vaad etmisti. Acımasız bir despot olan Seyyid Mehmet Hari'm
Sarayı'na kabul olan Vambery, bu ziyaretiyle kendisi hakkında çıkabilecek kuskulan gidermis,
hattâ hacı arkadaslanna Han'ın ihsanını da sağlamıstı. Hiyve'deki gözlemleri içinde Vambery'nin tesbit edebildiği en ilginç konu, kuskusuz ki Orta Asya Türklerinin Batı Türk
Hakanlığı (Osmanlı İmparatorluğu) hakkında bilgi edinmek istek ve hasletleridir. Vambery,
Doğu Türklerinin bu meraklarını mümkün mertebe gidermeye çalısmıstır.
Hiyve Hanı, hacı kafilesinin bütün yolculuk eksiklerini tamamlatmısü. Buhara yoluna düsen
Vambery ve arka-daslan cennet kadar güzel bahçelerden geçerek, Orta Asya içlerine doğru
ilerliyorlardı. Yol üzerinde çilehanelere rastlayan Vambery, bu tekkelerde Müslüman Türk
ulemasının afyon illetinin pençesine düstüklerini görünce üzülmekten kendini alamamıstır.

www.eskikitaplarim.com.enginel

Bir yüzyıl sonra dini, kitlelerin afyonu olarak değerlendirecek Sovyet halefleri gibi Türk Orta
Asyası'na hâkim olmak isteyen Rus Çarlı-ğı'nm emperyalist siyasetlerinin bir yöntemi de
afyon alıskanlığını Türk uleması arasında yaygınlastırarak, Türklerin fikri gelisimini önlemek,
onları kitlevî intihara tesvik etmekti. Arkadası Hacı Bilâl ona afyon tutkusunun Han-lann
sarayına ve ordu saflanna girdiğini, afyonu tanımadan önce Hokand Hanlığı'nın atlıları
Ruslara göz açtırmazken, bu alıskanlıktan sonra Ruslann üstün geldiklerini söylemisti.
Rusların Balkanlar'da ülkesi Macaristan ve Ortadoğu-Orta Asya kusağında dostu Türkler
hakkında beslediği emelleri bizzat gördükten sonra amansız bir Rus düsmanı olan Vambery,
hatıratında iç burukluğu ile Ruslann Türkistan'da bu kötü adetleri yaymak için giristikleri
propaganda ve gayretleri görünce insanlık namına ne kadar üzüldüğünü kaydedecektir.
Ceyhun nehrini geçtikten sonra bu sefer geride bıraktıklarından daha uzun ve kuru bir çöle
girdiler. Sıkıntılı

bir yolculuk sonunda Hacı Oban'a, oradan da Buhara'ya vardılar. Bu kentte Hüseyin Halife
tekkesinde konakladılar. Vambery, Buhara'da onbes gün geçirdikten sonra Ho-kand
arabalarıyla Semerkand'a gitmeyi tercih etti. Bu tarihî kentte de incelemelerde bulunduktan
sonra Vambery, Hacı Bilâl ve diğer arkadasları ile helâlleserek Herat üzerinden Avrupa'ya
dönüs yolculuğuna baslar. Tah-ran'da onu dostları sevinçle karsılarlar. Sir Charles (Alison)
Orta Asya'daki gözlemlerini bir an önce kağıda dökmesini önerir. Hazırlayacağı raporu,
kendisine vereceği tavsiye mektupları ile birlikte İngiliz Basbakanı Parmers-ton'a takdim
etmesinin gelecekteki "kariyeri" açısından büyük yararlar getireceğini imâ eder. Vambery'nin
devria-lemi İngiltere'nin Orta Asya'daki amansız rakibi Rusya'nın da dikkatini çekmistir.
Tahran'daki Rus Büyükelçisi von Giers, tecrübelerini Romanofların hizmetine sunduğu
takdirde kendisini Rusya'da "çok parlak bir gelecek" beklediğini vaad eder. Anılarında
"Çarlığın tüm hazinelerini cebime doldursanxz, yine Rusya'ya duyduğum düsmanlığı
silemezsiniz" diye yazan özgürlük âsığı Vambery ise despotik Rusya'nın teklifini tereddüt
etmeden reddeder.
Üç ay Tahran'da kalarak yorgunluğunu gidermeye çalısan Vambery, bir yandan da gezisi
sırasında gizlice Arap alfabesi ile fakat Macarca tuttuğu notlarına çekidüzen verir. 6 Nisan
1864'te Peste'ye varmadan İstanbul'a uğrayan Vambery, Osmanlı payitahtında Sadrazam Ali
Pasa'yı da ziyaret etmeyi unutmaz. Onu sıcak bir ifade ile karsılayan Ali Pasa'ya, isteği

www.eskikitaplarim.com.enginel

üzerine, Orta-Asya'yı bilinmeyen yönleri ile anlatır. Vambery'nin Orta Asya'dan ülkesi Macaristan'a getirdiği en ilginç hediye Hiyve'de tanıdığı ve yakasını bırakmayan Molla İshak
adlı bir Tatar'dır. Kendisine İstanbul'a kadar yoldaslık etmek isteyen bu garip Tatarı yanma
alan Vambery'yi Osmanlı payitahtında bir sürpriz beklemektedir: Kendisine İstanbul'dan
Mekke'ye gideceğini söyleyen Molla İshak, oldukça kaynastığı candan bağlandığı "sahib'inden ayrılmak istemez, kanlı yaslar döker. "Fakat, sevgili dostum, ben kâfirlerin

yasadığı Frengistan'a gitmeliyim. Orası sana çok tuhaf gelir" diyen Vambery'ye Tatar, "iyi
kalpliler kötü yerlere gitmezler" seklinde bir cevap vererek ondan ayrılmayacağını anlatır.
Böylece, Orta-Asya'dan edindiği bilgi ve tecrübelerini aktarmak üzere Peste Akademisi'ne
girdiğinde Vambery'nin basında Mecidî bir fes, arkasında ise garip bir Tatar vardır! Akademi baskanı Kont Emil Desewffy'nin iltifatlarına rağmen Macar bilim adamları ciddî bir
akademik kariyerden geçmeyen ve kendi kendini yetistiren Vambery'nin bulgularım kimi
zaman alay, kimi zaman küçümsemeyle karsılarlar. Aslında Avusturya'nın baskısını giderek
arttırdığı bir ortamda Türklerle Macarların ırkî yakınlıkları ve Macarca'nın kökenleri gibi
konular aktüel olmaktan pek uzaktır. Değerinin anlasılmadığı kompleksinin benliğine hâkim
olduğu Vambery çektiği sıkıntıların ve atlattığı tehlikelerin ödülünü aramak üzere bu sefer de
İngiltere'ye hareket eder. Bu arada, yeterli maddî imkânlara sahip olamadığı için sadık dostu
Molla İshak'ı Peste'de bıraktır. Dover ile Londra arasındaki demiryolu yolculuğunda karsılastığı yolculardan Bay "Smith" ona Orta-As-ya izlenimlerini anlattırır, hattâ Londra'da
onu parasını kendi vermek üzere Victoria Hotel'inde mükemmel bir oda ayırtır, daha sonra ise
özel bir daire tutarak kirasını öder. "Bu Bay Smith kimdi? Bunu hiçbir zaman öğrenemedim"
diye yazan Vambery'nin bu "iyi kalpli" dostu aslında Intelligence Service'in kendisini karsılamak için görevlendirdiği bir memurdan baskası değildi.
Aslında İngiliz otoriteleri, Tahran'da Sir Alison'dan almıs olduğu referansları birer birer
Kraliyet Coğrafya Der-neği'ne (Royal Geographical Society) ve İngiliz Dısisleri Bakanlığı'na
takdim eden Vambery'den kuskulanmaktaydılar. Vambery'in çöl günesi ile yanmıs, rüzgârları
ile kavrulmus teni ve Türkçeyi kusursuz konusması nedeniyle onun bir Türk casusu olduğunu

www.eskikitaplarim.com.enginel

sanmıslardı. Neden sonra Vambery'yi Peste'den tanıyan bir ırkdası. General Kmetty, aracılık
edince ona İngiliz sosyetesinin kapılarını
28

I
açmıslardı. Böylece Vambery konferanslar vermeye, yalnızca asilzadelere mahsus av partileri,
balolar ve toplantılara katılmaya basladı, ingilizlerin kendisi gibi bir kâsife gösterdiği ilginin
bu ülkenin emperyalist eğilimlerinin doğal bir sonucu olduğunu düsünüyordu. İngilizler,
endüstri fazlalıklarını satacaklan pazarlar ve ucuz hammadde kaynaklan kazanmak çabasmdaydılar. Dikkatlerini ekonomik ve ticarî potansiyeli olan bir ülkeye diken İngilizlerin,
bu ülkeyi sömürgelestirme asamalannı da Vambery söyle sıralıyordu: "Önce kâsifler, sonra
misyonerler, daha sonra tüccarlar ve nihayet bayrak!"
Elimizdeki belgelerden Vambery'nin Taymis kıyılann-da sıcak bir ilgi ile karsılandığı halde,
kendisine herhangi bir resmî görev verilmediğini çıkarıyoruz. İngiliz Dısisle-ri'nin gizli istihbarat bölümü, Vambery'nin Orta Asya'da topladığı bilgileri, Royal Geographical Society
aracılığı ile edinmistir. Lord Palmerston onu gerek Carlton Hou-se'da, gerek 16 Belgrave
Square'de ağırlamıssa da genç adamı Kraliçe'nin hizmetinde istihdam etmeyi düsünmemistir.
Bu görev ileride Palmerston'un haleflerine düsecektir. Bu arada Vambery İngiliz sosyetesinin
katı ve yapmacık kurallanndan sıkılmaya, bunalmaya baslamıstır. İngiltere'de nefret ettiği
ikinci bir nokta da herkesin maddî çıkar beklent'si ile bir yerden diğerine kosusmalarıdır.
Asya'daki manevî duyguların baskısından ve Sark insanının ağırlığından da hoslanmadığını
itiraf eden Vambery, Doğu'da Batı'yı, Batı'da Doğu'yu arayan, fakat aslında her iki dünyaya
da yabancılasmıs bir eksantrik tip olup çıkmıstır. "Galiba en iyisi bu iki dünyanın köprü
noktasını olusturan ülkeme dönmek olacak" diyen Vambery, kitabının satısından kazandığı
parayı Londra'da jet sosyeteye ayak uydururken savurduğu için bir kere daha cepleri bos
olarak Macaristan'a döner.
XIX. yüzyıl Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda öğretim üyesi adaylannın atanabilmeleri için bizzat İmpa-rator'un yüksek onaylannı almalan gerekiyordu. Kaderini bu
kez de üniversite çerçevesinde devam ettirmek isteyen
SAHTE DERVİS 29
Macar Akademisi üyesi Vambery'nin 30 yaslarında Orta Asya gözlemlerinden dolayı

www.eskikitaplarim.com.enginel

kazandığı ödülle birlikte ulusal kıyafetiyle çekilmis bir fotoğrafı.
30
Vambery, "son derece iyi kalpli bir hükümdar" olarak tanımladığı Francis Joseph tarafından
huzura kabul edilir, "Çok sıkıntı çekmissiniz. Bu mevkii hakkınızdır" diyen İmparator, yine
de Macaristan'da Sark dilleri öğrenmeye talip olacak öğrencilerin bir elin parmaklarını geçmeyeceğini ekler. Buna karsılık Vambery'nin cevabı da zaten genç profesör adayının tercihini yansıtmaktadır. "Hiç öğrenci bulamazsam, o zaman sayın efendim, ben de kendim
öğrenirim." Gerçekten de Vambery, üniversite hocalığını arastırmalannı sürdürebilmek için en
uygun ortam olarak kabul ediyordu. İleriki yıllarda Türkçe öğrenmeye hevesli yeni bir öğrenci
gelince, ona bir Türkçe gramer kitabı uzatmıs ve "Bunu al, çaks, öğrendikten sonra bana gel"
demisti! Macar Üniversitelerinin özerkliği nedeniyle, bir akademik posta tayin edilebilmek
için İmparator'un-kinden çok rektörün onayı gerekliydi. Bağnaz Katoliklerin egemen olduğu
Macar öğretim kurumlarına kökeni belirsiz bir kisinin, üstelik bir Musevi'nin atanması pek
olağan değildi. Rektör, "Senin güvenilmez karakterin olduğunu bilmiyoruz mu sanıyorsun?
Sark dillerine olan bilginin eksik ve yanlıs olduğunu, bu mevkiye hiç de lâyık olmadığını da
biliyoruz. Ne var ki. Majestelerinin emirlerini de çiğnemek istemiyoruz. Bu görevi onun yüce
girisimine borçlu olduğunu unutma" diyerek karsılamıstı onu. Yine de rektör, Francis Joseph'in bu konudaki açık talimatına rağmen, Vambery'yi bos olan profesörlük kadrosuna
değil de, okutmanlık mevkiine atamayı uygun bulacaktır. Sosyal statü bilincinde olan bir
Vambery için bu profesörlüğü elde etmek hiç de kolay olmayacaktır.
1865 ile 1885 yıllan arası Vambery'nin akademik yasamındaki en verimli çağlandır denilebilir. Bu dönem içerisinde Orta Asya ile ilgili birbiri ardına yayımladığı incelemeler
Macaristan, Türkiye, İngiltere, Fransa ve Almanya'da yayınlanmıs, yazanna o devrin en büyük Sark uz-
SAHTE DERVİS 31
manı olmak özelliğini kazandırmıstır. Bilimsel çalısmalan yanında Avrupa'nın en yüksek
tirajlı dergi ve gazetelerine siyasî makaleler de yazan Vambery, artık dünya kamuoyunda
aranılan bir isim olmustur. "Çalısma odamda geçirdiğim saatler hayatımda tattığım biricik
mutluluktu." diyen Vambery anılarında özel yasamından, esinden, Rüs-tem adını koyduğu
oğlundan hiç sözetmez. Fakat, biz Vambery'nin 1868'de, Profesör olduktan bir yıl sonra, Peste

www.eskikitaplarim.com.enginel

Üniversitesi patologlanndan Prof. Lajos Aranyi'nin kızı Cornelia ile evlendiğini biliyoruz.
Müsfik, basit, fakat evine düskün bir hanım olan Cornelia'nm tanınmıs doğu-.bilimci tarafından ihmâl edildiğini tahmin etmek herhalde güç olmayacaktır. Günlük yasantısı çalısmadan çevresinde geçen bir yazar için aile sorumluluğunu yüklenmek değil, kabullenmek
bile zor olmalıdır. Vambery'nin ifadesinden ailesini Peste'nin en görkemli caddelerinden birinde, nehre bakan bir dairede konfor içinde yasattığı anlasılıyor. Kendi gençliğinde babasından ne maddî, ne de manevî bir yakınlık görmediği için Vambery ailesine geçim sıkıntısı çekilmeyen bir yasam tarzı vermesinin yeterli olacağı düsüncesindedir, o kadar! Sabahları kalkar kalkmaz kalemini kusanan Vambery, günlük çalısma programında önce
bilimsel çalısmalan gelir. Öğleden sonra ciddi arastırmalannm yorgunluğunu ise siyasi makale
yazarak çıkanr. Sekreterlerine üç değisik dilde aynı anda üç ayn makale dikte ettirdiğini savunan Vambery'nin tek eksikliği alçakgönüllülük olsa gerek! Avrupa'nın her yöresinden
konferans vermek üzere davet üstüne davet alan Vambery, yine kendi anlatımı ile, bir "sahne
kahramanı" olmustur. Gerek yazılarında ve gerek konferanslarında Rusya'nın Ortadoğu ve
Orta Asya'daki saldırgan emellerine dünya kamuoyunun dikkatini çekmeye çalısan Vambery,
özellikle İngiltere'de büyük bir cosku ve takdirle karsılanır, onuruna ziyafetler verilir. Hattâ
Kraliçe Victo-

ria'nın daveti üzerine 6 Mayıs 1889'da Windsor'da bile ağırlanır. Kraliçe ona incelik gösterir,
günes batmaz imparatorluğun kurucusu hükümdar, Vambery'in Orta Asya gözlemlerinden
oldukça yararlanır.

BİRİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI :

(1) Vambery'nin yasamı, yayın sırası ile, üç esere konu olmustur: N. Tikhonov, Vamberi (Gürcüce), (Tiflis, 1931); Mağda Vamos, Resid Efendi (Macarca), (1966) ve Lory Alder/Richard Dalby, The Dervish of Windsor Castle (İngilizce), (Bach-man/Turner: London, 1979). Yine de bu hususta en iyi kaynağın Vambery'nin iki ciltlik kendi otobiyografisi olduğunu (The Story of My Struggles, (Fisher Unwin: London/Leipzig, 1904)
okuyucuyu görecektir.

(2) Vambery'nin bu gezisi için, ayrıca bkz. A. Vambery, His Life and Adventures, (Fisher
Unwin: London, 1890) ve Bir Sahte Dervisin Asya-yı Vusta'da Seyahati, (Vakit Matbaası:
İstanbul, 1295). Bu iki eseri Cemal Kutay, Sahte Dervis (İstanbul, 1970) adlı kitabında özetlemistir.

(3) Public Record Offi6e (bundan sonra P.R.O.), Foreign Office belgeleri (bundan sonra F.O.) 800/33, 5 Temmuz 1907. İngilizlerin Vambery'den önce de dervis kılığında adamlarını

www.eskikitaplarim.com.enginel

Afganistan'a özel misyonla gönderdiklerini biliyoruz. Bkz.: Ahmed Hamdi, Alem-i İslâm ve
İngiliz Misyoneri: İngiliz Misyoneri Nasıl Yetistiriliyor? (Müdafaa Matbaası: İstanbul 1334).

İKİNCİ BÖLÜM
"RESİD EFENDİ"
Devletlerarası Casusun Yıldız Misyonu

İngiliz Avam Kamarası'nın 20 Temmuz 1889'daki birlesiminde Huddersfield temsilcisi William Summers, Dısisleri müstesarı Sir James Ferguson'a Profesör Vam-bery'nin günün
Dısisleri Bakanı Lord Salisbury'nin ricası ile Padisah'a özel bir misyon için gittiği yolundaki
söylentilerin doğru olup olmadığını, eğer bu söylentilerde gerçek payı varsa tanınmıs doğubilimcinin bu görevinin neleri kapsadığını sordu. Yerinden ağır ağır kalkan müstesar,
duygusuz bir ifade ile kısaca, "Bu sözlerin kesinlikle aslı yoktur» demekle yetinir. Oysa ki,
daha bir ay kadar önce Prof. Vambery, Lord Salisbury'nin emriyle İstanbul'da bulunmus ve
Foreign Office'e Padisah II. Sultan Abdülha-mid Han ve ülkesine iliskin uzun ve gizli bir
rapor sunmustu (1).

(I)

Vambery'ye verilen bu görevin niteliğini açıklamadan önce II. Abdülhamid dönemine kadar
olan Türk-İngiliz iliskilerine özetle değinmek, konumuz açısından yararlı olacaktır. İngiltere'nin Osmanlı devleti ile ilgisi Türklerin Avrupa'ya girmesiyle değil, Britanya imparatorluğu'nun Yakın Doğu'da önemli topraklar elde etmesiyle baslamıs-

tır. Kraliçe I. Elizabcth'in III. Murada William Harborneu elçi olarak göndermesi ile kurulan
(2) fakat ticari anlasmalarla sınırlı iliskiler 1757'de İngiltere'nin Hindistan'ı ele geçirisiyle
siyasî ve stratejik bir önem kazanmıstır. Bu tarihten sonra İngiltere'nin Yakın Doğu politikasının esası, Avrupa için hem doğal kaynaklarıyla ekonomik, hem de Doğu'yla ulasım
bağlantısı yönünden stratejik önem tasıyan Hindistan'ı güvenlik içinde tutmaktır (3). Osmanlı
İmparatorluğu ise Hindistan'a uzanan hem kara hem de deniz yollarının üzerinde bulunduğu
için Londra, basta Rusya ve Fransa olmak üzere bu bölgeye herhangi bir baska devletin sarkmasını önlemis ve giderek zayıflamakta olan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü
yabancı saldırılara karsı korumasına destek olmustur (4). 1798 yılında Napolyon Bonapart'm
Mısır'ı ele geçirmek istemesiyle baslayan Tûrk-İngiliz isbirliği, 1839-41'de Kavalalı Mehmed
Ali Pasa'nın ve 1853'de Rusya'nın emellerine karsı da basarıyla sürdürülmüstür. Böylece,

www.eskikitaplarim.com.enginel

Palmerston ve Ponsonby dönemlerinde, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının
korunması İngiliz dıs politikasının mihenk tası haline gelmistir.
Seleflerinin Türkiye'yi Rusya'ya karsı güçlü bir baraj olarak görmesine rağmen, 1877'de is
basına gelen Salisbury Kabinesi Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerini yasadığını düsünmeye baslamıstı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savası'nda Ruslann batıda İstanbul, doğuda ise
Erzurum kapılarına kadar ilerlediklerini telâs ve panikle gözleyen Salisbury, Türkiye'nin bir
daha herhangi bir Rus saldırısına karsı dayanabileceği konusunda kuskuluydu. Yeni bir acil
durumda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yardımına kosması da güçlesmisti. Özellikle Doğu
Anadolu'dan baslatılacak Rus çıkartması karsısında İngilizlerin yardım etmesi mümkün değildi. Salisbury, "Biz balığız; donanmamız Ağrı'ya tırmanamaz ya!" diyordu (5). Bugü-

ne kadar İngiltere, Rus tehditlerine karsı donanmasını İstanbul'a göndereceğini söyleyerek
caydırıcı olmaya çalısmıstı. Buna karsılık Ruslar da aynı silahı kullanmayı düsünmüslerdi.
Daha İngiliz donanması İstanbul'a ulasmadan kendi donanmaları ya Karadeniz Boğazından
geçere-kOsmanlı payitahtım vuracak, ya da Türkiye'ye Kflyos'tan çıkartma yapacaklardı (6).
Bu söylentiler Londra'da da duyulunca, İngilizler İstanbul Boğazı'nın iki yakasındaki istihkâmın Ruslara geçit verip vermeyeceğim merak etmeye basladılar. Eğer istihkâmlar
yetersizse, Osmanlı İmparatorluğu'nun isi bitmis demekti ki o zaman izlenecek politika Türkiye'yi bos yere desteklemek yerine Rusya'ya yakınlasmaya çalısmak olmalıydı (7).
İngiltere'nin bir yüzyılı askın süredir devam ettirdiği geleneksel Türkiye politikasını bir anda
tersyüz etmesi mümkün değildi. Böylesine dramatik bir değisiklik yapılmadan önce, bütün
haberahna merkezlerinin zorlanarak Osmanlı Devleti'ne iliskin olumsuz değerlendirmelerin
doğrulanması gerekiyordu. Padisah'la aralarındaki anlasmazlıkların aslında asılması mümkün
olmayan bir uçurum olusturup olusturmadığı, uzlasma ve isbirliği alanlarının var olup olmadığı tesbit edilmeliydi. İngiltere 15 Eylül 1882'de Mısır'ı isgal etmis, fakat bu fiilî durumu Padisah kabullenmemis; 1887'de bir antlasma önerisi de İstanbul'a gelen Sir Henry
Drummond Wolff u Abdülhamid huzuruna almak tenezzülünde bile bulunmamıstı (8). Eğer
Mısır konusunda Padisah'm iyi niyeti sağlanabilirse, o zaman Türk-İngiliz isbirliğinin devam
edebilmesi belki mümkün olabilir, hatta Bismarck'm da tavsiye ettiği gibi Türkiye, İngiltere,
Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında Rus tehditlerine karsı Akdeniz'de statükonun

www.eskikitaplarim.com.enginel

korunmasını amaçlayan Akdeniz Andlasmalanna katılması tesvik edilebilirdi (9). İngiltere İstanbul büyükelçileri bu bilgileri Londra'ya
38
aktarmaktan çok uzaktılar. Yıldız'da kapalı kapılar ardına çekilmis mutlakiyet Türklyesi'nin
yegâne karar vericisi Sultan Hamid, yabancı devlet temsilcilerinin kolaylıkla görüsebildikleri
bir hükümdar değildi. Padisah, elçilerle görüsmeyi kabul ettiği zaman bile onlara ancak kliselesmis cevaplar veriyor, asıl görüslerini daima gizliyordu. Bu durumda Londra'nın basta
Mısır olmak üzere Türkiye ile olan sorunların çözümlenebilmesinde arabuluculuk yapacak,
Osmanlı Devleti ile uzlasma ve anlasma imkânları kalıp kalmadığını tesbit edecek ve gerçek
politikası hakkında istihbarat toplayacak Padisah'm güvenini kazanmıs resmî hüviyeti olmayan birisine ihtiyacı vardı (10). İste, ancak bu ajanın gayretlerinin sonucu İngiltere, Ortadoğu ve Akdeniz politikasının dönüm noktasını yasadığı bu günlerde Osmanlı Devleti'nin
kaderi ile ilgili bir seçim yapmak zorunda kalacaktı.
Dünyada bu zor ve çetrefilli görevi yüklenecek cesaret ve yeteneklere sahip. Sultan Hamid'in
güvenini kazanmıs tek kisi vardı ve o kisi de Vambery'den baskası değildi. Bundan önceki
bölümde Vambery'nin filolojik yeteneklerinin onu bir dervis kimliğinde Orta Asya'ya sağ
olarak getirip, götürdüğünü görmüstük. Ayrıca, liberal Vambery özgürlük sampiyonu olarak
gördüğü İngiltere'nin Orta Asya'daki "çağdaslastırma" çabalarının kalemiyle bas savunucusu
kesilmemis miydi? Rus düsmanlığı, İngilizlere ve Türklere olan dostluğu ile tanınan Prof.
Vambery, Tay-mis ile Boğaziçi kıyılarını yeniden birlestirecek bir köprü olabilirdi. En önemlisi, Vambery II. Abdülhamid gibi vesveseli ve herkesten kuskulanan, idaresi zor bir
Padisah'm güvenini kazanmıs tek yabancıydı.
II. Abdülhamid ile Prof. Vambery'nin ilk karsılasmaları tanınmıs doğubilimcinin o zamanlar
yalnızca "Resid Efendi" olarak Padisah'm kızkardesi Fatma Sultan'a bir perde arkasından özel
Fransızca dersi verdiği 1858 yılma rast-
"RESİD EFENDİ" 39
lar. Resid Efendi, Fatma Sultan'a Fransızca küçük cümleler yaptırıp, tekrar ettirirken zayıf,
açık renk yüzlü bir sehzade de gelmis, hocanın karsısına ilismistir. Adının Hamid Efendi olduğunu sonradan öğrendiğini itiraf eden Vambery bu sehzadenin, ağzından çıkan her Fransızca kelimeyi anında kaptığını, hattâ bazen kendisine anlamadığı yerleri nezâketle sorduğunu anılarında yazacaktır. Yine Vambery'nin yazdığına bakılırsa, bir gün Çubuk-lu'da
bir ağacın altına uzanmıs güç bir Farsça metni incelerken omuzuna sert bir cisimle

www.eskikitaplarim.com.enginel

dürtüldüğünü farke-der. Arkasına dönüp baktığında karsısında kendisini bastonuyla uyaran
Veliahd Aziz Efendi'yi görecektir: "Böylesine sereserpe yatma terbiyesizliğini nereden öğrendiniz?" Vambery'yi utanç verici bu durumdan Aziz Efendi'nin yanında bulunan yeğeni
Hamid Efendi kurtarır. Veliahd amcasına, Vambery'nin kim olduğunu anlatan Hamid Efendi,
hocasının adına özür dileyerek olayı hemen kapatır (11). Vambery, bütün yasamı boyunca II.
Abdülha-mid'in kendisine göstermis olduğu bu yardımı unutmayacaktır.
Vambery sahte bir dervis olarak Orta Asya'yı gezer, bu kıtada ilkel bir yasam çerçevesi içine
sıkısmıs, gururlu, iyiliksever ve misafirperver Türklere hayran kalır. Onlanri Rus emperyalizminin pençesine düsmelerine için için üzülür. Hattâ, Vambery'nin Türklere hayranlığı o derece ileridir ki, ırkdaslan Macarlann tarihî kökenlerini Türklerin geçmisleriyle
birlestirme gayretleri, bazı yazarlara göre, ancak bu duyguyla açıklanabilir (12). Gezisini
tamamlayıp, ülkesine yerlesen Prof. Vambery hiçbir zaman Türklerden kopmaz ve gerek Orta
Asya'daki, gerekse Yakın Doğu'daki dostlarının kaderi onun sürekli ilgi alanı içinde bulunur.
"Kendimi evimde hissettiğim bu ülkenin dert ve sıkıntılara kayıtsız kalamazdım" diye yazan
Vambery, her fırsatta dünya kamuoyunda "İftiraya uğramıs

bu asil ulusu" kalemiyle savunmaya çalısır (13).
Yabancı basının kendi kisiliği ve ülkesi hakkındaki yorumlarını büyük bir duyarlılık ve çoğu
kez de kaygı ile izleyen II. Abdülhamid, bu dostu tanımak ister. Nitekim, tarihini tam olarak
çıkartamamakla birlikte 1880'lerde Padisah, onun Türkiye'ye çağırır. Bir zamanlar serseri gibi
dolastığı İstanbul sokaklarında büyük bir ihtisamla karsılanan Vambery, Padisah'ın özel
konuğu olarak Yıl-dız'da ağırlanır. Vambery'nin Saraya nüfuz ettiğini gören Salisbury 1888
yılında kendisini Foreign Office'e çağırıp, ona Padisah nezdinde yukarıda ana hatlarıyla açıkladığımız görevi verir. Türk-İngiliz dostluğunun giderek tehlikeli boyutlara ulasan Rus
yayılmacılığı karsısında önemli bir baraj olusturacağına inanan Vambery bu göreve inançla ve
sevinçle yaklasır. Gelismelerin bundan sonraki safhalarını Vambery'nin kendi kaleminden
izlemek daha doğru olacaktır:

İSTANBULDAN İLK RAPOR

Belge No: 1 (12 Haziran 1889)

Sayın Sir Philips,

İstanbul'dan gelir gelmez Padisahla olan görüsmelerimi ve bazı genel gözlemlerimi içeren bir

www.eskikitaplarim.com.enginel

muhtırayı size derhal sunmayı görev sayıyorum. Sultan Abdülhamid gibi bir Sark diktatörü ile
is yapmanın zorluklarını takdir edeceğinizi umduğum için, size Yıldız'daki görevimin ne kadar çetin geçtiğini hatırlatmama gerek olmadığım sanıyorum. Son ziyaretim basarılı olmus
ve Padisah İngiltere ile yakınlasmayı prensip olarak kabul etmistir. Bu meseleyi ciddî olarak
ele aldığınız takdirde mutlu bir çözüme ulasmamanız için herhani bir neden yoktur. Simdi en önemli soru kimin insiyatifi ele alacağı, Mısır Meselesini çözümlemek üzere O'nun
mu yoksa sizin mi olağanüstü bir misyon yollayacağıdır. Benim samimi dileğim, bu çabalarımın bosa gitmemesi ve yarattığım fırsatlardan yararlanılmasıdır. Mısır Sorunu konusunda görüsmelerin yeniden baslatılabilmesi için, gerek görüldüğü takdirde, İstanbul'da
hemen temaslara girismeye hazırım, efendim.

SULTAN ABDÜLHAMİD İLE OLAN GÖRÜSMEMİN RAPORU

Belge no: 1, Ek no: 1

(4 Temmuz 1889)

Hotel d'Angleterre, İstanbul

Misafiri olmak ve kendisiyle görüsmek üzere Padisahtan davet aldığımı size bildirmesini Majestelerinin Budapeste Baskonsolosları Sir Arthur Nicolson'a rica ettikten sonra, 29 Mayısta Budapeste'den hareketle, buraya nihayet ayın 31'inde varabildim. Toplumun dikkatini
çekmemek için Padisahtan beni Saray'da alıkoymasını rica etmistim. Ne var ki, Padisah'ın
özel davetlisi olarak İstanbul'a gelmem dolayısıyla, ziyaretim ne kamuoyundan ne de bir an
önce aleyhimde dolaplar çevirmeye girisen Rusya'nın gözünden kaçınlabilmisti. Onun için,
odalarımın, bundan önceki ziyaretlerimde olduğu gibi, yukarıdaki otelde ayrıldığını öğrendim.

Garda ve otelde karsılanısım fevkalâde olmakla birlikte biraz tuhafıma gittiğini de itiraf etmeliyim. Hünkâr'ın beni karsılamaya memur ettiği yaver, Rus prenslerine de Suriye ve
Filistin gezilerinde eslik eden subaydı! Dört gün bekletildikten sonra —sefirlerin beklemeleri
ile kıyaslandığında çok kısa bir süre— dün aksam Yıldız Sarayı'na Padisah'ın yemekte davetlisi olmak üzere çağrıldım. Ziyafette diğer davetli olarak benim Türkiye'de İngiltere
yanlısı olduğum bilindiği için Padisah'ın bir denge unsuru olarak Rus taraftarı ünlü Osmanlı
devlet adamı Yusuf Rıza Pasa'yı da çağırdığını

hayretle gördüm. Hiçbir masraftan kaçınılmayan eksiksiz bir yemekten sonra beni bir adım
arkadan sessizce izleyen Sefaret Mabeyncisi Münir Pasa ile birlikte bir saati askın sürecek
olan görüsmem için Padisah'ın bulunduğu salona alındım.

İste, Padisah'la olan bu görüsmemin özetini Sayın Lordlan Salisbury'ye iletmeniz ricasıyla

www.eskikitaplarim.com.enginel

asağıda sunuyorum:
Padisah, yanma oturmamdan ve bana ikram ettiği sigarayı yakmamdan sonra, İngiltere'deki
etkili çevrelere girisimden dolayı kutladı ve söyle dedi: "Bütün çabalarımızı harcayarak buraya kadar getirdiğimiz ülkemizin durumunu ve kültürel gelismemizi İngiliz kamuoyunun
gözleri önüne sererek bana ve devletime yapmıs olduğunuz büyük hizmetlerden dolayı duygulandım, bilvesile tesekkürlerimi sunarım. İngiliz kamuoyuna karsı kayıtsız kaldığımı
kimse iddia edemez. Halkımı sevdirmeye ve saydırmaya çalıstığım İngiltere'de ülkemin iftiralara uğraması beni derin acılara boğmustur".
İnceliğinden dolayı kendisine tesekkür ettikten sonra hemen İngiltere'de edindiğim izlenimlere dönerek, Padi-sah'a bu ülkenin etkili çevrelerinde kendisinin bu ülkeye karsı hiç
de dostça duygular beslemediği görüsünün egemen olduğunu, fakat benim tüm gücümle bu
yanılgıyı düzeltmeye çalıstığımı belirttim.
Padisah - "Bu yanlıs ve yaralayıcı bilgiyi yalanlamak ve çürtümekle çok iyi ettiniz. Bana inanınız ki, bütün bu asılsız haberler issizlikten yakınan Beyoğlu diplomatlarının dedikodularından kaynaklanıyor. Benim İngiliz aleyhtarı olduğum hakkında herhangi bir delil
bulamazsınız. Bilakis, merhum pederimin baslatmıs olduğu geleneksel politikayı sürdürmeye
kararlı bir kisi varsa o da benim! İngilizlerle anlasmamız için yüzlerce neden varolduğu halde,
aleyhinde tek bir neden dahi bulunmadığını biliyorum".

Ben - 'Yüksek siyasî zekâlarını bildiğim için Padisahlarının İngiliz aleyhtarı duygular barındıracağı fikrini kusku ve istihza ile karsılamıs ve İngiliz dostlarımın bu görüse kapılmalarının önüne geçmeye çalısmıstım. Ne var ki, onlar karsıma bu görüslerini kanıtlayacak nedenlerle çıkıyor ve bana Majestelerinin İstanbul Boğazimn girisindeki kaleleri
olduğu gibi bıraktığı halde, neden Çanakkale girisini Krupp topları ile donattığını, bu davranısın onlara karsı bir askeri tedbir olup olmadığını soruyorlar. Zat-ı devletlerinin bu
politikasının, Karadeniz'deki güvenlik tedbirleri ile ters düstüğünü düsünmelerinde İngilizlerin herhalde hakkı vardır".
Padisah - "İste, burada da yine tümüyle yanlıs ve yanıltıcı bir görüs yatıyor. Sen, bu yanılgıyı
düzeltmekle bana çok önemli bir hizmette bulunabilirsin. Herseyden önce, ben kendi evimin
mutlak hâkimiyim. Ne zaman istersem ve ne zaman gerek duyarsam, evimin her iki kapısının
da anahtar ve kilitlerini yaptırırım. Bu konuda kimsenin bana karısmaya hakkı yoktur; ister
önce evimin sağ kapısını, istersem sol kapısını yaptırırım. Bu seçimi yapmak tümüyle bana ait
olan bir meseledir. Bunun gibi, eğer ilkin Çanakkale tahkimatına baslatmıs isem, bu tedbirden

www.eskikitaplarim.com.enginel

İngiltere'nin alınması ve aleyhimde yorumlaması için bir neden göremiyorum. IZğer böyle bir
neden olsa, Avustralya, İtalya ve Yunanistan'ın da benzeri sikayette bulunmaları ve benim
kötü niyetimden kuskulanmaları gerekmez miydi? İlkin Karadeniz tahkimatına girisseydim,
kuzeydeki yegâne komsu deniz gücü olan Rusya ne diyecekti?
İngilizlerin sözlerinize kıymet verdiklerini bildiğim için sizden rica ediyorum, onlara sunu
söyleyiniz: İçimde onlara karsı herhangi bir düsmanlık, kin veya nefret mevcut değildir.
Çanakkale'yi Krupp toplarıyla donatmıssam onları bir an için bûe gücendirmeyi
düsünmemistim. Ve, sizi tüm samimiyetimle temin ederim ki, Boğaziçi'nin her iki kt-

yısını da güvenliğimiz açısından güçlendirebilmek üzere bir komisyon toplanmıs dıurumdadıf'.
Ben - "Rusya'nın Karadeniz JUosunun giderek güçlendiği ve bu devletin uzun zamandan beri
Türkiye'ye karsı bir sürpriz hücum yapmayı düslediği kuskularının arttığı bu günlerde haberiniz çok memnuniyet verici bir gelismeye isaret etmektedir".
Padisah - "Sevgili Resid Efendi, bu gülünç hikâyeyi anlatan ilk kisi siz değilsiniz. Hakikaten
insanlar benim Rusya'nın Sivastopol ve diğer Karadeniz limanlarındaki hazırlıklarını ve
niyetlerini görmeyecek kadar aptal ve dikkatsiz olduğumu mu sanıyorlar? Ben Rusya'nın
değil Karadeniz'deki savas JUosunun, kayıklarının bile kuvvet ve sayılarını büirim.Ben bütün
hayatımı bu memleketin selâmet ve güvenliğime adadım. Eğer Rusya'nın Boğaziçi'ne bir çıkartma yapması gibi önemli gelismeler karsısında gereken dikkati veremezsem, bu mevkiyi
isgal etmeyeyim daha iyi! Ama bu söylentiler kesinlikle uydurmadır ve su anda her türlü
kombinezondan uzak durulması yerinde olur".
Ben - "Zat-ı devletlerinin herkesçe bilinen yeteneklerine, uyanıklılığına ve vatanperverliğine
güvenim sonsuz olduğu için, Rusya'nın Boğaz'a çıkarma yapma dedikodularına hiçbir zaman
itibar etmediğimi açıkça beyan etmek isterim. Fakat, aynı zamanda Türkiye ile İngiltere arasındaki karsılıklı soğuk ve güvensiz davranısların yol açacağı ciddi gelismeleri kusku ve
üzüntüyle izlediğimi de dile getirmek isterim. Sizler birbirinizin doğal ve geleneksel müttejiklerisiniz;
aranızda belirecek en küçük bir uyumsuzluk gölgesi dahi ortak düsmanınıza
büyük imkânlar sağlaya-caktv".
Padisah - "Onlarla bir an önce yeniden anlayıs ve dostluk iliskileri tesis edilmesine kesinlikle
taraftarım. Yalnız, lütfen bana söyleyiniz, bunu aramızda üzücü Mısır hadisesi dururken ve bu
iyi iliskilere girmek istediğim hükümet

www.eskikitaplarim.com.enginel

bu davranısı ile beni tüm Müslüman dünyasında ve halkımın önünde gururumu kırmısken
nasû yaparım? Ben bu sekilde asağılanmayı kabul edemem, etmeyeceğim de! Bildiğiniz gibi,
bir anlasmaya varabilmek için çalıstık, Jakat İngilizlerin sartlan öylesine ülkemin geleceği
için tehlikeli ve benim İslâmûı halifesi ve Osmanlıların İmparatoru olarak prestgimi o derece
zedeleyici idi ki, bu sartlan hiçbir sekilde onaylayamazdım. Her iki tarafın da bazı hataları
olduğunu kabul ediyorum. İngiltere'nin sömürgeci çıkarlarının Süveys Kanalından serbest
geçisi gerektirdiğini de biliyorum. Ama, hükümranlık haklarım benden alınmadıkça
Mısır'daki dindaslarımın ve devletimin çıkartan ve haklan güvence altına alınmadıkça yasal
hakimiyetimde olan bir mülkün geçici de olsa yabancı isgaline terk edilmesine izin
verememe".
Ben - "Sark'ın Bismark'ı diye tanınan Padisahımızın dehası olayın vehâmetini takdir etmekten
aciz değildir. Fakat, size sunu da hatırlatmak isterim ki, yanlıslık ve anlasmazlıklar her iki
tarafın da gayreti diğer tarafı bu üzücü politikasına iten etkenleri değerlendirmek suretiyle
çözümlenebilir".
Padisah - "Sanırım, İngilizler herhangi bir girisimde bu-hınmasalardı, Mısır'ın Fransa
tarafından isgal edileceği iddiasını kastediyorsunuz. Sizi temin ederim ki, bu doğru değildir.
Fransızlann Mısır'a asker çıkartmayacaklarına dair elimde kesin güvenceler mevcuttu. Eğer
İngilizler alelacele davranmasaydı, en kısa zamanda Nil'de güvenlik ve düzeni sağlayacaktım.
İngiltere'nin her zaman beni destekleyeceği aldatmacasına gelince .size yalnız tek bir örnek
vermekle yetineceğim: Rusya ile son savasımızda yardıma ihtiyacım olduğu halde İngiltere,
Mösyö Layard'm tüm gayretlerine rağmen, bana en küçük bir destek sağlamaktan bile kaçınmısa."
İste, sayın ekselansları, 3 Haziran aksamı Padisah'la

yaptığımız görüsmenin kısa bir özeti. Bu görüsmeyi kâğıt üzerinde bir kez daha insa ederken,
bir veya birkaç noktayı atlamıs olabilirim, fakat yukarıdakiler tamamiyle doğrudur. Huzurdan
ayrılmadan önce Padisah beni 5 Haziran Çarsamba günü de görmek istediğini belirtti.
Gerçeklestiği takdirde bu görüsmenin özetini gelecek mektubumda rapor edeceğim.
Not: Bu gece saat bir civarında Padisahın özel kâtibi tarafından uyandırıldım. Kâtip, bana
Padisahın Mısır ve Boğazlar hakkındaki görüslerini anlayıp anlamadığımı ve Rusya'nın
sürpriz hücumu söylentisinin mahiyetinin ne olduğunu merak ettiğini sordu. Ben de Padisahın

www.eskikitaplarim.com.enginel

belli konularda yeterli güvence verilmediği takdirde uyuyama-yacağmı bildiğim için derhal
oturup daha aynnıtlı olarak bugünkü mülakatımızda ifade ettiğim görüslerimi bir kez de yazılı
olarak tekrarladım.

ABDÜLHAMİD İLE İKİNCİ GÖRÜSME

Belge no. I, Ek no. 2
(6 Temmuz 1889)
Hotel'd'Angleterre, istanbul

Padisahla ikinci kez basbasa görüstüğümüzde Abdül-hamid, sorularımın niteliklerini daha
derinlemesine ince-lediğini ve ileri gelen İngiliz devlet adamlarıyla yakın iliskilerimi düsünerek, benim sanki onun kisisel duygularını çözümlemek ve siyasi eğilimini sorguya çekmek amacıyla İstanbul'a yollanan bir İngiliz gizli ajanı olduğumdan kuskulandığını söyledi. Eğer bu doğruysa, ona gerçeği söylememi, çünkü bu sefer daha ciddi bir tonla konusacağını, bazı sözlerinden rücû edeceğini, benimle özel görüsmesinde söz konusu etmediğimiz konulardan sözedebileceği-ni belirtti. Buna karsılık, benim cevabım söyleydi:

"Benim İngiliz hükümetiyle hiçbir ilisiğim yoktur. Ne kimse tarafından gönderildim, ne de
gizli bir misyonum var. Herhangi bir resmi hüviyetim olmadığı, buraya kendi isteğim ve teklifimle iki dostumu, İngilizlerv ve Türkleri banstırabilmek amactyla geldim. Yirmibes
yddır yazdıklarımdan ve siyasi demeçlerimden her iki ülkeye olan eğilimim yeterince asikâr
olmalıdır. Bu anlasmazlıklar dolaytsı ile bu iki arkadasımın birbirlerine yabancılasmıs olduklarını üzülerek tesbit ettim. Aralarında herhangi bir dostluk ittifakının akü edilmesine
engel olan Mısır Meselesi'nin çözümlenebilmesi için gönüllü olarak hizmet vermeye talip oldum. Ve eğer Zat-ı Sahaneleri bu niyetimi onaylar ve desteklerse,

dünyanın en mutlu adamı olacağım."

Bu sözlerime yarı sükran ve yan da çevresindeki Rus ajanlarının tesiriyle kusku ile cevap
veren Padisah, söyle dedi: "Surasını samimiyetle itiraf etmeliyim ki, su dünyada İngiltere üe
aramda hiçbir çıkarı olmadan arabuluculuk yapacak tek kisi sizsiniz; pederime de hizmette
bulundunuz, ülkemin sadık bir dostusunuz. Aynı zamanda İngiltere'de de sayılıyor ve seviliyorsunuz. Ashnda bana Allah tarafından yollanılan bir kisisiniz. Sizden hiçbir sey gizlemesem
ve herseyi olduğu gibi anlatsam bile Ermeni, Mısır ve Boğazlar meselelerinde İngiltere'de hakim olan asılsız ve yanlıs kanaatleri değistiremem. Hele Ermeni Sorunu'nda İngilizlerin gözleri hiçbir seyi görmez olmustur; emelleri 'Bulgar Mezâlimi' yaygaralarını bir kez de burada tekrarlayarak, tıpkı Bulgaristan'ın İmparatorluktan ayrılısında
olduğu gibi, Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurmaktır. Benden de sadece üçte biri
Hıristiyan ve gerisi Müslüman olan bir bölgeyi elden çıkartmamı bekliyorlar! Söyleyiniz bana

www.eskikitaplarim.com.enginel

lütfen, onlar yaklasmakta olan tehlikeyi fark edebiliyorlar mu yoksa ortak düsmanımızın
amaçlarına hizmet ettiklerini göremeyecek kadar kısa görüslü müdürler?"
İste, burada ne diyeceğimi sasırdığımı itiraf edebilirim. Yine de ona parlamenter sistemin
karmasıklığını, Bryce ve Gladstone'un tüm İngiliz kamuoyunu temsil etmediklerini, meselâ
Hartington ve Rosebery gibi liberallerin Osmanlı imparatorluğu'nun çıkarları söz konusu
olunca hükümeti siyasetini benimsediklerini anlatmaya çalıstım, fakat, Sultan Hamid kararlı
tutumunu korudu. Ne zaman ki gelecek ay Paris'e gidip, onun görüsünü Ermeni Soru-
nu'nun
tartısılacağı "Congres de la L'Association de Pa* ix'; de savunacağımı söyledim, o zaman
sakinlesti ve bana İngiltere'de de aynısını yapmamı, yanılgıya düsen İngiliz politikacılarını bu
intihar siyasetlerinden vazgeçirmemi
50
rica etti.
Bu kısa bir görüsmeydi. Padisah bos yere kaygılarını ve payitahttaki Rus nüfuzu tarafından
tehdit edildiğini saklamaya çalısmıstı. Onun nezdinde öyle bir duruma sahip oldum ki artık
benim halisane niyetlerimden kusku duymamakta, aynca kasıtlı bir harekete maruz kaldığım
takddirde ona açacağım zararlardan ürkmektedir. Beni dostça bir ifade ile geçirmis ve bundan
sonra benim için Saray'da iki odanın açılacağını söyleyerek İstanbul'a beklediğini belirtmistir.
İstanbul'a üçüncü ziyaretimden edindiğim izlenimleri özetleyecek olursam, Padisah'm İngiltere ile eski iyi iliskilerini tazelemek istediğini, "kesin tarafsızlık" ilkesine olan güveninin
sarsıldığını ve eğer İngiltere herhangi bir girisimde bulunursa bu devletle kaderini birlestirmeye sevinçle hazır olduğunu söyleyebilirim. Mısır Meselesi'ne değindiğimde, Padisah'm imkânları dahilinde taviz vermeye hazır olduğunu,bu ülkenin yönetiminin İngilizlerce devamını kabul ettiğini, fakat prestijini kurtarmak bakımından Nil'de ikibin Türk
askeriyle donatılmıs bir garnizona izin verilmesini istediğini gözlemledim.
Sonuç olarak, benim Padisah ve ileri gelen vezirlerle olan iliskilerime değinmekte yarar görüyorum. Vezirlerden beni otuz yıldır tanımayanlar güvensizlik göstermekte gecikmediler.
Onlar beni, dinî ve sosyal hayatlarına, hükümet islerine tamamiyle nüfuz etmis bir Avrupalı
olarak gördüklerinden, çekiniyorlar. Diğerleri, Padisah'm böylesine güvenine ve yakınlığına
mazhar olmus baska bir yabancı bilmediklerinden açıkça kıskanıyorlar. Onlar benim Padisah'ı, Türk dili ve edebiyatına iliskin derin bilgim sayesinde kazandığımı söylüyorlar.

www.eskikitaplarim.com.enginel

Ben ise onlara bu ayrıcalığı hiçbir zaman kötüye kullanmayacağımı ve otuzu askm senedir
Türkiye'nin çıkarlarına hizmet ettiğimi belirtince, bana yine de "Sen ne de olsa bir yabancısın
ve bi"
RESİD EFENDİ" 51
zim için tehlikeli bir kisi olabilirsin" diyorlar. Sadece Sultan Abdülaziz döneminden beri tanıdıklarım, birkaç istisna dısında, bana samimiyet ve yakınlık gösteriyor. Padi-sah'a gelince,
kuskusunu uyandıracak ciddi bir neden olmadıkça veya herhangi bir yanlıs adımla güvenini
sars-madıkça emniyetteyim. Simdi ise bu pozisyonu korumalı ve İngiliz çıkarlarının asın savunucusu kesilmeden onun zihnine damla damla İngiliz politikasını sınngalamalıyım. Bu
hususta Padisah söyle diyor: "İngiltere ile ittifak meselesi su anda siddetle üzerinde durulması
gereken bir konu değüdir. Fakat, birbirimize yakınlasmaya çalısmalı, zemini hazırlamalı,
karsılıklı anlayıs atmosferinin yaratılmasına çalısmalıyız. Kosullar ve zaman gerektirdiği
takdirde üeri-de birandlasma imzalamayı düsünürüz".
Bu raporumu tamamlarken, gerek görüldüğü takdirde gözlemlerimi sifahi olarak da sunabileceğimi bildirir, yu-kanda sunduğum planımın gerçeklesebilmesi için alacağınız tedbirlerden daha sonra haberdar edilmemi rica ederim.
Padisah'm Kisisel Özellikleri ve Yönetimi İle İlgili Genel Gözlemlerim:
Türkiye'nin üst tabakasını olusturan kisilerle görüstükten sonra büyük bir çoğunluğun simdiki
Padisah'm yönetiminden hiç de sikayetçi olmadıklannı gördüm. Pederinin döneminde Rusya'ya karsı zaferler kazandıktan halde sonuçta Avrupa'ya daha fazla bağımlı olduklarını ve
hakikatte Avrupa güçlerinin itaatkâr hizmetkân haline düstüklerini; simdi ise Rusya karsısında
en acı yenilgilere uğradıklan halde tamamiyle bağımsız olduklannı, sözüm ona müttefik ve
dostlannın velayetinden kurtulduklarını ve Kınm Savası'ndan sonraki durumla kıyaslandığında kendi kaderlerinin hakimi olduklannı ileri sürüyorlar.
52
Aynı seyi iktisadî-malî durum için de tekrarlıyorlar: Kınm Savası'ndan sonra Avrupa'dan
ikiyüz milyon sterlin borçlandıkları ve bu meblâğın devlet mekanizmasında düzeni sağlayamadığı halde simdi, Avrupa para pazarlarından yeni kredi alınmadığı gibi, hem ülkede
geçinebiliyor, hem de Rusya'ya ağır savas tazminatını ödeyebiliyor; aynı zamanda da halkın
hayat standardının yükselmesi için kamu harcamalarını arttırabiliyorlar. Londra ve Paris'ten
milyonların Boğaziçi'ne aktığı günlerde bile simdiki gibi ne askerî yeniliklere ayak uydurabiliyor, ne de askerlerin ve memurların maaslarını düzenli bir sekilde ödeyebiliyorlardı. Dıs politikada "Kesin Tarafsızlık" ilkesine gelince, ileri gelen Türk vezirlerinden biri bana söyle

www.eskikitaplarim.com.enginel

dedi:
"Bizim hiçbir Avrupa Gücüne karsı düsmanhğumz ve nefretimiz yoktur. Biz onların hepsiyle
barıs ve dostluk içinde bir arada yasamak istiyoruz, fakat diğerlerini bir ittifakın dısında
bırakacak sekilde herhangi bir devletle bağlantı kurmak istemiyoruz. Çünkü, bu andlasma
çerçevesi dısında kalanların kusku ve düsmanlığını üzerimize çekerek, kendimizi tehlikeli
sonuçlara sürüklemek niyetinde değiliz. Bir ittifakla, bazı yükümlülükler altına girmek kaçınılmaz olacaktır. Bu ise, hareket serbestimizin kısıtlanması demektir ki, hareket serbestisi
bu ülkenin fikri ve fiziki gelisme ve ilerlemesini sağlayacak yegâne yöntemdir".
Kesin tarafsızlık ilkesi, baska bir deyisle, Avrupa siyasetinden tamamiyle uzak durma politikası, II. Abdülha-mid'in esas prensibidir. Rusya'ya savas tazminatının halen ödenmediği
bu günlerde, onun Rusya'ya gizli eğilimi olduğuna dair raporlar gerçek dısı olmasa bile, süphesiz ki abartılmıstır. Türkiye'nin ileri gelen devlet adamlarıyla yaptığım görüsmeler sonucu edindiğim izlenim, Padi-sah'm vehmi ve çekingen karakterinin Rusya'nın tüm ya-

kınlasma çabalarının bosa çıkmasına neden olacağıdır, planlarına uyduğu sürece Rusların
masası Yusuf Rıza Pasa'yı kullanan Abdülhamid, bu zatm Çanakkale'nin Rusya'nın bekçiliğine bırakılması projesi üzerinde Mösyö de Nelidof ile müzakerelere giristiğini öğrenince ona soğuk davranmaya baslamıs ve derhal mahiyetinden uzak-lastırmıstır.
Kesin tarafsızlık ilkesinin Padisah'm en benimsediği devletlerarası siyaset stratejisi olduğunu
yazmıstık. .Padisah'a bu stratejiyi Rusya ile herhangi bir Avrupa Gücü'nün arasında çıkacak
savasta sürdürebilmenin güçlüğü hatırlatılınca, Sultan Abdülhamid hemen barısa olan düskünlüğünden söz ederek, tüm uluslararası çatısmalardan kaçınmak gerektiğini vurguluyor.
Bu onun kamuoyuna açıkladığı görüsleridir. Kendisinin entrika çevirmekteki ustalığına olan
inancı dolayısıyla sorunlardan hiç de kaçmadığı bir gerçektir. Bu vesile ile Padisah'ın gerek
eğitimi ve onun tahta geçmesine neden olan etkenler ve gerek Sarklı düsünce tarzı dolayısıyla
gizli ve dolambaçlı islere, entrikalara yatkın olduğu hatırlanmalıdır. Saray'da iktidar mücadelesi adı altında annesinin, kardeslerinin, cariyelerin, hizmetkârların ve hadımağaların
birbirlerinin kuyusunu kazdığı bir ortamda yetisen bir hanedan üyesinin bu eski, fakat üzücü
yönteme iltifat etmemesi düsünülemezdi. Tahta çıktığı ve veliahdhğmdaki kusku nedenleri
ortadan kalktığı halde halen iktidardan düsme korkusu ile yasayan Padisah, herkesten kusku
duymakta, bu kuskusu ve asırı vehmi onu olaylar karsısında kararsızlığa sevk etmektedir.

www.eskikitaplarim.com.enginel

Sasırtıcı olmakla birlikte, bu özelliklerine rağmen Padisah, Sark hükümdarları içinde en iyiliksever, nazik, olum? sı ve gönlüzenginlerin-dendir. Onun alçak gönüllülüğü, tok ve ince
sesi, utangaç tavn ziyaretçileri üzerinde otuz milyon Müslümanm lideri ve yüce Osmanlı Padisahı'ndan ziyade kalender bir

çelebi izlenimi yaratmaktadır.
Padisah'ın zihinsel özelliklerine gelince, onu fazlasıyla zeki ve uyanık buldum. Hazırcevap
olmasına rağmen, görüslerini ancak inceden inceye düsünüp tasındıktan ve danısmanlarının
fikirlerini aldıktan sonra ifade eder. Sark usûlü eğitii mükemmel olmaktan uzaktır. Ana dilini
çok iyi konusmakla birlikte Türkçesi halk diline yakın olup, Osmanlıca'nın inceliklerinden
yoksundur. Milletinin tarihini, her kültürlü Müslümanm bilmesi gereken dinî edebiyatı da pek
fazla bildiği söylenemez. Fakat, öte yandan, gerek diğer İslam ülkelerinden gelen seyhlere ve
dervislere gösterdiği özen ve misafirperverlikten ve gerek giz-Uden gizliye Kuzey Afrika'da
Mehdi ve Seyh Sûnûsî'den Orta Asya, Afganistan, Java ve Hindistan'a yolladığı Müslüman
ajanlardan görüleceği üzere Sultan Abdülhamid İslam'a tüm dikkatini veren ilk Osmanlı
padisahıdır. Batı bilimlerinde ise eğitimi çok zayıftır. Akıcı olmayan Fran-sızcası vardır; fakat
yanlıs yaparak imparatorluğun azametine gölge düsüreceğim korkusuyla hiçbir zaman
kullanmaz. En ince ayrıntısına kadar Avrupa politikasından haberdardır. Karar vermeden önce
danısmanlarının fikirlerini alır, onları tarttıktan sonra kendi fikrini olusturur. Fakat, yanlıs
yapma korkusu, vazgeçemediği kuruntuları ve her sorunun hayatî önem tasıdığı inancı bu
kararların bir an önce uygulanmasını geciktirir.
Avrupa elçiliklerinin Padisah üzerindeki nüfuzlarına gelince, bir temsilcinin İstanbul'da diğerlerinden daha fazla sevildiği, korkulduğu ve sayıldığı görüsü yanıltıcıdır. Çünkü Padisah,
her gülüsünün, bakısının ve iltifatının ölçülerek yapıldığının anlasılmasını istediği için, bu
konuda herkese "esit davranıs" ilkesi ısığında davranmaktadır. Çok nadir olarak, bazı temsilcilerin, kisisel özellikleri nedeniyle Padisah'ı etkiledikleri söylenebilir. Örneğin, Mösyö
de Radowitz güçlü bir Almanya'nın temsilcisi olarak korkulunulacağı yerde neseli ve canlı
konusması sa-

yesinde sevilmektedir. Sir William White'm yüksek meziyetleri, sahsî inceliği, onun, İngiltere

www.eskikitaplarim.com.enginel

ile Türkiye arasındaki soğukluğa ve son on yıldan beri İngiliz temsilcilerinin küstahlığına
rağmen, Padisah tarafından itibar görmesine, beğenilmesine ve sayılmasına neden olmustur
diyebiliriz.
Bugünkü Türkiye'nin olağanüstü kosullarında hangi ülke temsilcisi olursa olsun, kimse durumun güçlüklerini asmayı basaramayacaktır. İstenilen amaca ulasabilmek için yalnızca bir
Sark lisanı bilmenin yeterli olmayacağını, Doğu'nun yasam tarzı, huy ve davranıslarını çok iyi
öğrenmenin gerektiğini vurgulamak isterim.
Bir Sark hükümdarı ile olan diplomatik iliskilerimizde, onunla haberlesmemizde kullandığımız araçlara özen göstermeliyiz. Çünkü, fikir ve ilkelerimizi ilettiğimiz kanallar
onun aklına uygun değilse, yanlıs anlasılabilir, hakarete uğradığı izlenimini bırakabilir, daha
da kötüsü hedeflerimize ulasmamızı engelleyebilir. Yıllardan beri Sark sarayları ile yakın
iliskim, beni Avrupalı tercümanların ve dragomanlann lisana tamamiyle hakim oldukları
halde, Sarklılar gibi düsünemediklerini, olayları ve kisileri onlar gibi değerlendiremedikleri
sonucuna vardırmıstır. Kelimeler ve cümleler düzgün bir sekilde tercüme edilebilir, fakat bu,
onların ardındaki anlamın da teslim edildiği demek değildir. Bir adm yanlıs yazılması, bir
vurgunun eksik kalması ağdalı ve zengin bir dille kendilerine hitab edilmesini bekleyen Doğu
hükümdarları nezdinde istediğimizin dısında bir sonuç verebilir. Surası da doğaldır ki, Padisah'ın gözüne girebilmek için bir Avrupa Gücü'nün temsilcisi kendi ülkesinin onurunu
zedeleyecek sekilde reverans yapmaya zorlanamaz. Fakat, amacımız tehdit ve siddet yöntemi
ile elde edemeyeceklerimizi barısçı arasç-larla elde etmek olduğuna göre, yarı-uygar yabancı
milletlerin âdet ve geleneklerine saygı göstermek, hattâ onlara uymak zorundayız.
56
Tarih, İngiltere'nin dısarıdaki temsilcilerinin bu prensibe uydukları ve Sark ülkeleri ile temaslarında tereddüt etmeksizin Doğu'nun kurallarına uydukları sürece basarılı olduklarını
gösteriyor. İngiltere'nin Müslüman Asya'daki varlığının tohumlan bu yöntemle atılmıs, zorlayıcı yöntemler barısçı çabalar tüketildikten veya durum acil çözüm beklediği zaman
kullanılmıstır. Diğer Avrupalı ülkelerle münasebetlerimiz dolayısı ile Türkiye üzerinde güç
kullanamayacağımız için, bu kez de katı ve kibirli Avrupalı karakterimizi bir tarafa bırakarak,
muhatabımızın hassas olduğu konularda nezâket göstererek amaçlarımıza ulasmaya çalısmalıyız.
İste, bu durum çerçevesi içinde Padisah'la olan kisisel iliskilerimizde özel ajanlar

www.eskikitaplarim.com.enginel

kullanmanızı tavsiye edece-ğim.Türkçeyi bir Türk gibi konusan. Sarklıların davranıs sekillerini, huylarını, düsünce kalıplarını bilen bir "özel ajan" Sark hükümdarının düsüncelerine ve duygularına nüfuz edebilmeyi herhangi bir Avrupalı diplomattan daha kolay
basaracaktır. Avrupalı diplomat, ne kadar uyanık ve akıllı olursa olsun, Türkçeyi bilmediği
için Padisah ile tercüman aracılığıyla görüsebilecek; bu tercüman da her zaman kendisine
çevirerek aktarması söylenen sözlere sadık kalmayabilecektir. Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz'in günlerinde elçiler islerini kolaylıkla yürütebiliyorlardı; çünkü adını zikrettiğimiz
hükümdarlar sadece saltanat sürüyorlar, fakat ülkeye, ülkenin kaderine hükmetmiyorlardı.
Simdi ise durum bütünüyle değisiktir. Sultan Ab-dülhamid herseyi kendi kisiliğinde birlestirmekte, hersey-le ilgilenmektedir. Böylece, onunla bizatihi görüsmeksizin günün hayati meselelerinden hiçbirinin sonuca ulastırıla-mayacağını anlamalıyız. (14).
(n)
Yukarıdaki belgelerden anlasılacağı gibi.Vambery Türk Boğazlarının istihkâmı konusunda II.
Abdülhamid'den
"RESİD EFENDİ" 57
bilgi sızdırmaya çalısmıstır. Padisah'm Boğazlar savunmasını güçlendirmek için aldığı tedbirler, St. Pe-tersburg'un da isine gelmemektedir ki, Rus Dısisleri Bakanı daha 1885 Nisanında Osmanlı büyükelçisini huzuruna çağırarak, Padisah'ın Çanakkale'den ziyade Karadeniz Boğazı'nın tahkimine önem vermesini ingiltere'ye eğilimi olduğu seklinde yorumladıklarım belirtmistir. (15) Aslında Vambery'nin ifadesinden de çıkarttığımız gibi,
Sultan Hamid, Mısır Meselesi'nden dolayı İgiltere'ye oldukça içerlemistir.Hele İngiltere'nin
ülkeyi isgalinin İslâm dünyasındaki nüfuzu açısından kendisine oldukça ağır bir yara açtığım
tekrarlamıstır. Mısır Meselesi Padisah'm endiselerini giderecek sekilde bir sonuca ulastırılmadan İngiltere ile dostane iliskilere girmekten, bilhassa bu ülkeye yakın bir siyaset
izlemekten geri duracaktır. Padisah, dıs politikada kesin tarafsızlık ilkesinden vazgeçilmesi
inancında değildir.Vambery'nin görüsüne göre, iç durumda iyidir. Gerçi Padisah tahta çıkar
çıkmaz ilân ettiği Mesrutiyet parlamentosunu kısa bir denemeden sonra dağıtmıs, ülke yönetimine egemen olmustur; ama bu gelismelerin halkın büyük tepkisine neden olduğu söylenemez. Jön Türk hareketi, o yıllarda doğmasına rağmen, etkinliği çok sınırlıdır.
İngiliz Dısisleri Bakanlığı'nâ yolladığı bu rapordan sonra Vambery, Padisah'tan iki mektup
alır. Sultan Hamid, yazısmalarının ilkinde "Pesteli Resid Efendi"ye geçen ziyaretinin anısı
olarak, imzalı bir fotoğrafı yollamıstır. İkinci mektupta ise, Vambery'yi Macar Akademisi
Bilimsel Heyeti'nin baskanı olarak Türkiye Kütüphanelerinde arastırma yapmak üzere İstanbul'a çağırmaktadır. Bu davetin asıl amacı; Vambery'yi özel vekili olarak İngiltere Hükümeti ile Mısır Meselesi'ni görüsmek üzere Ekim ayında Londra'ya gitmeye ikna

www.eskikitaplarim.com.enginel

etmektir. Daveti kabul eden Vambery heyetteki meslekdaslarıyla İstanbul'a gel-

diğinde büyük bir debdebe ile karsılanır. Sereflerine Saray'da verilen davette, zengin bir
ikramdan sonra hizmetkârlar, Vambery'nin önüne çiçekler içinde bir tabak getirirler. Servisin
bir kösesine tabaktaki çileklerin Padisah'm bizzat kendi elleriyle toplanıp, seçildiğine dair bir
kayıt vardır. İltifat-ı hümâyûnun böylesi karsısında hayretini gizleyemeyen Vambery, derhal
ayağa fırlar, tabaktaki çileklerden bir tanesini alarak önce dudaklarına, daha sonra ise alnına
götürür. Gururu oksanmıs Vambery, reveranstan sonra sandalyesine ilisirken, yandaki
salondaki orkestradan "Macar rapsodilerinin" yükseldiğini duyar. İkinci bir saskınlık dalgası
benliğini sararken, kendisine eslik eden Saray mabeyincisi, Padisah'm emri ile bir süreden
beri mızıka-yı hümâyûnun bu notalara bugün için hazırlandıklarını belirtir. (16) Padisah'm
huzuruna çoğu kez Macar millî kıyafeti ile çıkan bir Vambery için oldukça anlamlı bir jest
olmustur. II. Abdülha-, mid'in Vambery'yi kazanmak için basvurduğu baska yöntemler de
vardır. Yıldız arsivinde gözden geçirdiğimiz belgelerde bu iliski hakkında herhangi bir kayıt
bulamar makla birlikte, tasnifi tamamlanmamıs kısımlarda aydınlatıcı bilgilerin zamanla
günısığma çıkacağını umuyoruz. Ancak, Dısisleri Bakanlığı Hazine-i Evrak'ta II. Abdülhamid'in
dünya kamuoyuna Osmanlı tezini benimsetmek üzere yayında bulunmak için maddî bir
fon sağladığı kaydedilmektedir. (17) Herhalde Padisah'm vehmini bilenler için aynı yerdeki
baska bir dosyada Budapeste'deki Osmanlı elçiliğinin Vambery'yi devamlı gözaltında tuttuğu
ve profesörün hareket ve yazılarını muntazaman Saray'a bildirdiğini okumak sürpriz olmayacaktır. (18)

Asağıdaki belgelerde Sultan Hamid'in Vambery kanalıyla "sahibinin sesinden" İngiltere'ye
bazı açıklamalar yapmak, bazı konuları iletmek istediği görülecektir. 1887'de Almanya,
Avusturya ve İtalya arasında aktedilen

"Üç taraflı İttifak" 1892'ye kadar uzatılmıs, bu andlasma-ya Osmanlı statükosuna iliskin bazı
ek hükümler eklenmistir. (19) Bu vesile ile II. Abdülhamid, İngiltere Osmanlı'ya uygun
bir dıs siyaset izlemediği takdirde, Londra'nın rakipleri, basta Almanya olmak üzere, Üçlü
ittifak üyesi devletlere yakmlasabileceğini imâ etmektedir. Baska bir deyisle, Sultan Hamid
tehdit unsuru ile karısık bir ifade ile İngiltere'nin Mısır Meselesi'nde sartlarını kabullenmesini

www.eskikitaplarim.com.enginel

istemektedir. Aksi takdirde, İngiltere uluslararası platformda Osmanlı Devleti'nin desteğini
unutma-lıdır. Whitehall'un ise Padisah'm beklentilerine cevap verecek sekilde Mısır'ı terk
etmeyi düsünmediği bellidir. Bu mekik diplomasisi sırasında Vambery'nin Padisah'm İstanbul'da kendisine dikte ettirdiği tezleri Londra'ya benimsetmeye çalıstığını okuyucu görecektir. İleride sunacağımız belgelerdeki Osmanlı yanlısı yaklasımdan, Vambery'nin artık
Britanya majestelerinden çok Osmanlı padisahının adamı olduğu izlenimine sahip olacaktır.

"RESİD EFENDİ" 61

BOĞAZLARIN TAHKİMİ, ERMENİ MESELESİ ve ÜÇLÜ İTTİFAK KONUSUNDA PADİSAHLA GÖRÜSME

Belge no. 2 (22 Ekim 1888)

Sevgili Sir Philip,

Geçtiğimiz dört hafta boyunca Macar bilimsel heyetinin baskanı olarak İstanbul'da bulunduğumu gazetelerden öğrenmis olmalısınız. Padisah'la olan iliskimi bildiğiniz için bu
süre içinde zatı sahane ile Boğazların tahkimi, Ermeni meselesi ve Türkiye'nin Üçlü İttifak'a
girisi konularında yaptığım görüsmeleri size rapor etmeyi görevimin gereği olarak sayıyorum.

Herseyden önce, zatı devletlerinin beni İstanbul'a varısımın ikinci gününde kabul ettiğini ve
önemli siyasî meselelerde fikrimi alabilmek için hergün saat 1J.00 ile 13.00 arasında Saray'a
gelmemi istediğini belirtmeliyim. Benimle sırdas olmasının düsmanlarımı, rakiplerimi ve
Rusya'yı alındıracağından endise duyduğu hakkında elimde kesin deliller olduğu için, Padisah'm bu yakınlığının beni sımartmadığını söyleyemem. Gazi Osman ve Münir Pasalar
gibi, birinin Rusya'ya, diğerinin ise Fransa'ya eğilimi olduğunu bildiğim iki önemli saray
erkânının aleyhimde propaganda yaptıkları ve beni İngiliz ajanı olmakla suçladıkları halde,
Padisah'm bana olan güveninin sarsıl-madığını, tersine yakınlık ve sempatisinin daha da arttığını görmek beni mutlu etmeye yetmistir. Bundan önceki görüsmelerimizde Padisah,
nazırları ve mabeyincileri ile
birlikte benimle halvet olduğu halde bu kez yalnız kalmakta israr etmesi, hattâ odaya girmemden sonra kapıyı bizzat kapatması çok önemli bir gelismedir. Herkesten kuskulanan
Padisah'm bu güveninin nedeni, süphesiz ki benim hiçbir kisisel ayrıcalık pesinde kosmamam
ve ülkesinin haklarını Avrupa ve İngiliz basınında hararetle savunmamdır. Hind Müslümanlanna hitaben açık mektubum ve Ermeni Meselesi'ndeki yazılarım, Sultan'ı oldukça
tatmin etmis ve Sadrazamın ve diğer vükelânın yanında birkaç kez "Resid Efendi ülkemizin
en sadık ve en samimi destekçisidir; ona benim gibi kayıtsız-sartsız güvenebilirsiniz"

www.eskikitaplarim.com.enginel

demistir.
Padisah'la olan iliskimi böylece özetledikten sonra Lord Salisbury'nin dikkatine sunmanız
ricasıyla görüsmelerimizin anahatlannı size iletiyorum:
Boğazlar'ın Tahkimi, Padisah'la görüsmemizdeki ilk konuydu. II. Abdülhamid, hemen "Son
ziyaretinizden beri Rusya'nın bir sürpriz saldırısına karsı Karadeniz Boğazı'mn her iki yakasının da Krupp topları ile teçhiz edildiği, kalelerin ve surların ise onarûdığı için bu konuda dikkatsiz olduğumu artık savunmanız için bir neden kalmadığını umarım" dedi. Zat-ı
devletlerine bu güzel haber için tesekkür ettikten sonra, bu konuda surların içine girmesi
yasaklandığı için bana bilgi veremeyen İngiliz askerî atesesi Albay Trotter ile görüstüğümü
söyledim. Sultan Hamid ise, cevaben, Albay Trotter'a bu izin verildiği takdirde aynı imtiyazın
diğer ülke askerî ateselerine de tanınması gerektiğini kaydederek, bu durumun hem siyasî,
hem de stratejik açıdan sakıncalı olduğunu ekledi. Padisah, "kesin tarafsızlık" ilkesinin gereklerinden olarak hem Çanakkale'nin, hem de Karadeniz Boğazı'mn aynı ölçüde tahkim
edildiğini belirtti. Bundan sonra Orta Avru-pa'daki Üçlü İttifak'a değinen Sultan Hamid, bu
konuda söyle dedi:

"Üçlü İttifak devletlerinin Türkiye'yi kendi barıs alam içinde görmek istediklerini ve Alman
İmparatoru'nun Türkiye'ye gelecek ziyaretinin bazı çevrelerde uyandırdığı önemi biliyorum.
Fakat, su kadarını da belirtmeliyim ki, bu noktalardan ilki zamansız, ikincisi ise gerçekdısıdır.
Herhangi bir devletle ittifak, ancak ufukta herhangi bir tehlike göründüğü zaman haklı gösterilebilir. Bu kritik an gelmedikçe bir girisimde bulunmayı anlamsız ve tehlikeli bulurum;
zira böyle bir davranıs —komsularımdan birinin yararına diğerinin ise zararına gerçekleseceği
için— bize bos yere düsman kazandırmıs olur. . Allah beni bu seçimi yapmak zorunda bırakmasın! Ama, o an geldiğinde ülkemin hak ve çıkarlarını nasıl koruyacağımı dünya görecektir. Rahmetli pederinin arkadasım olduğu Alman İmparatoru'nun ziyaretine gelince,
onu burada karsılamak benim için büyük mutluluk olacaktır. Hasmetmaap'ın buradaki kalısını
mümkün olduğu kadar zevkli hale getirmeye çahr saçağım. Pek çok mesele önceden halledildiği için aramızda politika konusacağımızı zannetmiyorum. Alman İmpa-ratorluğu'nun
bize karsı siyaseti dostlukla çizilmistir; ülkem üzerinde benzerî çıkarlar besleyen diğer devletlerin de Almanya kadar tarafsız ve dostlukla davranmalarını dilerim".
İngiltere'yi imâ ile sarfettiği son cümle üzerine, ona aslında İngiliz halkının büyük çoğunluğunun düsman olmadığını ve arada-sırada görülen anti-Türk hezeyanların

www.eskikitaplarim.com.enginel

nedenlerinin ise kısmen İngiliz dıs ve iç politikasının önemli bir unsuru olan parti rekabeti,
kısmen de kötü ve yanlıs istihbarat olduğunu anlattım. Bu noktada Sultan Hamid'in çok haklı
ve amansız olduğunu üzülerek söylemeliyim. Padisah'm gözlerinde Mr. Gladstone seytanın ta
kendisidir ve İngiltere'deki baslıca iki büyük parti arasında hiçbir ayrım yapmaksızın İngiliz
politikacılarını Türkiye'ye karsı açık düsmanlıkla suçlamaktadır. Kendisine

sadece İngiliz Sarayı'nı ve Muhafazakâr Parti'nin ileri gelenlerini dost olarak görmektedir.
Ona Liberal kabinenin Dısisleri Bakanı Lord Rosebery'nin, kendisinin görüsüne göre, bir
istisna olarak addedilmesini söyleyince, Padisah, "olabilir, fakat henüz bunun bir delilini
göremedim" dedi. Yukanda da belirttiğim gibi, Padisah'ı en fazla sinirlendiren konu Ermeni
Sorununa iliskin olarak İngiltere'deki menfî propaganda!
Bu konu açıldığında Padisah heyecanını gizleyememis, kendisinin her zamanki sakin tavrına
aykırı olarak, konusurken el-kol hareketleri yapmaya, fesiyle oynamaya baslamıstı: "Sözüm
ona Ermeni Meselesi hakkında Ti-mes'e yazdığınız mektup elime geçmistir; gerek bu konuda
İngiliz kamuoyuna yaptığınız açıklamalar ve gerek memleketimin selâmeti için giristiğim bu
çabaları ifade etmenize tesekkür ederim. Fakat, yine de makalenizde Ermenilerin hiçbir
zaman Bulgarlara benzer bir sorun olamayacaklarını eklemeliydiniz. Ermenistan'ın çok eski
zamanlarda coğrafi bir bölge olduğunu, bugün ise tüm siyasi ve etnolojik önemini yitirdiğini
yazabilirdiniz. Bugün Ermenilerin siyasi düslerinin hedefi Erzurum, Beyazıt, Erzincan, Mus,
Van, Bitlis ve Diyarbakır'ın nüfusunun sadece üçte biri Katolik, Protestan ve Ortodoks
mezheplerine bölünmüs Ermenilerle; çoğunluğu ise Müslüman Türk veKürtlerle iskân
edilmistir. Herhalde İngiliz Liberalleri benim dindaslarımın çoğunluğunun kaderini bu
medeniyetsiz azınlığın eline bırakmamı ve böylece bu yörede Rusya'nın tezgâhlarına zemin
hazırlamamı beklemiyorlar. Eğer Avrupalı politikacılar yönetimindeki yüksek makamların
Ermeniler tarafından istihdam edildiğini bu milletin yetenek ve ender hünerlerine delil olarak
dîısünüyorJarsa aldanıyorlar. Artin ve Agop Pasaların, Vahan Efendilerin konumu Ermeni
milletinin kültür seviyesinin göstergesi olamaz. Saydığım bu erkân, Osmanlı Efendi
kültürünün birer unsuru oldukları halde,

onların Anadolu'daki kardeslerinin Avrupa politikacûarı-ntn kendilerine mal ettikleri kültür

www.eskikitaplarim.com.enginel

seviyesine ulasabilmeleri için çok çalısmaları gerekecektir. Ve yine Ermeniler aslında Sark
gelenekleriyle bütünlesmis, besyüz seneden beri bizimle barıs içinde kaynasmıs, hiç de savasçı ve saldırgan olmayan bir Sark ırkıdır. Eğer, arada bir üzücü hadiselere rastlanabiliyorsa, bunların müsebbibi Ermeni milletinin karakterini bilmeyen yabancı politikacıların kıskırttığı ajanlardır. Siz gayet iyi biliyorsunuz ki ben bir bağnaz değilim;
benim için tüm yurttaslarım, dinleri, mezhepleri ve ırkları ne olursa olsun, birdir. Din ayırımı
yapan ben değil, Avrupa Güçleridir. Buna örnek olarak, size birkaç gün önce bana ulasan bir
haberi verebilirim. Petersburg'a kâtip olarak aslen Ermeni olup da sonradan İslâm dinini
seçmis birini göndermek istemistim. Rusların bu adamı kabul etmediğini ve böylece onun
yerine baskasını yollamak zorunda kaldığıma inanabilir misiniz? Yine, aynı sekilde bir hadise
de Roma'da oldu; Vahan Efendi yerine Müslüman bir elçi gönderdik. Basıbozuk Kürtlerin
elinde Ermenilerin çektiklerine gelince, bu konuda dahildeki mülkî erkânın ihmallerini bilmediğimi mi sanıyorsunuz? Fakat, ben ne yapabilirim, sevgili Resid Efendi? Vatanseverliklerinden ve namuslarından kusku duyduğum Pasalarım kendi kafalarının doğrultusuna gidiyorlar. Ben ise bütün bu kötülükleri bir anda bertaraf edemem ki! Hele
dostlarım diye söz ettiğiniz İngilizler beni destekleyecekleri yerde bana daha fazla sorun çıkarırlarsa, isim daha zorlasacak, bunun kötü sonuçlarım da hem onlar hem de ben çekeceğim. Lütfen İngiliz dostlarına ve kendisine büyük hürmetim olan Lord Salisbury ye
aynen sunu aktarınız: Ermenistan'daki kötü sartları düzeltmeye amadeyim; ama bağımsız bir
Ermenistan'ın kurulusuna müsaade edeceğime [burada Padisah çok heyecanlandı] su kellemi
keserim, daha iyi! Ermenistan'ın kurulması yalnızca dindaslarımın açısından çok bü-

yük bir adaletsizlik örneği değil, aynı zamanda iktidarımın ve Türkiye'nin varlığının sonu
demek olur."
Sultan Abdülhamid'i karsımda kızgınlık ve öfkeyle titrerken görmemin beni oldukça korkuttuğunu itiraf etmeliyim. Donup kaldığımı görünce Padisah, nazik bir tavırla elimi tuttu
ve yumusak bir sesle bana mevkii dolayısıyla sorumluluğunun büyük olduğunu, bu yüzden
asırı duyarlılığının anlayısla karsılanmasını rica etti. Kendisini pasalarından daha iyi anladığımı söyleyerek, duygularını gizlemediğini belirtti.
Konusmasının fazlasıyla dramatik olmadığını iddia edecek değilim, fakat sözlerinde hakikat
ve samimiyet payının büyük olduğunu da teslim etmek gerekir inancındayım. Ben ne kadar
olsa resmî sıfatı olmayan önemsiz bir kisiyim; azametli Padisah'm bir yabancıya böylesine

www.eskikitaplarim.com.enginel

kalbini açıp, kendi adamlarını sikâyet etmesi büyük bir olay olarak kabul edilmelidir. Bu
Ermeni meselesi üzerindeki son konusmamız Sir Edgar Vincent'le birlikte davet edildiğimiz
festival ziyafetinden sonra gerçeklesmistir. Sadrazam ve diğer vükelâ yandaki salonda bekliyorlardı. Küçük salonu terk ederken saray erkânı saskınlık içerisindeydi. Yanıma yaklasarak, "Allah askına, seninle Padisah arasında neler oluyordu? Pek duyamadık ama Sultan'ın
oldukça heyecanlı olduğu anlasılıyordu" dediler.
Bu uzun raporuma son verirken, netice olarak, genellikle sanıldığının aksine, Padisah'ın Rus
sularına girmekten çok uzak olduğunu kaydedebilirim. Ülkesinin ezelî ve ebedî düsmanına
karsı kini, geçici hevesler ve siyasî kombinezonlar sayesinde silinemeyecek kadar derine naksedilmistir. Kendisi hâlâ İngiltere'yi güvenliğinin teminatı ve yegâne sığınağı olarak görmektedir. Adetâ bir hayat arkadası rolünü oynamaktadır. Onun yalancıktan küskünlük
numaralan, karakterinin içyüzünü ve babasının geleneksel politikasından sapmak istemediğini
bilmeyenleri ya-

nıltmaktadır. Oysa ki, o her zaman sevgi gösterileri yapmaya hazırdır. (20)
*
* *
İstanbul'dan ayrıldıktan sonra derhal Londra'ya giden Prof. Vambery'ye, Sir Philip Currie
Padisah'm onu aldattığını, baska istihbarat kaynaklarından aldığı bilgilere göre Boğaziçi'nin
halen silahlandınlmadığmı anlatır. Rusya'nın Boğazlar'a bir sürpriz saldırı hazırladığından
endiselenir İngilizler. Currie, Boğazlar'ıri korunması için İngiliz donanmasını yollamayı önerir. Dısisleri genel sekreterinin bu önerisi, devrin Basbakanı ve Dısisleri Bakanı Salisbury
tarafından da kabul edilir. 29 Nisan'da Vam-bery'yi gören Currie, yaslı doğubilimciye yine
İstanbul'a gidip Padisah'ı görmesini, ona iki kapılı evinin neden arkadasının girisini kilitli,
düsmanınkini ise açık tuttuğunu sormasını ve Karadeniz'in tahkimatına giristiği ve bu tedbirinden dolayı Rusya'nın muhalefeti ile karsılastığı takdirde İngiltere'nin donanmayı Türk
sularına yollayabileceğini hatırlatmasını söyler. Foreign Office'den talimatını alan Prof. Vambery yine İstanbul yollarına düser. İki hafta kadar kaldığı payitahttan döndükten sonra Londra'ya 7 Haziran tarihli kısa bir mektup yollayarak, verilen misyonu basardığını,
onun onbes günde hallettiği isleri on elçinin yıllarca sonuçlandıramayacağını iddia ederek,
Padisah'm Büyük Britanya Hükümeti ile ittifak yapmayı kabullendiği müjdesini verir. Ne var
ki, çok yorulmustur ve birkaç gün dinlenmeden raporunu kaleme alamayacaktır.

www.eskikitaplarim.com.enginel

ÜLKENİN GENEL DURUMU VE DIS POLİTİKASI

Belge No: 3 (19 Haziran 1890)

Londra'ya son seyahatimde size vaad ettiğim gibi, İngiltere'yi terk ettikten sonra derhal İstanbul'a giderek, daha oraya varısımın ilk gününde Padisahla görüsmeyi basardım. Budapeste'de aldığım ve bir an önce kendisini görmemi tebliğ eden telgrafından, İngiltere'den getirdiğim haberleri öğrenmek için sabırsızlandığını zaten anlamıstım. Elçileri günlerce ve haftalarca bekletirken, beni hemen huzur-ı hümâyûna alması, Padisah'm İngiltere ile anlasmak istediği beklentilerimi doğrular niteliktedir. Eskisine nazaran kendisini daha yakın ve açık buldum. Bundan önceki görüsmelerimizde dikkatli ve ketum davrandığı halde, bu kez 7'den geceyarısına kadar uzayan basbasa görüsmelerimizde hiçbir Avrupalı ile ülkesini ilgilendiren siyasî meselelerde konusamayacağı kadar rahat ve açıksözlü idi.

Padisahla olan görüsmelerimin kelime kelime kağıda dökülmesi, konudan konuya geçisimiz ve lâf kesilmeleri yüzünden, mümkün olmayacaktır. Onun için, benim sözlerimle, kendisinin cevaplarının doğru bir özetini vermeye Çalısacağım. Söze ilkin, Boğazların ihmâl edilen tahkimatı ve bunun İngiltere'de Rusya'nın Karadeniz'deki hazırlıklar dolayısıyle yarattığı endiselere değinerek basladım.

Rusya'nın asker tasıyacak gemilerinin kırka yaklastığı yolunda iyi haber alan kaynaklardan istihbaratım olduk

ğunu, bu sayının giderek arttığını söyleyerek Türkiye'nin sürpriz bir Rus saldırısına karsı hazırlıklı olup olmadığını sordum. Bazı askerî otoritelerin, Rusya'nın Boğazlar'dan geçmeyi deneyecek yerde Kilyos'a veya Karadeniz'in güneybatı kıyılarına çıkartma yapabileceği fikrini savunduklarını; bunun ise İstanbul'un güvenliği açısından Türk askeri otoritelerinin fikirleri ile çakıstığını belirttim. Zatı Sahane'nin Rusya'nın kendi kıyılarında çıkartma provaları yaptığından; Karadeniz'deki savas limanlarını giderek arttırdıklarından, Çanakkale'nin tüm modern savas gereçleriyle tahkim edildiği halde İstanbul Boğazı'ndaki tedbirlerin çok zayıf olduğundan, burada tek bir torpido bile bulunmadığından yeterince bilgi sahibi olup olmadığım arastırdım. Batum ve Sivastapol'un aslen ticarî limanlar olduğu ve Rusya'nın Batum'u açık liman haline getirmeyi vaad ettiği halde, her ikisinin de hızla savas üslerine dönüstüğü tehlikesine isaret ettim. Rusya'nın Karadeniz'i, Hazar Denizi gibi bir Rus gölüne

www.eskikitaplarim.com.enginel

çevirerek, İstanbul'a bir saldın için hazırlandığına dikkatini çektikten sonra "Padisahımızın
İmparatorluğun savunması hususundaki titizlik ve dikkatini bildiğim için bu önemli gelismelere kısaca değinmek zorunda kaldım" dedim ve ekledim:
—"Bunları sizi, İngiltere'den yollanan dostça uyarılar olarak yorumlamanızı rica ederim.
Evet, bu ülkenin Padi-sah'ı darıltacak bazı ciddî hataları olmustur. Fakat, suna da inanmanızı
islerim ki, Türkiye'nin iyiliğini ve varlığını düsünen yegâne Avrupa Gücü İngiltere'dir. Bundan dolayı, İngiltere bu politikasının onayınıza mazhar olup olmadığım, uzattığı yardım
elinin geri çevrilip çevrilmeyeceğim merak etmektedir. Padisahımız ise kayıtsız davranmakta,
bu girisimlere karsı soğuk bir tavır almaktadır. Lütfen, bir kez dahi olsa İngiltere'ye güveninizi göstererek, bu devle- ' tin Boğazlafın tahkimatı konusunda ricalarını yerine geti- i
rin. İngiltere'den çok Türkiye'nin selâmeti için gerekli olan
"RESİD EFENDİ" 69
bu adımın size amacınıza siyasî çıkarlarının Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunması değil
de, zayıflaması olan diğer Avrupa Güçlerinin tavsiyelerinden daha kısa yoldan ulastıracağını
göreceksiniz. Son harbden önce Türkiye'ye karsı tezgâhlara İngiltere alet olmamıs, gözünü
Türkiye'nin hiçbir yöresine dikmemistir. Fakat,, kendi güvenliği ve Hindistan İmparatorluğunun çıkarı için İngiltere, Mısır ve Kıbrıs'ta bazı tedbirler almak zorunluluğu ile
karsı karsıya kalmıstır.
Zat-ı devletlerinin yüksek zekâları devletler arasındaki dosüuklann ancak karsılıklı anlasma
ve güven üzerine insa edildiğini takdir etmekten aciz değildir. Türkiye'nin İngiltere'ye daha
fazla yakınlık göstermesi menfaati icabıdır. Türkiye İngiliz kapitalinin ülkeye akmasını tesvik
etmelidir, çünkü ne kadar çok İngiliz sermayesi ülkeye girerse, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğunun selametinde o nis-bette çıkan olacaktır. Üstelik, böylece İngiliz siyasal
sahnesinde Türk taraftarlığı artacaktır. İngiltere'ye yakınlasmanın doğuracağı tehlikelere
gelince, ben sizi bu konuda İngiltere'nin Karadeniz'de belirecek herhangi bir tehlike karsısında
koruyacağını temin edebilirim."
Söylediklerimi büyük bir dikkatle dinledikten sonra Padisah benden bunları kağıda dökmemi
ve altım da imzalamamı rica etti. Hemen ardından:
—"İngiltere'ye sovuk davrandığım hikayesini yeniden duymak beni sasırttı; bunları kim
uyduruyor, doğrusu bilmek isterim. Bunları İstanbul'daki İngiliz elçisinin Londra'ya rapor
ettiğini sanmam. Bunlar çok çirkin dedikodulardır; Boğazlafın tahkimindeki gecikme

www.eskikitaplarim.com.enginel

İngilizlere karsı tutumumun temel nedeni olarak nitelendiriliyorsa, İngiliz dostlarına yanıldıklarını söyleyebilirsin. Onlara kayıtsızlığım ve soğuk tavrım, onların bana karsı olan
tutumlarından kaynaklanmaktadır. Tahta çıktığımdan beri geleneksel İngiliz dostluğunun tek
bir nisanesini dahi bana gös-

termekten esirgeyen onlardır. Tam tersine, bana olan düsmanlıklarının delillerini sergilemekte
adetâ birbirleriyle yarıs etmektedirler. Ayrıntıya girmeme gerek yok; sen onları zaten gayet iyi
biliyorsun: Halifelik gururumun ayrılmaz bir parçası olan Mısır'da bana büyük bir darbe
indirmisler ve halen dahi bu ülkenin geleceği hakkında benimle uzlasmaktan kaçınmıslardır.
İngiliz Parlamentosu'nda basta Mr. Gladstone olmak üzere diğer üyelerin kullandığı küf ür-lü
hitablar karsısında alınmadığımı mı sanıyorsun? Resid Efendi, Londra'ya gittiğinizde onlara
bana reva görmüs oldukları muameleye rağmen, benim hâlâ tüm çabalarımla onların isteklerini yerine getirmeye çalıstığımı anlatınız. Karadeniz surları ve kalelerin tamiratı tamamlanmaktadır. İngilizlerin Kilyos'a bir çıkartma olabileceği endisesine gelince, bu yöre
Abraham Pasa adlı bir Ermeni vatandasıma •aitti. Ne var ki, hemencecik tarafımızca satın
alınmıs ve gerekli tedbirlerin yerine getirilmesinde kusur edilmemistir. Daha zahmetli ve
masraflı olan diğer güvenlik tedbirlerine gelince, bu konuda hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağım. Fakat mali kaynaklarımız kısıtlıdır. Mısır üzerinde bir andlasmaya varabilirsek, buradan sağlanacak fonlarla bu konuda gereken ne ise yapılabilecektir. Buna
yardımcı olup olmamak İngilizlerin takdirine kalmıs bir husustur.
Siz her zaman Mısır'ın Fransızlarca tehdit edildiğini ve İngilizlerin Hind yolunun esenliği
açısından burayı isgal etmeye mecbur kaldıklarını iddia edersiniz. Oysa ki benim elimde Fransızların hiçbir zaman Mısır'ı isgale niyetleri olmadığına dair yazılı garanti var. Ve eğer
tüm güvencelerine rağmen böyle bir seye kalkısmayı düsünselerdi bile, İngiltere ile aramızda
bir ittifakın varlığı halinde, buna cesaret edebilirler miydi? Daha dün Babıâli aracılığıyla
Londra'ya bir^andlasma teklifi ilettim. Lord Salisbury'nin cevabını merakla bekliyorum.
Londra'nın kayıtsızlığına bir örnek daha vereyim: Uzun bir süre önce onlardan dört de-

niz eğitim subayı rica etmistim: halen bekliyorum.
Boğaziçi'ne bir sürpriz saldırı ihtimâline gelince, barıs hüküm sürdüğü ve bu barısı bozacak
herhangi bir belirtinin mevcut olmadığı halde, bu ihtimâlin böylesine tekrar-, lanmasını

www.eskikitaplarim.com.enginel

doğrusu anlamakta güçlük çekiyorum. Süphesiz ki, İngilizler savas ihtimâlini düsünüyorlar.
Benim asıl çabalarım ise barıs ve uygarlık yolunda sarf edilmektedir. Siz benim İstanbul Boğazı'mn tahkimatını ihmâl ettiğimizi söylüyorsunuz. Buna sizi kim inandırdı? Siz benim bu
emirleri aynı anda verdiğimi biliyor musunuz? Pasalarım güvenilmez ve tembel adamlar
oldukları için emirlerimi yerine getirmekte gecikmis olmalıdırlar. Size daha doğru bilgi verebilmek için Harbiye Nazırına da yazdım: cevabım yarın size ileteceğim (Padisah'ın bu
vaadi yerine getirilmemistir).
Bundan evvel de söylediğim gibi, siz benimle İngilizler arasındaki iliskileri düzeltmek için
biçilmis kaftansız. Bu millete karsı muhabbetim hayatımın çok eski günlerine rastlar. Türkiye
ile İngiltere arasındaki eski mutlu günlere örnek olarak, size bir olayı anlatmak isterim. Sekiz
yaslarında idim. Hatırası aziz pederimin huzurunda iken İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford
Canning çıkageldi. Türkiye'nin samimi dostu olan bu büyük adamla babam kucaklastıktan
sonra Büyükelçi bana doğru yaklasarak beni de öptü. Hıristiyanlarla samimi olmanın günan
sayıldığı o mutaas-sıplık günlerinde bir Ehl-i Kitab'ın dudaklarının yanağıma değmesi karsısında korku ve tiksinti ile titremekten kendimi alamadım, ağlamaya basladım. Bunun
üzerine babam hana yaklasarak, "Bu kisi tarafından öpülmek seni sasırtmasın, oğlum. Bu
adam, Türkleri kardesleri gibi seven samimi dostlarımız olan bir milleti temsil ediyor" demisti. Bu sözleri duymak beni sasırtmıs ve saskın gözlerle Lord Stratford'a bakakalmıstım.
İste bu anda Türk-İngiliz dostluğu içimde gelismeye basladı. Neden sizden saklayayım,

ülkenin ortak çıkarlarının bir ittifak çerçevesi içerisinde korunması Padisah'vn en samimi ve
güçlü dileğidir. Eğer bu ittifakın akdi Mısır meselesi'nin çözümünden önce ele alınırsa, bu
ikinci mesele muhakeme kudretine sahip herkes ve bilhassa Padisah tarafından daima göz
önünde bulundurulacaktır. Böylece, Mısır Meselesi'nin hallinden önce bir ittifak akdedilmesi
her ikri ülkenin güvenliği açısından da erisilmesi arzulanan teminata haiz olamayacaktır."

Ermeni Meselesi

Padisah'la görüstüğüm diğer konular arasında Ermeni patırdılanyla ilgili olan görüsmeme de
değinleyimi. Musa Bey'in beraatinin İngiltere'de kötü bir izlenim bıraktığını ve bu davanın

www.eskikitaplarim.com.enginel

yeniden "açılmasının, suçlunun cezasını çekmesinin Türkiye'nin çıkarları gereği olduğunu
belirttim. Ne yargıçların tarafsız, ne de tanıkların dinlenmesinin nizamlara uygun olduğuna
isaret edince. Padisah:
— "Avrupa basınının Beyoğlu'ndaki her türlü rivayet ve dedikodulardan etkilendiğini düsünürsek, Batı'daki bu hayal kırıklığını anlamamız zor olmayacaktır kanaatindeyim. Fakat,
olayı bir de bağnazlıkları Kürtlerinkinden çok daha fazla olan Hıristiyan Ermenilerin çeliskili
itiraflarını değerlendiren Türklerin açısından incelediğimizde bu üzücü olgunun cereyan
seklini daha daha iyi canlandırabiliriz. Yargıçlara gelince, onların belki kendi vicdanlarına
karsı direndiklerini iddia edebiliriz, ama yasalar sanığın beraatini icap ettiriyordu ve yapacak
baska bir sey deyok-tu."
Benim cevabım ise söyle oldu:
—"Her iki tarafça bazı hatalar islendiği kuskusuzdur. Fakat, burada söz konusu olan Türkiye'nin ünüdür. Majesteleri yeni ve daha dirayetli bir adlî sorusturma açılmasına emir
veribilirler. Özellikle Kürtlerin kötü karakterlerinin bütün Avrupa'da çok iyi bilindiği gözö
nünde
tutulursa, bir müslümanın Hıristiyanlar tarafından suçlandığı bir davada yargıçların tarafirliklerle, bunun yol açacağı yasal yorumlamalardaki esneklikler, bu olayın kolayca örtbas edilmesini engelleyecektir. Benim acizane nasihatim, bu davanın yeniden ele alınması
ve Musa Bey'in suçluluğunun isbat edilmesi olacaktır. Majesteleri kendisini daha sonra affedebilir ve serbest bırakabilirler. Ne var ki, önerdiğim bu sekille Türkiye'nin ünü korunabilecektir." • ' '
Benim bu görüsüme Padisah itiraz etmedi. Adliye Nazın Cevdet Basa'nın hatasını kabul ettiğinden ve bu davanın yenide açılabilmesi için bir gerekçe bulacağından kuskum yoktur.
Hindistan ve İran
Hind Müslümanlanyla olan görüsmelerimde Hindistan'da İngiliz yönetimine karsı kıskırtmaların İstanbul'dan yönetildiğini öğrenince oldukça sasırdım. Yalnız, bu kampanyanın
Türk otoritelerince yönlendirilip yönlendirilmediği konusunda hiçbir bilgim yok. Avrupa'da
"Dhuleep Singh" ile görüsmek niyetinde olan bir Afganlı Pencap'tan geldi. Pencab'm etkin
Müslüman partisi tarafından gönderilen ve İngilizlere karsı çabaların yoğun-lastmlması dileklerini içeren bir mektup getirdiğini iddia ediyordu. Bu Afganlının Paris'e gidip gitmediğini bilemiyorum, ama yol arkadası ile uzunca bir görüsme yapmak imkânını bulabildim. Farsçayı çok iyi konusabilmem, Türkiye'nin ve bütün İslâm dünyasının sadık bir
dostu olarak tanınmam onda hiçbir kusku uyandırmamıstı. Buna İngilizlerden Hindistan'da ne

www.eskikitaplarim.com.enginel

kadar nefret edildiğini, halkın nasıl baskıda tutulduğunu ve ülkenin nasıl bir an önce yönetim
değişikliği için -ki bu Rus idaresi dahi olsa-kıvrandığmı anlattı.
Benim kisisel tecrübelerimin tümüyle aksini gösterdi-

ğini, etkili Müslümanlardan aldığım mektuplardan, gerek müslümanların gerek Hinduların
adil İngiliz yönetiminden hosnut bulunduklarını söylemem üzerine, söyle dedi:
—"İngilizlerin rüsvet yedirdiği muhbirlerinin tek-tük ifadelerinden etkilenmemeksin. Halkın
büyük bir çoğunluğunda İngiliz aleyhtarlığı egemendir. Hindistan'da görülen din ve ırk farklılıklarının İngilizlerin yararına olduğunu sanıyorsan aldantyorsun. İngiliz yönetimine
olan nefret ve düsmanlığımızda biz tek bir vücut gibiyiz. Rusların İngilizleri kovduktan sonra
Buhara ve Hiyve'de olduğu gibi bizi kendi kaderimizle basbasa bırakacağını bildiğimiz için
yönetim değişikliği bizi korkutmuyor. İngiliz idaresinin yıkılmasını çabuklastırmak bizim en
kutsal görevimizdir."
Bağnaz bir maceracının sözlerini burada aktarmaktaki amacım, bu sözlerin Türkler ve İranlılar nezdinde yarattığı memnuniyetten baska birsey değildir. Benim İngiliz taraftarlığımı
bilen Padisah bu konuda benimle tartısmaya girmekten kaçınırken, efendilerinden daha az
dikkatli olan adamları Sultan Abdülhamid'in Uzakdoğu'dan gelen bu maceracı gezginleri
desteklediğini ve koruduğunu giz-leyemediler.
Hindistan siyasetine iliskin olarak sunu söyleyebilirim ki; İngiltere'nin gelecekteki projeleri ve
savunma planlan açısından Türkiye ile İran arasında isbirliği ve dostluğun gelistirilmesi yararlı olacaktır. Bu iki Müslüman hükümdar arasında herhangi bir düsmanlık ve rekabet
bulunmamasına rağmen, Sultan ile Sah arasında gizliden gizliye bir nefret mevcuttur ki, bu,
üzülerek belirteyim, çok eski zamandan beri İran ile Türkiye arasında olan mezhep düsmanlığını körüklemektir. Padisah, İran Sahı'mn Londra ziyareti sırasında Hayasdan gazetesini çıkartan Ermenileri kabul etmesini affedememistir. Sultan Ha-mid'e, İran'ın İngiliz
Büyükelçisi ve aslen Ermeni olan Malcolm Han'ın Sah'ı buna ikna ettiğini, Sah'tan bu ise

Ermenilerin ihtilâlci olduklarını gizlediğini söyledimse de hiç fayda etmemistir. II. Abdülhamid, İran Sahının samimiyetinden kusku duyduğunu ve Nasreddin Sah gibi bir adamla güçlü dostluk bağlarının kurulmasının mümkün olmadığını belirtti.
Genel gözlemler
Padisah ve Siyaseti
Geçen yılki izlenimlerimle karsılastırıldığında Padi-sah'm kendi geleceğinden çok daha umutlu olduğunu sasırarak gözlemledim. Olup-bitenlerin karmasıklığı karsısında bile daha

www.eskikitaplarim.com.enginel

hakim ve güvenli eda ile siyasetini çiziyor. Ben bunu, malî gelismelerin getirdiği basanlara,
Avrupa devletleri arasında uyguladığı basanlı manevralara ve Pa-disah'm Batılı güçlerin genel
bir savastan kaçındıklan için gönülsüz dahi olsa Osmanlı İmparatorluğu'na bir soluk alma
süresi tanıdıklan düsüncesine bağlıyorum. Konusmalarından da belli olacağı gibi, Alman
İmparato-ru'nun ziyareti onun cesaretini arttırmıs bulunmaktadır. Türkiye ile Almanya arasında herhangi bir siyasî andlas-ma imzalandığını sanmıyorum. Fakat, Padisah bu olaya
çok önem vermekle ve İmparator'un Bulgaristan Meselesinde gösterdiği ince ve ılımlı politikadan dolayı kendisini tebrik etmesinden esinlenerek, Avrupa bansınm devamının kendi
hareketlerine bağlı olduğuna inanmaya baslamıstır. "Kesin tarafsızlık" siyaseti ile iftihar
etmekte ve yabancılara karsı sempati ve antipatisini basarıyla gizleye-bilmektedir. Elimde
kesin deliller olduğu için, Padisah'm Rusya'ya düsmanlığından ve korkusundan asla kusku
duymam. Bu, diğer Avrupa devletleri için pek söylenemez. Çünkü, Padisah onlara karsı ne
belirgin bir sevgi, ne de nefret besler. Almanya'nın askeri gücüyle büyülendiği ve bu ülkenin
Türkiye aleyhinde kesin siyasî projeleri
76
olmadığını sandığı için, Alman maddî çıkarlarına yönelik her türlü ihsandan kaçınmamaktadır. Gerçekten de su anda Türkiye'de Almanlar revaçtadır. Avusturya'dan
kuskulanmakta ve her hareketini dikkatle izlemektedir. İtalya ve Fransa hakkındaki görüslerini anlamaya daha fırsatım olmadı. İngiltere'ye gelince, Lord Rosebery'nih Mr. Gladstone'un dıs politika görüslerine katılmadığına ve Türk düsmanı olmadığına sevinmekle
birlikte, Padisah muhafazakârlara güvenmekte ve bilhassa Lord Salis-bury'yi baslıca dostu ve
desekçisi olarak görmektedir. Entrika üstadı olarak, Rusya'yı İngilizlere karsı oynamak ve
İngiltere'yi ürküterek tavizler vermeye, ittifak yapmaya zorlamak eğilimindedir. Eğer İngiltere'de İstanbul'a değer vermeyen, hattâ bu sehrin Rusların eline düsmesinden sevinecek
grupların olduğundan haberli olmasa idi, bu düsüncelerini simdiye kadar uygulamaktan kaçınmazdı. Bu gerçek, onu İngilizleri gücendirmekten ve Ruslarla birlik olmaktan alıkoymaktadır. Özel görüsmelerimizdeN ona bu politikanın tehlikelerinden sözetmistim.
Kesin tarafsızlığın barısta geçerli bir siyaset olarak nitelendirilebileceği halde kritik dakikaların endiseli ve karmasık ortamında ciddi hatalara neden olabileceğine isaret etmis; bu
oyunu sürdürmenin yersiz olduğunu, çünkü ne İngiltere'nin fare ne de kendisinin kedi olduğunu belirtmistim. Bu günlerde ise nazırlarının değil de, bizzat kendi muhakemesiyle

www.eskikitaplarim.com.enginel

fikrini değistirmis ve İngiltere'ye yakınlasmanın gereğine inanmaya baslamıstır. Nazırlarınkinden ziyade kendi zekâsına güvenmektedir. Onun yanında Babıâli ne siyasî gücü
ne de yürütme iradesi olan bir varlıktır. Güvenini kazanan tek kisi, baskâtibi Süreyya Pasa'dır.
Elli yaslarında, çok zeki olmamasına rağmen ılımlı bir kisiliğe sahip olan Süreyya Pasa'nm
kısa zaman içinde Sadrazam olabileceği gizliden gizliye söylenmektedir. Satvetli efendisinin
elinde sadık bir oyuncak olan bu adam, uzun yıllar

Padisahla birlikte çalıstığı için onun sırlarını herkesten çok bilmektedir. Bu özelliği ile simdiki Sadrazam kâmil Pasa'ya göre daha avantajlı bir mevkide olacağından kusku yoktur.
Süreyya Pasa ile olan eski hukukumuz nedeniyle, bu tayinin Türkiye'nin siyasetinde bir değisiklik olacağı anlamına geleceğini sanmam. Bu tayin, daha çok iç siyasete hız kazandıracaktır; çünkü Süreyya Pasa'nm efendisi gibi çok aktif bir kisiliği vardır. Tek kusuru
ise. Batı dillerini bilmediği için yabancı temsilcilerle kisisel haberlesme yapamayacağıdır.

Sultan'la Olan İliskim

Padisah'la olan iliskim istisnaî ve ilgi çekici olmaya devam etmektedir. Bana bütünüyle güvendiğine veya özel bir sevgisi olduğuna inanmak kendimizi kandırmak ola1 çaktır. O,
benim Müslüman Doğu hakkında bilgi ve tecrübelerimden, daha da önemlisi Türkiye'nin
meselelerine yakınlığımdan çekinmektedir. Onun görünürdeki dostluğu bana olan sevgisinden
çok İngiltere ve Avrupa'daki edebî söhretini bildiği kalemimin korkusundan kaynaklanmaktadır. Onunla özel görüsmelerimizde elimi tutar ve gülümseyerek, "Siz benim
dostumsuzunuz; beni İngilizlerden daha fazla sevdiğinizi biliyorum. Benim için yaptıklarınıza
mütesekkirim" der. Fakat bu, gözlerime kuskuyla bakıp, "Sen benden akıllısın" diye içinden
geçirmesine engel değildir. Benim Sarklıların düsüncelerini okumaktaki tecrübem, II. Abdülhamid gerçeğini tahlil etmeye yeterli değildir. O, benim hayatımda tanıdığım en kurnaz
Doğuludur. Sark kurnazlığının en usta temsilcisi olan bu adamı takdir etmemek elde değildir.
Bu özelliği ile kendisini kandırmaya çalısan tüm elçileri sasırtmakta, zavallılar saskınlıkla
kalakalmaktadırlar. Yine hepsine ayrı ayrı gösterdiği olağanüstü nezâketi, dostluğu ve sevimliliği karsısında elçiler Padisah'in niyetini asağı-yukan tahmin

edebilmekle birlikte, hiçbir zaman esas politikasını anlayamamaktadırlar. Doğaldır ki elçiler
bu bitmek tükenmek bilmeyen esrarların ruhuna vakıf olamadıkları için sinirlenmekte ve

www.eskikitaplarim.com.enginel

umutlarını yitirmektedirler. Benim Saray'daki müstesna mevkiimi bildikleri için de harikalar
yaratmamı beklemektedirler. Garip olmakla birlikte surası da bir gerçektir ki, Padisah'ın
nazırları ve ileri gelen adamları dahi hangilerinin gözde, hangilerinin ise gözden düstüklerini
bilememekte ve dolayısıyla hiçbiri ona karsı büyük bir sevgi ve dostluk beslememektedir.
Kısacası, Sark tahtına oturan en olağanüstü prensdir II. Abdülhamid! Böyle bir prensin Doğu
dünyasında yapayalnız olması adamlarından çok azma güvenebilmesi doğal karsılanmalıdır.
Adamlarından sözederken bir gün bana söyle demisti: "Pasalarımın sadece kendi sahsi
menfaatlerini düsünen ve içlerinde zerre kadar vatanperverlik duygusu tasımayan açgözlü
saray dalkavukları ve iğrenç züppeler olduklarını pekâla biliyorum. Allah'a çok sükür ki, sahsî
kontrolümün gereğine bir an önce inandım, dizginleri elime aldım, ve iyi bir Osmanlı olarak
vazifemi yerine getiriyorum."
İstanbul'dan ayrılmadan birkaç gün önce Saray'a Yunan maslahatgüzarı Prens Mavrocordato
serefine verilen bir ziyafette beni Avrupalı diplomatlara ve ileri gelen nazırlarına tanıstırırken
gösterdiği olağanüstü incelik beni son derece sasırttı. Tanıstırıldıklarımın kıskançlığını
çektiğimi ve onların hemen beni gözden düsürebilmek için entrikalara giristiklerini rahatlıkla
tahmin edebiliyorum. Bilhassa Ruslar pesimdedirler, her- tarafım casuslarla çevrilmistir.
Dostluğundan yararlandığımı ve sahsi kar zanç pesinde kostuğum izlenimini uyandırıp
süphesini çekmediğim sürece güven içinde sayılırım, kimse de bu pozisyonumu bozamaz.
.
"RESİD EFENDİ" 79
Ülkenin Genel Durumu
Türkiye'nin genel değerlendirmesine gelince, milli borçlann basanyla konsolide edilmesinin
yarattığı olumlu izlenime rağmen vatandasların maddi durumlarının değismemesi ülkede pek
az düzelme olduğuna isaret etmektedir. Bu dönemin hastalıklannı ve zorluklannı tümüyle
yerli ve yabancı Hıristiyanlardan fersah fersah geri kalmıs olan Müslüman halk çekmektedir.
Otuz yıl önce bir tek hıristiyanın bile görülmediği sehrin kibar mahalleleri simdi tamamiyle
Rum ve Ermeniler tarafından iskân edilmistir. Demiryolu ulasımının gelismesi ile İstanbul
yegâne ticaret merkezi olmaktan çıkmıs ve bu özelliğini Sofya, Filibe, Burgaz ve Varna ile

www.eskikitaplarim.com.enginel

paylasmak zorunda kalmıstır. Bu, Hıristiyanların kazançlarını etkilemis olmakla birlikte yine
de onlar, sefalet ve yoksulluk içine düsmüs, Hıristiyan hemsehrileriyle tüm rekabet gücünü
kaybetmis ve tevekkülle iflâs ve yıkımlarını bekleyen müslümanlardan çok daha iyi durumdadırlar.
Aynı kayıtsızlık halkın hükümetle olan iliskilerinde de göze çarpmaktadır. Türk toplumunun
hangi tabakasıyla konusursam konusayım, halkın genel olarak ülkenin sosyal kosullarına,
yönetimine ve siyasetine karsı ilgisiz olduğunu sasırarak gözlemledim. Yine aynı sey Padisah'la halkın iliskileri için de söylenebilir. Yardımseverliği ve iyi-kalpliliğini sergilemek
için hiçbir fırsatı kaçırmayan Padisah, Hıristiyan olsun, Müslüman olsun halkın büyük çoğunluğu tarafından yapılan bir kisidir. Efendi sınıfı içinde ise sadece rütbe ve mevki sahipleri Padisah'ı vatanperver bir hükümdar ve Türkiye'nin canlandıncısı olarak görürken,
issizler gizliden gizliye ona sövmekte ve onu bencil bir despot olarak adlandırmaktadırlar.
Bunlann dısında bir de çok küçük bir grup vardır ki, onlar Padisahın'm para hırsını, kendini
zenginlestirmek için piyasadaki çabalarım hiç de hos görmemektedirler. Padisahın gayr-
ı

menkûllerini arttırması, demiryollarına yatırım yapması, insaat ve diğer sınaî sirketlerinde
hissesi olması gizliden gizliye söylenegelmektedir. Padisah, bütün bu plasmanları kendisi tarafından fazlasıyla ödüllendirilen ve aslen namuslu bir adam olan Maliye Nazın Artin Pasa'nm destek ve kanalıyla yapmaktadır. II. Abdülhamid kendi tasınmaz mallannı arttırmak
için çalısan ilk Osmanlı padisahıdır. Sultan Hamid, Bulgaristan'da cedlerine ait olan önemli
toprak parçalarım elden çıkartmak zorunda kalmıstır. Böylece, malvarlığında büyük ölçüde
bir azalma olmustur. Padisah simdi bu yoksulluğunu kapatmak için uğrasmaktadır ki, bu
çabalannda hiç de haksız sayılmamalıdır. Ne var ki, düsmanları Muhammed'in halifesinin bir
is adamı da olabileceği fikrine alıskın olmadıkları için, Pa-disah'ın itibarını arttırmamaktadır.
Fakat, bu ve bunun gibi sebeplerin Abdülhamid'in kardesi Resad'm lehine tahttan indirilmesine yol açacağını iddia etmek olayı çok büyütmek demektir. Bu söylentiler Beyoğlu'ndaki elçilik çevrelerinde yaygındır. Üzülerek söylemeliyim ki, Ha-liç'deki diplomatlanmız Türkiye'nin içislerine ve Türk milletinin ruhuna bir türlü vâkıf olamamaktadırlar. Türkler son savasın neden olduğu felâketlerin baskısından, bu sakatlığın ve
uyusukluğun etkisinden kurtulamamıslardır. Bilhassa simdiki Padisah, o büyük vatanperver,

www.eskikitaplarim.com.enginel

hareketli, dikkatli ve uyanık adam, dikkatini herkese ve her-seye çevirmistir; bu vaziyette bir
baskaldırmadan söz etmek mümkün değildir. Bu durumu yalnızca bir Avrupa savası bozabilir;
aksi takdirde, hersey sükûn içinde cereyan ederse Türkiye daha uzun yıllar yasayacaktır.
Çağdas uygarlığımızın ruhu Anadolu'daki saf Türk ırkının alt smıflanna ulasabildiği takdirde,
değisik bir coğrafî ve etnik kompozisyonda, Türkiye'nin yeniden canlanması ihtimâli vardır.
Demiryollannın Anadolu'ya uzaması, Batı dünyası ile temaslar ve simdiki Padisah'in halkının
aydmlanabilmesi
için harcadığı samimi çabalar, Türkiye'nin daha iyiye doğru gitmesi yolundaki umutlanmızm gerçeklesmeye basladığının isaretleridir. Fakat, heyhat! Müslüman Asya derinden derine ve tehlikeli bir sekilde yaralıdır. Sosyal ve dinî bir ıslahatı içeren tedavisi ise
büyük bir sabır ve uzun bir süre gerektirmektedir. Müslüman Asyalılar sabırlı olmasına sabırlıdırlar da, büyük bir nüfus birikimine sahip yerinde duramayan Batı dünyasının onlara
bu zamanı tanıyıp tanımayacağı asıl sorulması gereken hususlardandır.
Sonuç
İste, bunlar benim Türkiye'nin bugünü ve geleceği hakkındaki düsüncelerim! Siz, sayın beyfendi ve İngiliz hükümetinin aziz üyeleri; sizler benim kamuya yönelik yazılarımla bu özel
raporumun tonları arasındaki farktan dolayı beni yanlıslıkla suçlayabilirsiniz ve beni geleceğinden umutsuz olduğum bir ülkeyi böylesine hararetle savunduğumdan dolayı azarlayabilirsiniz. Hattâ, daha iyi bir yönetim yerine bu yozlasmıs sistemin sampiyonluğunu
yaptığım için beni pekâla paylayabilirsiniz. Fakat, doğustan bir Macar ve duygularımla bir
İngiliz olduğum için ortak çıkarlarımızı göz önünde tutmak ve siyasette asla yeri olmayan
hümaniter vaazlardan kaçınmak gereğine inanıyorum. Bir Macar olarak Balkanları yutmaya
baslayan Rusya'nın ülkeme indireceği hayatî darbeye mani olmalı ve kültürlü ve özgür bir
Avrupalı olarak Rusya İstanbul'a veya Anadolu'ya girdiği takdirde bugünkü durumu büyük
ölçüde zedelenecek olan Uygarlık ve Özgürlüğün sampiyonu İngiltere'yi savunlmalıyım. İste
bu amaç bizi, sizi bir İngiliz ve beni bir İngiliz dostu olarak birlestiriyor, azizim Sir Philip.
(21)
*
a. ,...
Kaynak: T.C
"RESÎD EFENDt" 83
Foreign Office, Padisah'm satırlanna karsılık herhangi bir cevabî metin kaleme alıp, bunu

www.eskikitaplarim.com.enginel

Vambery'ye iletmez. Bir süre bekleyen Profesör 11 Temmuz'da Londra'ya bir mektup yollayarak, İngiliz Dısislerini sıkıstırmaya çalısır. Ne var ki, Sir Philip Currie'nin 18 Temmuz
(1890) tarihli kısa mektubu Vambery'yi tatmin etmekten çok uzaktır: "Ortak dostumuza
mektubunun herhangi bir cevabı gerektirecek kesin ve açık önerileri ihtiva etmediğini, fakat
mesajının Londra'ya iletildiğini ve orada ilgi ile okunduğunu söyleyin, yeter!"
(m)
Asağıdaki bölümde II. Abdülhamid'in, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karsı tutumunu
olumlu yöne çevirmek için blöfünü sürdürmeye çalıstığını göreceğiz. Sultan Hamid, Londra'nın geleneksel rakipleri olan Fransa ve özellikle Rusya'yı, Almanya ve Avusturya'dan
sonra devreye sokarak bu ülkelere yakmlasabilmesinin ihtimâl dahilinde olabileceğini hatırlatacaktır. Hatıratında da itiraf ettiği gibi Padisah, Rusya ile Türkiye'nin dünyada en içten
dostlar gibi yasamasını mümkün kılacak bazı faktörlerin mevcut olduğuna inanmıstır. (22)
Ancak, Rusya'nın Ortadoğu'daki ihtiraslarını bilmekte, hele bu programın Boğazlarla ilgili
kısmını Osmanlı Devleti için bir ölüm-kalım meselesi olarak görmektedir. II. Abdülhamid'in
bu çıkısına karsı, İngiltere de aynen "blöf-tehdit" karısımı bir cevap verecektir. Osmanlı
yönetimi altındaki Girit'deki kaynasmaları bahane ederek adadaki Rumların koruyucusu
kesilen Yunanistan, Türkiye aleyhine bir saldırıya yöneldiği takdirde Padisah'ı yalnız bırakabileceğini imâ eder. Nitekim, Girit olayları 1897'de patlak verecek, hemen sonraki
Osmanlı-Yunan savası Türkiye lehine sonuçlansa da İngiltere'nin de içinde olduğu

Büyük Güçler komisyonu diplomatik cephede adaya özerklik kazandırmaktan kaçınmayacaklardır. (23) Ancak, 1890'da Padisah, İngiltere'ye sadece maddelestirerek sıraladığı sartlann kabullenilmesi ve Mısır Meselesi'nin istediği biçimde çözümü halinde Londra ile uyusabilecek-lerini, ya da baska bir deyisle, kesin tarafsızlığını İngiltere lehine
bozabileceğini vurgulamıstır. Bu çerçeve içerisinde Vambery, Londra'ya Padisah'm İngiltere'den tümüyle vazgeçerek, Rusya'ya yanasmak gibi bir diplomasi çılgınlığında bulunmayacağını iletmis, daha basit bir ifâde ile, Padi-sah'ın kağıdını Whitehall'a göstermistir.
Bundan kuskulanan II. Abdülhamid, Taymis ile Boğaziçi arasında kimi zaman o kıyıya, kimi
zaman öbürüne vuran Vambery medd-i cezirinin yeniden Taymis'e aktığını anlamıstır. Hem
Vambery, II. Abdülhamid'in ilk basta sandığı gibi, İngiltere hükümeti katında bu ülkenin dıs
politikasını etkileyecek ikna gücü olduğu umudunu da yavas yavas yitirmeye, bu basarısızlığından dolayı için için profesöre kızmaya baslamıstır.

ABDÜLHAMİD'İN İNGİLTERE'YE BAKISI

www.eskikitaplarim.com.enginel

Belge No: 4 (22 Ekim 1890)
Sevgili Sir Philip,
Padisah'm özel davetlisi olarak birkaç hafta geçirdiğim İstanbul'dan daha yeni döndüm. Adı geçen hükümdarın İngiltere'ye olan tutumuna iliskin görüsmelerimizi ve Osmanlı payitahtındaki genel siyasî havayı size bu raporumla iletmeyi bir görev sayıyorum. Lord Salisbury'nin notası büyük bir hayal kırıklığına neden olduğu için, İngiltere ile Mısır Sorunu üzerinde son anlasma çabalan da basarısızlıkla sonuçlanmıstır. Bunun üzerine, İstanbul'un yetkili çevrelerinde Padisah'm genel politikasının değiseceği beklenmekte, Rusya'ya yakınlasma girisimlerine kesin gözle bakılmaktadır. Sekiz yıldan beri Türkiye'nin Petersburg elçisi olan Sakir Pa-sa'nm Saray'a atanması bu yeni siyasetin ilk delili olarak gösterilmektedir. Rusya'ya dostluğu ile tanınan Sakir Pa-sa'nm Padisah'm yeni gözdesi olması ile onun, yine Rus taraflısı olan Rıza Pasa'nm desteğiyle birlikte bu ülke ile anlasma zemini arayacakları kuskusuzdur. İkinci olarak ise Boğaziçi'ndeki tembel diplomatlar Çar'm en yakın dostunun [ismi okunamadı] İstanbul'u ziyaretinde Roma-nofların özel olarak yolladıkları bir ajanın Saray'la gizli iliskilere basladığını kesfetmislerdir. Üçüncü olarak, Montenegro Prensi'nin Karadağ süvari bölüğünü eğitmek için rica ettiği Türk askeri danısmanlannın yollanmasının

Padisah tarafından kabul edilmesini gösterebiliriz. Son olarak ise, Padisah'm Çariçe'yi İstanbul'da ağırlamak için gösterdiği istek ve bu konuda sessizce hazırlıkların yapıldığı halkın arasında yaygın söylentiler arasındadır.
Bütün bu söylentilere karsılık, ben, kisisel deneyimlerine dayanarak, Padisah'm eski politikası olan "Kesin tarafsızlık" ilkesinden sapmadığını ve onu bu asırı çekingenliğinden yalnızca İngiltere'nin ve bu ülkenin tanıyacağı güvencelerin ayırabileceğine inanıyorum. Bu konuyu kendisi ile görüstüğümde bana gülerek, "Ben, hâlâ bakireyim" dedi. "Ben hepsi ile arkadasım, fakat hiçbiriyle sevdalı değilim. Suya da bu kabine ile cilvelesmem o anki kosulların gereğidir."
Ben onun hiçbir ülke ile henüz bağlantıya girmediğine inanıyorum. Yine de Padisah'm düsündüklerinin gerçeklere uygun olmadığını da itiraf etmeliyim. Dayak yediği sopadan korkan her çocuk gibi Padisah da Rusya'dan çekinmekte ve İmparatorluğunu tehdit eden her tehlikenin bu ülkeden kaynaklandığına inanmaktadır. Prens Leuch-tenburg'u kabul ettiği gece bana Rusya'nın Patrikane ve Ermeni sorunlarındaki gizli tahriklerinden acı acı yakm-mıstı.
Sizler Rusya'nın bu tahriklerinin ne olduklarını tahmin edebilirsiniz. Ne var ki, Padisah'm

www.eskikitaplarim.com.enginel

elinde bu ülke tarafından Ermeni devrimcilerine ve İstanbul'daki Rum Patrikhanesine yollanmıs para ve direktiflerin açık delilleri vardır. Açıkça söylemeliyim ki, Sultan Abdülhamid gibi devlet mekanizmasının tüm kurumlarını elinde tutan baska bir lider dünyada
yoktur. O,kelimenin tam anlamıyla yönetimin yüreği ve eksenidir. Konusmalarımızda ne
zaman bu adamın asabî ve çarpıcı yüzüne baksam, onun yüz hatlarındaki enerji, zekâ ve
kurnazlık beni korku ile titretmeye yetmistir. Ülkesinin din, edebiyat, tarih ve siyasetine olan
hakimiyetini her zaman öven Padisah, yüzeysel bir memnuniyetle söyle dedi: "Güncel siyasal
\

olayları içeren görüslerinizi ve tavsiyelerinizi bana her hafta uzun bir mektupla yollayınız.
Onları büyük bir ilgi ile okuyacağım." Beni yatak odasına götürerek çekmecesin-deki mektuplarımı gösterdi.
Kendisiyle olan uzun görüsmelerimizde değindiğimiz pekçok konular içinde sadece günün en
yasamsal sorunları olan Ermeni ve Rum patırtılarından sözedeceğim. Babıâli ile Patrikane
arasındaki anlasmazlıkta Padisah hiç de uzlasmaz bir tutum içerisinde olmadığı gibiv tersine
bu sorunun bir an önce barısçı yollardan çözümlenmesini istemektedir. "Bütün olay ikinci
derecede önemlidir" diyen Padisah söyle devam etti: "Nazırlarım ne söylerlerse söylesinler,
ne yaparlarsa yapsınlar, ben henüz daha olaya müdahale etmedim; bırakıyorum her iki taraf
da zayıflasınlar, o zaman sonuca ulasmak daha kolay olacaktır. Son vükela meclisinin bana
siddetli önlemler uygulamamı önerdiklerini biliyorsun. Fakat, bunlar benim ona-yunla gerçeklesmistir. Çünkü, Rumların istekleri yönetimin yeniden düzenlenmis çağdas ilkeleriyle
bağdasmıyordu. Simdiki patırtılı ortamda bu isteklerin yerine getirilmesi zamansız olacaktı."
Ruslann Rumları gizliden gizliye yönetime karsı tesvik ve tahrik ettiklerini kaydeden Padisah,
kendisinin bu entrikalardan haberdar olduğunu, dikkatinin ise tüm bu çabalan bosa çıkartacağını ekledi.
Ermeni sorunu'na gelince, bu konuda Padisah gelecek hakkında daha az emin görünmektedir.
Rusya tarafından çıkartılacak güçlüklerden çekinmektedir. Rusya'nın resmi bir müdahalesine
henüz rastlanmamakla birlikte, İstanbul'a, Bulgaristan'a ve Anadolu'ya yollanan kuryelerin
itirafları karsısında Petersburg'un Ermeni hareketini daha tehlikeli bir sekilde yer altından
yönlendirdiği hakkında en küçük kuskum yoktur. Padisah'm bütün bu bağlantı ve

www.eskikitaplarim.com.enginel

tezgâhlardan bilgisi vardır; üstelik, İstanbul Ermeni cemaatinin ileri gelenlerinin de bu hareketin içinde oldu-
88

ğundan emindir ki, bana "Bu yılanlar bizim içimizdedir, kanımızı içerek, beslenmektedirler"
demistir. Padisah, Asya vilayetlerinden Ermenistan adı altında toprakların koparılmasına yol
açacak ödünler vermeyi hiçbir zaman kabul etmeyecektir. Jandarma birliklerinin sadece üçte
ikisinin Müslümanlardan olusmasına ve yerel Müslüman yönetimine Hıristiyan bir vali muavininin atmmasına ise muhalefet etmeyecektir. Fakat, en yumusak sekli ile bile özerklik
düsüncesi Padisah'ı kızdırmaya yetmektedir; hiçbir zaman da onaylanmayacaktır. İngiltere'nin
Ermeni Sorunundaki tavrına iliskin düsüncelerinin büyük ölçüde değismediğine sevindim. O,
artık İngiliz Hükümeti'ni değil, sadece Liberallerin bir kısmını suçluyor.
Sultan'ın bana olan yakınlığı giderek artmaktadır. Onunla birlikte Saray'da kalmamı önerdi ise
de nazikçe reddettim. Benimle olan görüsmelerinde Saray erkânı ve nazırlarından olan sikâyetlerine kadar en hassas konularda açılmaktan kaçınmadı. Kendisine bazı aydın çevrelerde en ince ayrıntısına kadar tüm devlet yönetimini elinde bulundurmasını elestirdiklerini hatırlattığımda, "Biliyorum" dedi: "Nazırlarım benim tüm siyasal güçleri
tekelime almamdan sikayetçiler, Fakat, söyleyiniz bana, onların yetenek ve vatan sevgisi eksikliklerini bile bile baska türlü davranmama imkân var mıydı? Kendi kisisel çıkarlarından
baska birsey düsünmeyen bu parazitlere nasıl güvenebilirim? Ben ulasılmayacak bir kisi değilim, siz de bunu gayet iyi biliyorsunuz. Ne var ki, su anda adamlarıma güvenemiyorum;
yakında radikal bir değisiklik yapıp daha iyi ve yetkililerini istihdam edeceğim. Yine de Avrupa siyasetinin bu kritik döneminde bansın ancak bir-iki yıl daha dayanacağını tahmin
ettiğim için tüm yetkileri elimde toplamaya devam edeceğim. Bu konuda kesin kararlıyım ve
kendimi buna hazırlıyorum."
Sultan Hamid gerçekten gelecekten kuskulanmakta ve
"RESİD EFENDİ" 89
Avrupa'da ne karısıklık olursa zevalini kendisinin çekeceğini sanmaktadır. Elindeki tüm imkânları kullanarak bir çatısmaya sürüklenmekten kaçacaktır. Vatanseverliği ve çalıskanlığı
takdire sayan olan Padisah, tüm enerjisini bu amaç için kullanacaktır. Onu daha iyi tanıdıkça,
bu çarpıcı Doğu hükümdarının olağanüstü zihni yeteneklerine hayran olmaktan kendimi
alamıyorum. (24)
Vambery'nin Sultan Hamid hakkında yukarıdaki satırları İngiliz Dısisleri Bakanlığı'nda
okunduğunda siddetli bir tepki yaratır. Foreign Office, Majestelerinin ajanının Padisah

www.eskikitaplarim.com.enginel

tarafından satın alındığından ve kendilerine karsı kullanıldığında süphelenir! Sir Philip Currie
7 Kasım 1890 tarihli mektubuyla Vambery'yi uyarır ve ona Londra'nın talimatını iletir: Pesteli
Resid Efendi, Sultan Hamide Yunanistan'ın Giril/e bir harekat hazırlığı içinde olduğunu,
Fransa'nın ve Rusya'nın Yunanistan'ın ardında yer aldıklarını, muhtemel bir saldırı karsısında
Türkiye'nin yardımına sadece İngiltere'nin kosabileceğini ve eğer Padisah düsman karsısında
yalnız kalmak istemiyorsa Londra'ya ıslahat ve Mısır Meselesi konularında bazı tavizler vermesi gerektiğini hatırlatmalıdır.

İNGİLİZ KAPİTALİSTLERİ

Belge No: 5 (14 Aralık 1890)

Sevgili Sir Philip,

8 Kasım tarihli mektubunuza ilistirdiğiniz muhtıranın Türkçe tercümesini, istediğiniz üzerine,
Padisah'a ilettim. Uzun bir beklemeden sonra bugün cevabı geldi. El yazısından anladığım
kadarıyla bu cevabî nota Padisah'm kendi kaleminden çıkmamakla birlikte gözdeleri mabeyn
kâtipleri Emin Bey veya Süreyya Pasa'ya, onun tarafından dikte ettirilmis olmak gerekir.
Türkçe metinin, aynen çevirisi asağıdaki gibidir:

"Saygıdeğer efendim,

Tanınmıs bir İngiliz devlet adamı tarafından yazıldığı izlenimini veren ve içinde İngiltere ve
Türkiye arasında bir ittifaktan söz eden mektubun katımızda önemli bulunduğunu ve büyük
bir ilgi ile okunduğunu söyleyebilirim. Zat-ı Sahaneleri bundan önceki İstanbul ziyaretinizde
aynı konuya değindiğinizi ve bir öneriyle geldiğinizi çok iyi hatırlamakladır. Fakat, Padisah
Hazretleri bir kez daha görüslerini tekrarlamak ve Türkiye'nin "kesin tarafsızlık" politikasından asla sapmadığını, hiçbir ülke ile bağlantıya girmediğini belirtmek ister.
Satvetli Padisah'm tüm çabası (a) egemenlik haklarını serbestçe kullanabilmesi, (b) Osmanlı
İmparatorluğunun toprak bütünlüğünün korunması ve (c) Kapitalüsyonların ilgası amaçlarına
yöneltilmistir; hangi güç bu emellerin

gerçeklesmesini desteklerse, o devletin Türkiye'nin en doğal dostu olacağı açık ve kesindir.
Mısır Sorunu, sadece Zat-ı Devletlinin yüksek zihinlerini kurcalayan baslıca ve en önemli
konulardan biri olmakla kalmamıs, ayrıca, bu mesele hiçbir aksi yoruma mahal bırakmayacak
sekilde tüm İslâm dünyasında genis yankılar yaratmıstır. Bu sorunun en istenen biçimde çözümlenmesi, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karsı göstereceği dostluk ve yakınlığının en iyi fırsat ve delili olacaktır.

www.eskikitaplarim.com.enginel

Padisah Hazretleri Sir H. Drummond Wolff un Mısır müzakereleri sırasında Mısır'da kapitülasyonların kaldırılmasını ileri sürdüğünü çok iyi hatırlatmaktadır. Kapitülasyonların
İmparatorluğun bir kısmında kaldırıldığı halde diğer yörelerinde yürürlükte olması bu uygulamanın amacına ters düsecek bir durum yaratacağı bellidir. Eğer bu tedbir, imparatorluğun bir kısmında gerçeklestirilebiliyorsa, diğer kısımlarında da neden aynı sekilde
uygulanmasın?
Evet, saygıdeğer beyefendi, yukarıdakiler son mektubunuzdaki sorunlarınıza karsı Hasmetlû
Efendimizin düsüncelerini yansıtmaktadır. Padisahım güncel konular üzerindeki görüslerinizi
içeren raporlarınızı düzenli olarak-beklemektedir. Mektuplarınızı ise Hazreti Padisahımızın
sahsında baska kimsenin açıp, incelemediğinden sizi temin ederiz.
Saygılarımızla,
Malum"
Yukarıdaki cevapta, Padisah'm mektubunuzun en önemli kısmını olusturan Yunanistan'ın
Girit'e muhtemel saldırısı ve sadece İngiltere'nin Türkiye'yi bu tehlikeden kurtaracağı uyanlarını hiç dikkate almadığı anlasılıyor. Padisah, bu tehdide ya hiç önem vermiyor ya da
İngiltere'nin Türkiye ile ittifak edebilmek için blöf yaptığını sanıyor. İngiltere'ye karsı son
derece soğuk davrandığı ve kesin tarafsızlık siyasetine çok güvendiği izlenimini yarat-

maya çalısıyor. Aslında onun gerçek yüzünü, ne akıllı bir kumarbaz ve entrikacı olduğunu
bildiğimden, Padisah'm Avrupa'da barıs ve düzen izin verdiği sürece tarafsızlık ilkesini savunacağını, ama en küçük bir karısıklıkta korkarak aracılığımı isteyeceğini ve İngiltere'nin
ayaklarına kapacağını tahmin ediyorum. Burada sorulması gereken, o zaman İngiltere'nin
yeterince hazırlanmamıs bir kamuoyu karsısında Türkiye'ye yardım edip edemeyeceğidir. Bu
soruya olumlu bir cevap beklenemez. Bu gerçeğe defalarca değindiysem de çabalarım bosa
çıkmıstır. Sarklılar, ne kadar yetenekli olursa olsunlar, siyasî konularda kısa görüslüdürler; bu
nedenle kurnazlıkları ve zekâları nihâi sonucu etkileyememektedir.
Padisah'm bu kuman Osmanlı İmparatorluğunun varlığını tehlikeye düsürmekle birlikte, aynı
zamanda, üzülerek söylemeliyim ki, iktisadî ve malî çıkartan açısından İngiltere'nin de aleyhine olmaktadır. Türkiye'deki İngiliz çıkarlanmn zedelendiği ve Alman ile Fransız sermaye ve yatırımlarının yoğunlastığı gerçeklerinin Büyük Britanya Hükümeti'nin dikkat
nazarından kaçmadığını sanıyorum. Avrupa Türkiye'sinde demiryolu sebekelerini bir Alman
sirket yaptı; yine baska bir Alman sirketi de Asya Türkiye'sinde demiryolları dösemekle

www.eskikitaplarim.com.enginel

mesgul. Fransızlar ise Akdeniz'de ve Karadeniz kıyılarında demiryollan imtiyazları almak
üzereler. Bu arada, Mösyö Granet onbes milyon franklık bir yatırana mâl olacak Haliç hattı
imtiyazını kopartmayı basardı.
İngiliz kapitalistlerinin girisim eksiklikleri için hükümeti sorumlu tutmanın doğru olmayacağını biliyorum. Fakat, ben yine de en büyük engelin tüccar ve kapitalistlerin cesaretsizliği değil de, iki ülke arasındaki gergin siyasal iliskiler olduğunu sanıyorum. Türkiye'yi kötülemekle bazı İngiliz politikacılan bu zarara neden olmuslardır. Fakat, diğer
Avrupa ülkeleri Osmanlı İmparatorluğu'nda

yatınm yapmak konusunda ne kör ne de aptaldırlar. Onlar, bu yöntemle hem ülkede önemli
bir nüfuz alanı hem de herhangi muhtemel bir kriz sırasında müdahalelerini mesrûlastıracak
bir bahane kazanmıslardır. Ne yazık ki, Asya'nın kalkınmasında en önemli rolü oynamaya
uygun olan İngiltere bu fırsatı kaçırmıstır.
İste, bu açıdan Türkiye'deki İngiliz prestij ve nüfuzunun azalmasına ve bundan doğacak olan
üzücü sonuçlara dikkatinizi çekerim. Bu durumun düzeltilmesi için bir-seyler yapılmalıdır.
Alacağınız önlemlerin ve projelerin gerçeklesmesinde yardım etmekten zevk duyacağımı hatırlatır, saygılanmı sunanm.
Not: İngilizlere olan dostluğunu göstermesi bakımından Padisah'a bazı imtiyazlar bahsetmesini tavsiye ettim. Cevabı alır almaz size iletirim. Eğer hükümet, bazı kapitalistlere
ipucu verebilirse, gerisini ben Saray'da hallederim. Ancak, İngiliz kamuoyunun Doğu'da aktif
bir siyaset izlemesini desteklemesi Türkiye'ye İngiliz sermayesinin yatınlması ile mümkün
olacaktır. (25)
Sir Philip Currie, 6 Ocak tarihli mektubuyla Vam-bery'ye İngiliz kapitalistlerine imtiyaz
kopartmaya çalısıp, Padisah'ı kuskulandırmamasını tembih eder. Londra siyasî ödünler pesindedir.
SEDARET DEĞİSİMİ
. Belge No: 6 (5 Eylül 1891)
Sevgili Sir Philip,
İstanbul'da meydana gelen beklenmedik ve anî nezaret değisikliği karsısında, bu sasırtıcı
olaya iliskin tecrübe ve görüslerimi size iletmeden geçemeyeceğim.
Bir süre önce Sultan Hamid ile iliskilerimin bozulmaya basladığını farkettim. Saray'dan gelen
mektuplar artık eski dostluk ve güveni yansıtmadıkları gibi, siyasal sorunlardan da titizlikle
kaçınmaktadırlar.
Padisah'ın bu tehdidinin devamı gelecektir, fakat olayın gerçek nedenleri incelendiğinde

www.eskikitaplarim.com.enginel

İngiltere'nin plan ve projelerinde tedirgin olmaması gerektiğini söylemeliyim. Fransız ve Rus
«lçileri sedaret değisikliğini büyük bir basan sayacaklardır. Fakat, entrika sevdalısı Sultan
Hamîd, onları olduğu gibi, Haliç'teki tüm diplomatlarımızı da kandırmıstır. Çünkü, onun bu
hareketi, geçici bir hükümet olusturulması Rusya ve Fransa'ya yakınlasmak amacıyla değil de,
İngilizleri korkutmak için gerçeklestirilmistir. Sanki Padisah, "Bana bakın, iste eski politikamı
değistiriyorum. Mısır Sorunu'nda isteklerimi kabul etmezseniz, kendimi Fransa ve Rusya'nın
kollarına atanm. O zaman ise Mısır için savasmanız gerekecektir" demektedir.
Bugün, sedaret değisimi konusunda Padisah'a yazıyorum; cevabı alır almaz size ileteceğim.
(26)
SAİD PASA
Belge No: 7 (28 Eylül 1891)
Sevgili Sir Philip,
Saray'dan sabırsızlıkla beklediğim cevap sonunda geldi. O kadar genel bir lisanla yazılmıstır
ki burada özetlemek mümkün değildir. El yazısından bu mektubun Padi-sah'm en gözde
mabeyincisi, Saray'ın Hariciye nazırı gibi davranan ve Padisah'ın hazırladığı plan ve
entrikaların yardımcısı Emin Bey'in kaleminden çıktığı anlasılıyor. İtaatkâr fakat kısıtlı
muhakeme yeteneğine sahip olan Said Pasa, Padisah'ın diplomatik becerisine karsı çıkmaktansa
ölümü tercih edecektir. Eğer kendisi azlettirilmekle tehdit edildi ise, bu onun
yeteneksizliğinin sonucundan baska bir sekilde açıklanamaz. Sabık Sadrazam Kamil ise
arasıra muhalefet etmekten, kendi fikirlerini ileri sürmekten çekinmediği için otoriter
Padisah'ın ayağına batan bir kıymık gibiydi.
İstanbul'da Abdülhamid'in çevresinde olan adamlarımın yazdıklarından, Padisah'ın son
girisiminin bütün dünyada meydana getirdiği tepkilerin Türklerin gururlarını oksadığı
anlasılıyor. Batı'nm tepkisini Padisah'ın hareket serbestisini kısıtlamaya kalkısan bir tehdit
olarak görmekten çok Avrupa'nın Türkiye'ye verdiği değer ve önemin bir isareti olarak telâkki
ediyorlar. Batı ile olan tarihî diplomatik iliskilerinde Türkiye'nin üstün bir konum kazandığını
savunuyorlar. İlginçtir ki, önümüzde te-
96
mellerine değin sarsılan bir ülkenin kartlarını çok iyi oynadığını ve hâlâ Avrupa siyasetinde
önemli bir aktör, hattâ bir dereceye kadar da bansm korunmasında hakem olduğunu
görüyoruz. Bu olağanüstü görünüm aldatıcı olmakla birlikte, Sark'm bu potansiyel gücünün,
Sultan'la olan iliskilerinizde göz önünde tutulması gerektiğini sanıyorum. (27)
* *
Sir Philip Currie, 1 Mart 1892 tarihli mektubuyla Prof. Vambery'nin İstanbul'a gidip, Fransız-
Rus manevraları karsısında Padisah'm görüsünü almasını isteyecektir.

www.eskikitaplarim.com.enginel

SAKİR PASA
Belge No: 8 (25 Nisan 1892)
Sevgili Sir Philip,
Eskiden Avrupa ve Asya'daki tecrübelerimden yararlanmak için yılda iki kez Saray'a gelmemi istediği halde, Padisah'm hâlâ sabırsızlıkla beklediğim davetini yapmadığını belirtmeme izin veriniz. Doğum günü dolayısıyla yolladığım kutlamaya, nazik bir telgrafla cevap verdi, o kadar!
Artık Padisah'm bu tereddütünün asıl nedenini bildiğimi sevinerek söyleyebilirim. Benim tavsiyelerimle Saray'da tutmus olduğunuz genç efendinin bana yazdıklarına göre, Padisah beni Bayram senliklerine davet etmeye hazırlanıyormus, fakat Sakir Pasa atılarak, benim Saray'da bulunmamın gereksiz dedikodulara neden olacağını ve Rus elçiliğini gücendireceğini kaydetmis. Mektupta Sakir Pasanın Türkiye'nin Mısır Sorunu'nda İngiltere'ye düsmanca politikasının da yapımcısı olduğu savunuluyor. Mısır imtiyazının baltalanmasını Mösyö de Nelidof a teklif eden de odur. Nelidof ise bu konuda gerek kendi hükümetinin, gerek Fransa'nın desteğini vaad etmistir. Daha sonra ise Sakir Pasa, Mösyö Cambon'un Rus meslekdasının fikrine katılmadığını ve bu konuda kendisine Paris'ten herhangi bir talimat gelmediğini öğrenmistir. Olaylar daha kritik bir asamaya girmis, bu gelismeleri izleyen İngiltere Hükümeti eski günlerdekine aykırı olarak

siddetli bir lisanla protesto edince. Padisah İngiltere'den intikam alma hevesinden vazgeçmek zorunda kalmıstır. Mektupta aynca bu gönülsüz rızanın Padisah'ı öfkelendirdiği ve Sultan'm gazabını kaç gündür huzuruna kabul etmediği Sakir Pasa'dan çıkarması beklendiği kaydedilmektedir. Sakir Pasa'nın gözden düsmesinin gerçeklesmesi Boğaziçi'ndeki İngiliz nüfuzu açısından çok yararlı olacaktır.
Bu gelismelerin benim Padisahla olan iliskimi etkileyip etkilemeyeceği konusunda simdiden kesin tahmin yürütmek güç; fakat Babıâli ile İngiliz Hükümeti arasındaki bundan sonraki alısverislerde incelik ve düsünceli davranıslar İngiliz çıkarlarının yeniden korunması açısından yararlı olacaktır diyebilirim. Merhum Sir White'm, diplomatik yetenekleri, vatanperverliği, zekası ile İngiltere'nin geleneksel siyasetinden koptuğu o günlerde İstanbul'da görev alması çok iyi olmustu. Sir William White açılan yaralan sarmasını bilmisti. Onun ılımlı politikası ve Padi-sah'm süphesini çekmemek, onu kırmamakta gösterdiği titizlik, White'in belirgin Türk taraftan politikasının özel-liklerindendi. Fakat, kendisinin bazen bu konuda çok ileri gittiğini sanıyorum. Hosgörü ve ılımlı bir yaklasım, gelismelerin de açıkça

www.eskikitaplarim.com.enginel

gösterdiği gibi, bir Asya hükümdannı ikna etmek için en iyi yöntem değildir. Özellikle İngiltere'nin esenliğinin Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunmasının vazgeçilmez
bir kosulu olduğuna inanarak büyümüs ve yetismis bir Padisah için hiç de geçerli bir yöntem
değildi.
İste, bu çerçeve içerisinde Sir F. Clare-Ford tarafından baslatılan yeni politikayı sevinçle
karsılıyorum. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'nin görkemli önlemlerle prestijinin arttırılması, Türk toplumunda çok iyi bir izlenim bırakmıs, elçinin kibar ve pahalı zevkleri
Saray tarafından bile olumlu yorumlara yol açmıstır. Büyük Britan-

ya temsilcisinin meslekdaslan arasında en üstün mevkide olduğunu halkın bilmesi gereklidir.
Padisah'a karsı kullanılacak kararlı ve güçlü bir lisan, ona İngiltere'nin kendisine ihtiyacından
çok, kendisinin İngiltere'ye muhtaç olduğunu hatırlatacaktır. Saray'la olan özel yazısmalarımdan öğrendiğime göre. Padisah Cevad Pasanın sadrazamlığına rastlayan bugünlerde hiçbir zaman bu kadar güçlü olmamıstı. Bağımsız görüslü her nazır ortadan kaldmlmıstır.
Sakir'in elinde bir kukladan farksız olan Cevad, Yıldız'dan gelen tüm emirleri anında ve harfiyen uygulamakta gecikmiyormus. Padisah'a gönderdiğim aylık raporların Sakir
tarafından okunduğundan korkuyorum. Belki, bu yüzden beni Padisahla görüstürmek istemiyor.
Bu soğukluğun ne kadar süreceğini bilmiyorum. Birkaç hafta bekleyeceğim; Padisah, eğer
vaatlerini yerine getirmezse o zaman elime verdiği silahlan kullanacağımı hatırlatarak onu
benimle yeniden iliskiye zorlayacağım. (28)
Foreign Office Vambery'ye Padisah "in su anda Rus etkisi altında kaldığını, fakat bunun
geçici olduğunu tahmin ettiklerini ve kendisinin Saray'a devamlı yazmayı ihmal etmemesini
bildirir.

PADİSAH VE SİYASETİ

Belge No: 9 (28 Ağustos 1892)
Sevgili Sir Philip,
Bugünkü kosullarda size hiçbir yararlı hizmette bulu-namayarak, yakınlığınıza karsılık verememenin utancı ile "Padisah ve Siyaseti" hakkında hazırlayacağım bir raporun, eğer
inceleyecek zaman bulabilirse, Lord Rosebery'ye bazı yararlar sağlayacağını düsündüm. Altı
sene önce merhum Lady Rosebery tarafından Berkeley Square'deki evlerine davet edildiğimde sahsen tanıma serefini buldu ğum Lordlanna takdim ederseniz size mütesekkir
kalaca ğım. Edebi yanı ile de toplumda sivrilmis olan Lord Rose bery'nin Türk Sarayı'ndaki
diğer yabancı konuklardan esirgenen tecrübelerimin kısa bir özetini takdir edeceğin den

www.eskikitaplarim.com.enginel

eminim.
Türkiye'nin Tarafsızlığı
Sark prenslerinin zekâsı çoğunlukla hikmetleri ülkele rin talihsizliği olmustur. Onlann eksik
öğrenimleri, dıs dünya ile temas yoksunlukları, mutlakiyetçi tutumlarının tehlikeleri halklarının ilerlemesini ve fikri gelisimlerini engellemistir. Bu, bilhassa Doğu liderlerinin
Avrupa politikasının ağına düstükleri, tahtlarının ve imparatorluklarının esenliği için verdikleri kararların, kisisel değer yargılarından etkilendiği zamanlar için geçerlidir. Sultan
Ab-dülhamid Han iste bu prenslerden biridir. Zekâsı, enerjisi ¦

ve vatanseverliği kuskusuzdur. Bir hükümdar olarak yalnızca pederi merhum Sultan Abdülmecid'den değil, Yeniçerileri ortadan kaldıran cesur ıslahatçı büyükpederi Sultan II.
Mahmud ve Osmanlı tahtına çıkan diğer cedlerin-den de -ki bunların içinde dirayetli olanlarının imparatorluğun yeni fetihlerle genisletmelerine, kendisinin ise baba yadigârı bu
yerleri, değisen kosullar nedeniyle, elden çıkarmasına rağmen- üstündür. Sıra talihe gelince,
kader onu hiç kollamamıs ve seleflerinin hataları ve Avrupa politikasının bugünkü durumu
onu çok zor durumda bırakmıstır. Zamanla Türkiye'nin gerçek çıkarlarının gerektirdiği yol ve
yöntemleri bulamazsa gelecekteki durumu hiç de iç açıcı olmasa gerekir. Sultan Abdülhamid'in karakterinin en olumsuz özelliği diğerlerine olan güvensizliği ve bunun neden
olduğu, kararsızlığıdır. Çevresinde güvenebileceği sadık bir danısmanı, tecrübe ve bilgisinden
yararlanabileceği bir nazırı, sadrazamı da yoktur. Aslında, Avrupa politikası hakkında yanlıs
ve eksik bilgisi sonucu olusan kisisel kanılarını elestirecek, bağımsız düsüncelerini savunacak
yürekli adamların da eksik olduğu söylenemez. Çağdas Türkiye'nin seçkin devlet adamları
yetistirmediğini, bu yüzden Padisah'm tüm yönetimi tekelinde toplamak zorunluluğunu duyduğu savunulmaktadır ki bu doğru değildir. Resid Pasa'nın tiynetinde Türk nazırlarının sık
sık bulunmadığını kabul etmekle birlikte, Padisah'm istediği takdirde yeteneklerinden yararlanabileceği birkaç değerli ve vatansever kisi vardır. Örnek olarak verebileceğimiz eski
sadrazamlardan aydın bir kisiliğe ve büyük bir enerjiye sahip olan Tunuslu Hayrettin Pasa,
Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği için reformların zorunlu olcluğuna inanıyordu. İslâm'ın
gelismesi üzerindeki kitabı, bu büyük dindar kitlenin hastalıklarım büyük bir isabetle inceliyor ve tedavi yöntemleri öneriyordu. Bunla-nn dısında, Pasa hırs ya da kisisel çıkarlardan uzak var-

www.eskikitaplarim.com.enginel

lıklı bir kisiydi. Bütün bu yeteneklerine rağmen iktidarda çok kısa süre kalması, kendisinden
değisik düsünen her kisiyi düsman sayan ve ihanetle suçlayan Padisahın vehimli karakterinin
en güzel delilidir. Aynı nedenler Küçük Said diye tanınan, son derece zeki, dürüst ve ülkesinin ilerlemesini düsünen Said Pasa'yı da Saray'a küstürmüstü. Said Pasa güçlü irade
sahibi, kendini beğenen bir insandı, bu tıknaz Erzurum Türkü'nün hareketli siyah gözlerine
bakan herkes Sultan II. Abdülhamid'in basdanısmanı olarak neden Saray'da tutunamadığını
anlayabilirdi. Said yıllardan beri Nisantası'ndaki konağında bir emekli gibi yasamını sürdürmektedir. Sabık Sadra*-zamı'na zaman zaman nazik davranıslarda bulunmakla birlikte,
Padisah bu adamdan nefret etmekte ve mümkün olduğu kadar hizmetini istememeye çalısmaktadır. Son Sadrazamı olan Kamil Pasa ile isler değisiktir. Bu onurlu ve keskin zekâlı
devlet adamının muhalefeti ilk baslarda o kadar güçlü değildi; çünkü kurnaz Kamil Pasa
seleflerinden ders almıs ve küçük olaylarda derhal rıza göstererek mührü çok uzun bir süre
elinde tutmayı basarmıstı. Padisah'm İngiliz düsmanlığı ve Mısır'ı yeniden fethetme çılgınlığı
aralarını açmasaydı, Kamil sedaret makamını yi ne isgal edecekti. Kamil Pasa gibi sakin huylu, fakat kararlı ve ısrancı bir kisi kararını verdikten sonra zorlu efendisinin tam aksi
kisiliği ile çatısması kaçınılmazdı. İngilizce ve Fransızca bilgisi, Avrupa siyasetine olan tanısıklığı ve diplomatik olaylara çok yönlü yaklasımı ile Padisah'm yanında devlet islerini
yürütecek en uygun kisiydi. Asırı üsteleme huyu pek çok eğlendirici sahneler yaratmıstı. İkisi
de dakikalarca hareketsiz dururlardı; fakat kosulsuz boyun eğmeye alısmıs Padisah'm gözleri
kendi fikirlerini söylemekten çekinmeyen bu adama nefret kusardı. Kamil Pasa'nm asın İngiliz taraftarlığının kurbanı olduğu söylentisi doğru değildir.

Çünkü, onun hiçbir Avrupa devletine karsı özel bir yakınlığı yoktu. Eğer o Padisah'a mümkün
olduğu sürece kesin tarafsızlık ilkesini uygulamayı ve kritik bir anda Rusya yerine Orta Avrupa'ya yakınlasmayı önerdiyse bu sonuncu sıkkın Rusya'nın dostluğundan daha az tehlikeli olduğuna inandığı için yapmıstı.

Üzülerek belirtmeli ki, bu görüs Sultan Hamid tarafından paylasılmıyodu. Padisah, Rusya'ya
gelecekte parlak iliskilerin umudu ile mi, yoksa İslâm'ın ve Türkiye'nin ezeli düsmanından
çekindiği için mi yakınlasmak istemektedir? Hayır! Aslında neden ikisi de değildir. Ne de
Orta Avrupa devletlerine duyduğu nefret ve endisenin ürünü olduğunu savunabiliriz. Onu bu

www.eskikitaplarim.com.enginel

politikasına iten en önemli etkenler tüm Saray sakinlerinde yasanan bir entrika askı ve yine
Batı Hükümetleriyle iliskisi olan tüm Sarklıların adeta ayrılmaz bir parçası olan güvensizlik
duygusudur. En kötü kosullarda yetisen ve çevresi parazitler, ihtiraslı dalkavuklarla dolu olan
bir sehzade doğal olarak her zaman kusku duymaya ve esenliği için bazı yeraltı yöntemlerine
basvurmaya adeta mahkum edilmistir. Biz Sultan Hamid'in, düsmanlarının dolaplarım bosa
çıkartabilmek için yeni stratejiler uygulamakta yorulmak nedir, bilip bilmediğini merak etmiyoruz. Fakat biz onun bu politikasının tehlikelerini görüp görmediğini merak etmekteyiz.
Simdiki barıs hüküm sürdükçe, Türkiye tüm hükümetlerle dostluk ve yakınlık lüksünü tadabilir, fakat bir anda beliriveren karısıklıkta verilecek ani bir karar Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarları açısından ölümcül olmayacak mıdır? Surası öyle görünüyor ki,
Padisah bu önemli sorun üzerine hiç kafa yormamıstır. O, tüm Sarklılar gibi, gelecek kaygısı
olmadan, saltanatının belirgin ürünlerinden tatmin olmus bir sekilde yasamaktadır. Ve onun
bu hayalleri de çevresindeki vatan sevgisinden yoksun bayağı gözdelerin dalkavukları ile
perçinlenmektedir.

"RESİD EFENDİ" 105

Sultan Abdülhamid'in yanı iki tür insandan olusmaktadır. Bunlardan birincisi, saray zabitleri
ve mabeyincileri, ikincisi ise Saray erkânı ve birkaç tanınmıs devlet adamıdır. Birinci grubu
incelediğimizde, Padisah'ın onların aile iliskilerini gözönüne almaksızın en asağı tabakalardan
adam seçmekte ne kadar hünerli olduğu görülecektir. Bunlar çoğunlukla memurlukta sivrilmis
olup, çevirmen ve mabeyinci olarak Saray'a atanan kisilerdir. Aslına bakılırsa, bu gençleri
Padisah'ın kisiliği cezbetmis ve hepsi irade-i hümâyûnun elinde sadık birer masa olmuslardır.
Bunlar; Kazım Bey: Padisah'ın özel katibi ve Saray'ın Pera'daki elçilikler arasındaki kuryesi
olarak görev yapar. Türk ve Fransız edebiyatına vakıftır. Çerkes asıllı Emin Bey; 1877 yılında
Orta Asya'da yaptığı gezisiyle tanınır. Bu gezinin anılan Türkçe basılmıstır. Görevi, cuma
günleri Selâmlık merasimi sırasında Padisah'ın iltifatlarını yabancı ziyaretçilere iletmektir.
Arif Bey: Asık yüzlü fakat kibar bu geriç adam Padisah ile Saray Kâtibi Süreyya Pasa, sadrazam ve Babıâli'deki diğer yüksek erkn arasında ulaklık yapar. Bu mevkiin eski sahibi
Rum asıllı Ragıp Bey idi; fakat kendi kisisel çıkan için efendisinin güvenini sarsınca Padisah'm titizlikle çekindiği rezaletlere mahal verilmeksizin kibarca kenara çekilmeye

www.eskikitaplarim.com.enginel

mecbur bırakılmıstı. Mabeyincilerden hacı Ali Bey ve merhum Besim Bey'in ikisi de Avrupa
eğitimi almamıs, dürüst ve saf M üslumanlardandılar. Efendilerine de içtenlikle bağlıdırlar.
Hacı Ali Bey, Saray'a çok genç yasta girmis olduğu için herkesten çok Padisah'ın yüksek güvenini ermisti. Kaba dıs görünüsüne ve bağnazlığına rağmen, küçük rütbeli mabeyinciler
arasında en iyisidir.
Yüksek saray erkânı içinde ilkin Yıldız'ın Baskatibi olan Süreyya Pasa'dan sözetmek gereklidir. Kendisi dürüstlüğü ve çalıskanlığı ile tanınır. Bu adam yıllardır ge-ce-gündüz demeden oniki saat çalısır. Hafızası hükümet

ve Saray islemlerinin en küçük ayrıntısını dahi kavrayacak kadar sasırtıcıdır. Saray'a gelen
tüm devlet büyüklerine karsı Padisah'm sözcüsüdür. Gelen yazısmaların en önemsizi bile
mühürlenip, ulaklara teslim edilir. Mabeyincilerden biri Padisah'ın talimatını aktarmak üzere
Süreyya Pasa'ya yaklasır, kimsenin duyamayacağı kısık bir sesle Pasa'nın kulağına fısıldar;
Pasa da aynı sekilde yüzünde hiçbir anlam değisikliği olmaksızın efendisinin sorusuna cevabını verir. Süreyya"nın bürosu Padisah ile dıs dünyanın iletisim merkezidir. Elçiliklerin
dragomanlan, dilekçeleriyle Zatı Sahane'ye basvuranlar Padisah'ın huzuruna kabul edilmeden
mutlaka bu odadan geçmek ve basvuru nedenlerini Süreyya Pasa'ya açıklamak zorundadırlar.
İste, Süreyya Pasa bu karmasık islemleri tanrılara özgü bir sükûnetle çözümler. Zaten, bu
nedenle değil midir ki Padisahı'nm sonsuz güvenini kazanmıstır. Eğer, Avrupa politikasına
hakim olusu yanında bir Fransızca bilseydi, hiç kuskusuz ki Sadrazamlık makamının vazgeçilmez adayı olurdu. Hattâ, Kamil Pasa azledilince mührün yeni sahibi olarak onun
isminden de sözedilmisti.
Sultan Abdülhamid ve Saray Maresali Gazi Osman Pasa arasındaki yakınlığa tanık olanlar,
ikincinin Padisah üzerinde büyük nüfuz sahibi olduğunu sanarak aldana-bilirler. Oysa ki,
gerçek bunun tam tersidir. Plevne kahramanı Osman Pasa Türk aydın çevreleri tarafından putlastırılmaktan
çıkmıstır. Onun ihtirası ve entrika askı meydan muharebelerinde kazandığı söhretini lekelemis-tir. Halkın yalnızca cahil kesiminde sitayisle amlmakta, adına marslar
çalınmaktadır. Son savasında acı yenilgilerle karsılasan Türkler, bu büyük facia içindeki
yegane seref saysfana sıkı sıkıya sarılmıslardır. Halkının bu zayıf yanını anlayan Padisah
akıllı davranmıs ve duygulara kalben katılmasa bile bu kahramanı ödüllendirmekten kaçınmamıstır. Keskin zekâsı ile Saray Maresali'nin değe-

www.eskikitaplarim.com.enginel

rini anlamıs ve her milletinin karsısına çıktığında arabasında Pasa ile karsılıklı oturmus, hattâ
kızını bile Osman Pasa'nın oğluna vermistir. Fakat, aslında bu adama hiç yakınlık duymamakta, hattâ, ona hiçbir sekilde güvene-memektedir. Çünkü, Osman'ın savas esiri
olarak Rusların eline düstüğü günlerde basta Çar olmak üzere Rus ileri gelenleri tarafından
değer verilmesi ve törenlerle ağırlanması onun asırılığa kaçan bir Rus sempatizanı kesilmesine neden olmustur.
Bu iki Saray erkânından sonra sırada Saray Bastesrifâtçısı ve Divan-ı hümayun dragomanı
Münir Pasa gelir. Bu sevimli ve tam bir Fransız asilzadesi tipli Türk beyefendesi Fransa taraftan olarak tanınmaktadır. Bu da aslında yanlıs bir kanıdır, çünkü iyi yürekli Münir,
siyasette bütünüyle tehlikesiz olup. devlet islerinden çok kisisel zevklerine özen gösterir. Herkesi memnun etmeye çalısan tavrı ve ziyafetlerde Padisah'ın çevresinde konukları ağırlayısı, ona herkesin sevgisini kazandırmıstır. Onun bu nezâketi ve sempatik davranısları
sayesindedir ki, Avrupalı hanımefendiler Yıldız'da kendilerini evlerinde hissetmisler ve onların gözünde Padisah, bütün azameti ve inceliği ile hatırlanmıstır. Münir asla siyasetle
uğrasmadı. Diğer yüksek Saray erkânı arasında Mavroyeni Bey'den çok söz edilmekle birlikte, Rus asıllı hekim tıbbî sahasının dısına hiçbir zaman çıkmamıstır. Ne Avrupa politikası, ne de Rum kilisesinin isleri ile ilgilenir. Hekim efendi. Selâmlık törenine gelen yabancı ziyaretçilere Padi-sah'la yakınlığını anlatmaktan büyük bir zevk ve gurur duyar.
Fakat, simdiki Padisah'm gençliğinden beri yerine getirdiği görevinin gerekleri içinde kalmasını bilmistir.
Padisah'm yakın çevresindekileri tanıttıktan sonra simdi yüksek devlet görevlileri olup da
Padisah'ın dikkatini çekmis, zaman zaman görüslerine basvurulan fakat - Abdülhamid'in en iyi
adamlarından bile kuskulandığı dü-

sünülürse- hiçbir zaman Padisah üzerinde etkili olamayan, sadece özel durumlarda, o da
geçici bir süre için kendilerini gördüğümüz danısman ve gözdelere geçiyoruz. Padisah, sık sık
soru sorar, dikkatle dinler, fakat her zaman büyük bir titizlikle kisisel görüslerini çevresindekilerden gizler. Padisah'ın görüslerini etkilediği sanılan kisiler ya düsüncelerinin
esinini bizzat ondan almıslardır, ya da Abdülhamid onları kendi fikirlerini mesrulastırmak
veya baskalarını yanıltmak amacıyla kullanmıstır. Grand Seigneur'ün kisisel sempatisi siyasî
kosullarla değistikçe, bu danısmanların sayısı hakkında herhangi bir tahmin yürütemeyiz.
Fakat, sunu da belirtmek gerekir ki, Padi-sah'm siyasetini çizen onların nüfuzları değildir.

www.eskikitaplarim.com.enginel

Onlar, Padisahın egemen görüsüne göre seçilir ve Ab-dülhamid'in gerekli gördüğü sürece görev yaparlar. Sakir Pasa'yı ele alalım. St. Petersburg'da birkaç yıl kalan bu asker,
İngiltere'ye açık düsmanlığı nedeniyle Ruslarla ilgili herseye sevdalanmıstır. Çar'm ve ailesinin gözdesi olmus, Girit Sorunu ortaya çıkınca da Padisah St. James kabinesinden hırsını
alabilmek için Rusya'ya hos görünecek bu adamı atamak kurnazlığını göstermisti. Vasat bir
askeri tarih yazarı ve iyi bir matematikçi olarak söhret yapan Sakir Pasa, son derece kurnaz
olup, duygu ve düsüncelerini gizlemekte de üstaddır. Rus yanlısı fikirlerini ise bilmeyen olmadığı gibi, zaten bunları da saklamayı düsünmez. Mısır Sorunu'nda Padisah'a ılımlı bir
siyaset izlemesini öneren Kamil Pasa azledilince, Sakir Pasa Sadrazamlığa aday gösterilmis,
fakat Padisah'ın üzerinde büyük nüfuza sahib olduğu Saray'daki mevkiini bırakıp Babıâli'ye
geçmek istememis, yerine kendi nüfuz dairesinde olan Cevad Pasa'yı tavsiye etmisti. Yeniçerilerin tarihi ile ilgili önemli bir incelemesi olan bu askerin hiçbir ağırlığı olmadığı
için, Padisah'ın ve Sakir'in elinde oyuncak olmaktan kurtulamamıstır. Bazı olağanüstü durum-

larda sabık nazırlardan biri veya birkaçı Saray'a çağırılarak, günün sorunları üzerinde görüsleri alınır. Fakat, unutulmamalıdır ki, bu yalnızca gözden düsmüs erkânın hiddetini
azaltmak, düsmanlığını çekmemek için basvurulan bir yöntemdir. Padisah'ı en fazla tedirgin
eden ve onun mutlak yönetimine en büyük tehlike olarak gördüğü husus, maiyetindekilerin
fikren birlik olduklarını görmektir.
İste, bu çerçeve içinde Padisah'ın dıs politikasının neden kisisel özelliklerini, karakterini yansıttığı kolayca anlasılacaktır. Olağanüstü zihinsel yeteneklerinin sayesinde çevresindeki
çarpıklıkların üstesine çıkmayı bildiği halde, yine de siyasasında eksik eğitimin hatalarını
görmek mümkündür. Alacağı kararların sorumluluğunu yüklenmekten çekinmekte, çoğu kez
müteredditkalmayı yeğlemektedir. Tahta geçisinin ilk yıllarında İngiltere'nin hiçbir zaman
Türkiye'nin çöküsünü istemediği inancı adeta çocukça bir tutku gibi onu, İngiltere ile sıkı bir
ittifak imzalamaya sevketmisti. Marmara'daki İngiliz filosu onun bu inancını pekistirmisti.
Fakat, Sir Henry Layard aracılığı ile İngiliz Hükümetinden talep ettiği 300,000 sterlinlik borçlanmanın reddedilmesi, Dulsigno ve İzmir komedileri onu hayal kırıklığına uğratmıs, bu
uyanıs onu doğal olarak İngiltere'ye karsı siddetli bir nefret ve düsmanlığa sürüklemisti. Padisah bu bocalama devresi nedeni ile hemen kendisini Rusya'nın kollarına atmamıs, fakat

www.eskikitaplarim.com.enginel

bir süre kararsız kaldıktan sonra her ülke ile iyi iliskiler içinde olduğu ve herhangi birini
gücendirecek sekilde diğerlerine özel yakınlık göstermediği takdirde Türkiye'nin güvenliğinin
korunacağı inancıyla dıs politikasında "Kesin tarafsızlık" ilkesini gelistirmeye baslamıstı.
Sultan Hamid'e sansı da yardım etmisti. Çünkü, onun bu politikası "Sark Me-selesi"nin zora
dayalı yollardan çözümlenmesi için herhangi bir adım atılmasından çekinen, barısın ve düzenin
11»
korunmasında içten bir özen gösteren Avrupa kutuplasmalarının genel isteklerine uygundu.
Böylece, Türkiye çabalarını son savasta perisan bir duruma düsen ülkenin içsel kalkınması
üzerinde yoğunlastırabilmisti. Ordusu, maliyesi ve iç yönetimi onarılmıs ve eldeki kısıtlı imkânlarla Avrupa Ahengi'nin içindeki yerini koruması için gerekli müdahale yapılmıstı.
Dıs dünya tarafından ne kadar gerekli görülürse görülsün, Türkiye'nin canlanması için Türkler
seferber olmuslar, devletin öngördüğü fedakârlıklara sabırlı yapılan ve kadere olan sarsılmaz
inançlan ile katlanmaktan kaçınmamıslardı. Cefalarının meyvelerini görmeye basladıkları
bugünlerde ise kendilerine bu kalkınma imkânını sağlayan "yalnızcılık" stratejisinden memnuniyetleri açıktır. Türkler, eskiden bencil çıkarlar pesinde sözüm ona dost devletlerin
müdahaleleri ve himayeleri altında ne kadar rahatsız olduklarını hatırlatarak, simdi serbest ve
bağımsız olduklarını, hattâ dostluğu kuskulu rakip komsuları tarafından da tedirgin edilmediklerini savunuyorlar. Sultan II. Mahmut'un reformlarından beri ilk kez kendi ayaklan
üzerinde durduklarını, ne nasihate, ne de borca ihtiyaç duyduklarını, kendi kendilerine yeterli
olarak gerçek bağımsızlığın zevkini tatüklannı kaydediyorlar. İste, bu bilinçle değil midir ki,
ülkenin geleceğini düsünen Türkler arasında simdiki "Kesin tarafsızlık" ilkesi oldukça benimsenmektedir. Tarafsızlık, resmi çevrelerin parolası haline gelmistir. Bilhassa Padisah,
Saray'ında Avrupa güçlerinin temsilcilerine ettiği hitapları, gösterdiği nezâketi adetâ ölçmektedir. Elçilere verilen yemeklerde çıkan servis adedine ve Fransız, Alman, İngiliz ve
Rus elçileri benimkini daha fazla sıktı demesin diye —eğer Padi-sah'ın elinin tazyiki ölçülebilirse— Abdülhamid'in toka-lasmasmdaki içtenliğe kadar esit davranıs ilkesi uygularuyor.
Bu prensipten hiçbir sapma yapılmamıs ve dıs
"RESİD EFENDİ" 111
güçlerle yapılan tüm temaslarda kesin tarafsızlık egemen olmustur. Bu politikanın Osmanlı

www.eskikitaplarim.com.enginel

İmparatorluğunun selâmeti ve refahına yol açıp açmayacağı veya Padisah'in içtenlikle inanıp
inanmadığı daha sonra aynca değineceğimiz sorunlardandır.
Sultan Hamid'in kesin tarafsızlık ilkesinin uygulanabilirliğine inanıp inanmadığı ve bu politikanın Türkiye'ye muhtemel yarar ve zararları dısarıda olduğu kadar İstanbul'daki elçilik
çevrelerinde de tartısılmaktadır. Avrupa kabineleri, Haliç'teki temsilcilerinden aldıkları haberlerin ısığında hareket etmektedirler. Elçiler tebrike sayan aracılar olmalarına rağmen,
söhretlerinin hakkını verememekte ancak tercümanlann yardımıyla Padisah'la görüsebildiklerinden baskentlerine ikinci elden bilgiler göndermek zorunda kalmaktadırlar.
Karsı karsıya görüsmelerinde filolojik açıdan yeterli olsalar bile, duygularını gizleyen Sarklılann esas düsünce yapılarına nüfuz edemeyeceklerdir. Boğaziçi'ndeki Avrupa diplomasisinin gözünde Padisah, halen çözümlenmemis bir bilmecedir, politikasının ana amaçlan üzerindeki raporlar ise tahminlerden öteye gidememektedir. Türkiye'nin simdiki hükümdannm
yaptıklarını yakından izlemek ve onun siyasal eğilimlerinin gerçeklerini ortaya çıkarmak imkânını bulan bu satırların yazan, Padisah'm tarafsızlık ilkesinin aslında onun
faydalanna olan inancından değil de, esrarengiz islere olan tutkusu ile aktif bir siyaset izlemek
korkusundan kaynaklandığına inanmaktadır. O, zamanın ve zeminin ona ezeli düsmanından
mükemmel bir intikam alabileceği fırsatını hazırlayacağı umudunu beslemektedir. Kararsız ve
güvensiz olmasaydı, simdiye kadar çoktan Rus ve Fransız elçiliklerinin ortak ağma düserdi.
Sir William White'in ve Mösyö de Radowitz'in uyanıklılığı olmasaydı. Mösyö de Nelidoff ve
Count Montobello nerede ise onu kurnazlıkla hazırladıkları tuzağa düsürecekler,
112
Türkiye'yi Fransız-Rus ittifakına dahil edeceklerdi. Rusya'nın teminatlarını yetersiz bulan II.
Abdülhamid, Cum-huriyet'in [Fransız] temsilcisinden de kesin garantiler talep etmis, fakat
Count Montobello bu isteğini yerine geti-remeyince, bu tasavvurundan vazgeçerek, yeniden
tarafsızlık ilkesine sarılmıstı. Bu politikayı mümkün olduğu kadar devam ettirecektir. Fakat,
son on yıldan beri uyguladığı tüm politikalarının kaynağı olan İngiliz düsmanlığı Osmanlı
imparatorluğu'nun varlığını hayati tehlikeye sokmayacak mıdır? Türkiye'nin gerçek dostlan
bu soruyu olumlu cevaplandıracaklardır.
II. Abdülhamid'in İngiltere'ye karsı olan amansız düsmanlığının nedenlerini, her Türk'ün son
sığmağı olarak addettiği çıkarlarının kendi ülkesinin menfaatlerinin ayrılmaz bir parçası

www.eskikitaplarim.com.enginel

olduğuna inandığı bir güce olan hayal kırıklığında aramak gerekir. Bundan sonra, Padisah'ın
emellerinin gerçeklesmesine en büyük darbeyi indiren Mısır Sorunu gelmektedir. Burada, II.
Selim tarafından fethedilen bu ülkenin hukuken olsa bile hiçbir zaman fiilen Türkiye'nin malı
olmadığını, çünkü Memlûklerin, Nil ülkesinin iç yönetimine karısmayan fakat Sultanı Mısır
olarak tanınmaktan tatmin olan Boğaziçi hükümdarlarının emirlerinin ulasım alanından uzak
kaldıklarını, bağımlılıklarının vergi ödemelerinin dısına çıkamadığını be lirtmek yararsızdır.
Bağımlı oldukları makamla olan iliskileri bir tek Mehmet Ali zamanında düzenlenebilmis,
merhum Resid Pasa ile bu talihsiz asker arasındaki mektuplasmalara bir göz atıldığında
sadece 1842'den beri Babıâli, imparatorluk ile uydusu arasındaki bugünkü gevsek bağlan
kurabilmeyi basarmıstı. Mısır Hidivi unvanı eski Mısır Pasası unvanı ile değistirilmis, Mısır'ın
payına düsen vergilerle savas sırasında yollamaya yükümlü olduğu askeri gücün mikdan
tesbit edilmis; akçe basma, hutbe okuma ve yabancı temsilcilikler olusturma hakkı
"RESİD EFENDİ" 113
garantiye alınmıs, bunun dısında ise Babıâli zengin hediyelerle yetinmek zorunda kalmıstı ki
zaten bunlar Padisah'ın onayı ile İstanbul'daki Hidiv'in ajanı Kahya tarafınr dan Türk Pasa ve
efendilerine dağıtılmıstı.
Kisisel kinlerimizi bir tarafa bırakarak, Türkiye ile Mısır iliskilerini soğukkanlılıkla
incelediğimizde Türkiye'nin hukukunun çiğnenmediğini kesfetmek zor olmayacaktır.
Metbû'unun ayrıcalıklarına dokunulmamıs, tam tersine, Türkiye simdi eskisine kıyasla daha
sıkı bir sekilde bölgeye yerlesmistir.
Durum böyle olunca, Padisah'm bu amansız düsmanlığının nedeni kolaylıkla
anlasılmamaktadır. Ayrıca, Fransa Mısır'ın isgali fikri ile ortaya çıktığında İngiltere bu
önlemleri almasaydı, acaba Fransa'nın Cezayir ve Tunus'ta uyguladıklannm burada
yinelenmesi Kuzey Afrika kıyılarındaki Türk nüfuzunu tamamiyle yok etmez miydi? Padisah
böyle bir ihtimâli kesinlikle reddetmektedir. Fransa'nın kayıtsızlığına inancı halen
sarsılmamıstır. İngiltere'nin' hain emelleri olduğu fikri muhakemesini tümüyle körlestirmistir.
Ne yazık ki, Türkiye'nin iktisadî ve siyasî geleceğine güvenli bakabilmesi için dayanabileceği
yegâne güç İngiltere idi. Asya'daki nüfuz alanlarını perçinleyen İngiltere, fizikî ve manevî
fetihlerinin sonucu elde ettiği sömürgeleri koruyabilmek için Doğu'da tutucu bir siyaset
izlemek zorundadır. Fakat, aynı sey ne komsusu Müslüman ülkelerin yıkıntıları üstünde
hareket sahasını genisletmek isteyen Rusya, ne de Güneyde fetihlere girisen Fransa için
söylenebilir. Padisah, acaba sadece barısın korunması amacıyla büyük ordular besledikleri
savunan Orta Avrupa'nın Üçlü İttifakı'nın eninde sonunda savas ya da çatısmaya neden

www.eskikitaplarim.com.enginel

olacağını düsünüp, bu ittifaka katılma önerilerini reddeder mi? Orta Avrupa devletleri ile
Fransa-Rusya ittifakı arasında patlak verecek bir savasta yalnız kalan Türkiye bir süre sonra
çarpısan

taraflarca saflarına çekilmekten kendini kurtaramayacaktır. Fakat, eğer Türkiye "kesin tarafsızlık" prensibinde İngiltere ile birlestiği takdirde silaha sarılmak zorunda kalmayacaktır.
Çünkü, Türkiye barısçı tavrını sürdürdükçe İngiltere onu destekleyecektir. Son zamanlarda
daha iyi yönetilen askerlerinin dünyaca tanınmıs kahramanlığı ve mükemmelliği Padisah'ı
yanılttığı ve ordusunun yeteneklerini gelecekteki bir karısıklıkta sergilemek isteğinde olduğu
sır değildir. Rusya ile saflarını birlestirdiği takdirde Bulgaristan'ı yeniden fethetmesinin mümkün olduğunu savunan yanresmi bir Rus dergisinin kendisini övmesinin üzerinden uzun
bir zaman geçmediği bu günlerde Sultan Hamid, yitirdiği prestijinin bir kısmını kazanmak
ümidiği-ni beslemektedir. Neva ve Seine'in kıyılarından daha iyimser ihtimaller de müjdelenmektedir; fakat Rus sözlerinin yanıltıcı parlaklığına kapılan Türkiye için yanlıs bir j
adım atıp ülkenin bir kısmını zaten dislerine geçiren, bü-| tününü ise yutamadığı takdirde
istahı körelmeyecek olan can düsmanıyla kucaklasması en büyük felaketi olacaktır. Çarpısan
taraflar arasındaki anlasmazlığın netleni ne ¦ olursa olsun, bu çatısmada Türkiye'nin kaybedeceği, hattâ baskalarının zararını dahi ödeyeceği kuskusuzdur. Padisah'm bugüne değin
herhangi bir ülkeye asırı ilgi j göstermekten kaçındığı doğrudur, ama bu çabalarında; her
zaman basarılı olamadığı da Batı'nın gözünden kaç-? mamıstır. Bu politikanın tehlikeleri
defalarca Padisah'ın; gözlerinin önüne sunulmus, eski dostlarına yüklenileni kötülüklerle,
ezeli düsmanının neden olduğu yaralar tartması önerilmistir. Ne var ki, bütün bu gayretler
bosu* na olmus, kendisini hayal kırıklığına uğratan güçten intif| kam alma isteği onu bütünüyle körlestirerek, değisen kc sullar altında olayları yeniden değerlendirmesii imkânsız kılmıstır.
Sultan Hamid Kırım Savası günlerinin bir daha ger

gelemeyeceğini ve ister liberal ister muhafazakâr olsun, hiç bir İngiliz hükümetinin kırk yıl
önceki gibi hareket serbestisine sahip olamayacağını anlamak istememektedir. İngiliz kamuoyunun Türklerin uygarlık ve kalkınma yolunda ellerindeki fırsatları kaçırdıklarına dair
inancının doğru olmadığını itiraf etmek zorundayım. Çünkü, uygarlık yavas yavas, atlayasıçraya

www.eskikitaplarim.com.enginel

bir ülkeye girer. Kamuoyunun elestirilerinin kolay kolay değismediğini ve bunun da hükümetin ellerini bağladığım anlıyorum. Boğaziçi'ndeki statükoyu korumakta İngiltere'nin
yasamsal çıkan olduğunun son zamanlarda sürekli tartısılmasına rağmen, Padisah her zaman
Halic'e Rus bayrağının çekilmesinin Asya'daki Büyük Britanya nüfuzunun yıkımı olacağını,
İngilizlerin asla Çanakkale geçidini Türklerden baska kimsenin egemenliğine bırakmayacaklarını bildiğini söyleyerek, böbürlenmektedir. Bu görüse aykırı yapılan yazı ve
demeçler, gerek Saray ve gerek Babıâli tarafından ciddiye alınmamaktadır. Bunların kendilerine karsı bir tehdit ve baskı aracı olarak kullanıldığını sanmaktadırlar. Zat-ı Sahane'nin bu asın güveninin sonu acıklı bir yanılgı olup olmayacağı, İngiltere'nin Nil ve
Kıbrıs'taki pozisyonunu güçlendirmesi sonucunda St. James Kabinesinin Türkiye'ye olan
geleneksel politikasının yeniden gözden geçirilmesine neden olup olmayacağını sormanın zamanı değildir. Evet, bu ihtimâl herhalde gözden uzak tutulmamaktadır. Zeki ve kurnaz bir
hükümdar olan simdiki Padisah yanıltıcı umutlara ve aldatıcı planlara kapılacak en son kisi
olacaktır. "Eski dost, düsman olmaz" Türk atasö-zünden hareketle Sultan Hamid ülkesinin ve
hanedanının yazgısını, çıkarlarının Osmanlı imparatorluğu'nu rakibine karsı bir denge unsuru
olarak güçlendirmesini gerektirdiği İngiltere'nin ellerine bırakabilir. Güney sularına inmek
isteyen Rus emelleri karsısında Türkiye ortadan kaldırılması gereken önemli bir engeldir.
İngiltere için ise.

Türkiye, Kuzey Asya'daki Rus nüfuzu ile güneydeki kendi etki alanı arasında en iyi bir tampon bölge ve ayırıcı duvardır. (29)
Sultan Hamid'le arasındaki gerginliği yumusatmak isteyen Prof. Vambery Osmanlıların resmi
görüsünü yansıtan birkaç makale ile Padisah'ın gönlünü alır. Padisah, Vambery'nin deyimi ile,
"bal akan satırlarla" kendisine cevap verir; Pesteli Resid Efendi'yi İstanbul'da kolera salgını
tehlikesi biter bitmez payitahta davet etmektedir. Ne var ki, tanınmıs doğubilimci Subatta
(1893) bir sabah gezintisi sırasında ıslak kaldırımlarda düsecek ve bacağını iki yerinden kıracaktır: Bu kazadan sonra yatağa bağlanan Vambery'nin Foreign Office'e bir mektup
yazarak altı haftadan önce İstanbul'a gitmesinin mümkün olmadığını bildirmekten baska
çaresi kalmamıstır.

RUSTA VE ERMENİLER

Belge no. 10 (18 Eylül 1893)

Sevgili Sir Philip,

www.eskikitaplarim.com.enginel

Son mektubumu göndermemin üzerinden birkaç gün geçmemisti ki, Yıldız'daki dostum dikkatinize sayan önemli bir yazısma ile gönlümü oksadılar. Neden İstanbul'a ziyaretimin istenmediği yolundaki bir iki hafta önceki soruma açık bir cevap aldım: Belirgin Rus aleyhtarı tutum ve davranıslarım Babıâli'nin kesin tarafsızlık ilkesine uygun düsmemektedir. Bunun üzerine, Rusya'nın hiçbir haklı neden olmaksızın Osmanlı İmparatorluğuna saldırmasının Türkiye'nin dostlarının nefretini kazanmaya yeterli olduğunu savunarak maruz kaldığım bu davranısa karsı saskınlığımı ifade ettim. Bu sözlerime Sultan tarafından Baskâtibine dikte ettirilen cevapta görüslerimin haksızlığı savunulmaktadır. Padisah, aynen söyle demektedir:

"Rusya'ya olan düsmanlığınızın bu ülkenin Osmanlı Devletinin çıkarlarını devamlı olarak zedelediği gerçeğinden kaynaklandığını belirten sözlerinize karsı tarihi olayların ve Rusya'nın Türkiye'ye açtığı savasların mesru mantığı olduğunu söylememe izin veriniz. Aynı sekilde, Türkiye'nin de kendine özgü nedenleri ve haklı amaçları vardı" (Lütfen dikkat ediniz, ilk kez bir Osmanlı Padisahı ülkesinin ezeli düsmanı olan Rusya'yı suçlamamaya çalısmaktadır. Mektup devam ediyor)

J18

"Son yıllarda Babıâli'nin tüm güçlerle iyi geçinmeye, dostça iliskiler gelistirmeye çahstığı ve Rusya'ya olan davranıslarının da aynı sekilde iki dost komsu ülke arasındaki iliskilere uygun bir biçimde yürütüldüğü bu dönemde tüm vatandaslarımız ve hükümetimiz tarafından istenen bu tarafsızlık yönteminin, bans ve düzenin korunması için gerekli çabaların gösterilmesine devam edilecektir."

"Rusya ile Türkiye arasında gizli bir andlasmanın imzalandığı ve bazı Ermeni ailelerinin Türkiye'deki kıyımdan kaçarak komsu Rus topraklarına sığındıkları yolunda Avrupa basınında çıkan söylentiler hakkında ise Padisahımız sizden, bu suçlamalardan herhangi bir gerçek payı olmadığını açıklamanızı istemektedir. Çünkü, böyle bir ittifak gerekli görülse idi Türkiye tam bir serbesti içerisinde hareket etmekten ve bu girisimin nedenlerini kamuya açıklamaktan kaçınmazdı."

"Ermenilerin zulme uğradıkları konusuna gelince, bu söylentinin kesinlikle aslı yoktur. Dürüst ve açıksözlü herkes bu raporların düsmanca iftiralardan baska bir sey olmadığını görecektir.

www.eskikitaplarim.com.enginel

Çok eski zamanlardan beri uyruklarının her sınıfına iyi davranan; din, ırk ayırımı yapmaksızın
tüm yoksulları koruyan, Hıristiyan baskı ve iskencesine uğramıs Musevileri barındıran bir
hükümet, bir-iki Ermeni ailesi herhangi bir nedenle komsu bir ülkeye göç etti diye despotluk
ve zulüm yapmakla suçlandırdamaz. Nasıl oluyor da, Türkiye'ye iftira edenler, binbir zulümle
evlerinden yurtlarından edilen, sığınmak amacıyla ülkemize akın eden Müslüman göçmenleri
görmüyorlar? İste, Majesteleri zatıâlinizin Türk dostluğunun delillerini de içine alacak sekilde
bu adaletsizliklere Avrupa'nın dikkatini çekmenizi rica eder."
Padisah'm bu mektubunun ilginizi çekeceğini sanıyorum. (30)

"RESİD EFENDİ" 119

(IV)

Bu bölümde İngiltere'nin, II. Abdülhamid'i dize getirebilmek için Osmanlı Devleti'ne karsı
son kozunu oynayacağı izlenecektir. Londra, Padisah'ı Mısır Meselesi'ndeki katı tutumundan
vazgeçirmek için dikkatini imparatorluk için çok daha fazla önem tasıyan Ermeni Sorunu'na
çekmeyi deneyecektir. Ermeni ayrılık hareketini fikren destekleyecek, Ermeni milliyetçilerinin ülkesinde barınmalarına ve Türkiye aleyhindeki operasyonlarını tertiplerine
izin verecektir.
Vambery'den Sultan Hamid'in Ermeni konusunda ne kadar duyarlı olduğunu öğrendiği için
Whitehall, Padisah'm inadından gerileyeceği umudundadır. İngiltere'nin Makyavelist siyaseti
ise Vambery'yi kızdıracak, derhal II. Abdülhamid'in safına geçerek, Londra'yı keskin bir dille
elestirmekten kaçınmayacaktır. Osmanlı Devleti'nin Kırım Savası'ndaki geleneksel müttefiki
İngiltere'nin Osmanlı toprak mülkiyetini zedeleyecek Ermeni tezlerine sahip çıkması ile II.
Abdülhamid bir an bocalayacak, fakat o da kısa süre içinde İngiliz İmparatorluğu'nu içinden
sarsabilecek bir silaha sarılacaktır: Pqn-îsl^mjzm Basta Mısır ve Hindistan olmak üzere halkı
Müslüman olan ülkelerin imparatorluğu dahilinde olan İngiltere'yi Halifeliğin maddî ve manevî nüfuzunu kullanarak Hıristiyan efendilerine karsı isyana tesvik edebileceğini
Londra'ya anlatacaktır. Hind sömürgesinin korunmasında son derece hassas olan İngiltere'nin
bu yöntemle hem Ermenilerin sampiyonluğunu yapmaktan, hem de Mısır'ı isgalden vazgeçirilebileceğini
sanmaktadır.
II. Abdülhamid'in bu manevrasına karsı İngiltere, Padisah lehindeki dinî cereyanı, Osmanlı

www.eskikitaplarim.com.enginel

birliği aleyhine bir ‚Arap_jmillî_ak!mıy_la karsılayacak; bir yandan Arap aydınlan aracılığı
ile zaten doğacak olan Arap uyanısını des-
120
tekleyecek, diğer yandan da Arabistan yarımadasındaki ve Körfez adalarındaki mahallî Arap
liderlerini çesitli vaat ve maddî imkânlarla tarafına çekmeye baslayacaktır. Da-nismend, bu
gelismeyi "İslâmiyetin mensei, Araplığın vatanı ve Mekke ile Medine'den dolayı bütün İslâm
aleminin daimî ziyaretgâhı olan bu büyük yarımadayı Osmanlı hakimiyetinden ayırmak ve hiç
olmazsa Arap alemini o hakimiyete karsı ayaklandırmak bir Türk Emîr-ül-Mü'minîne
vurulacak en müessir darbedir" seklinde değerlendirecektir. (31)
Ülkesi dahilinde dıs mihraklarca yönlendirilen ayaklanma gayretleri imparatorluğun mülkî
bütünlüğünü tehdit eder duruma gelince, endiseleri giderek artan II. Ab-dülhamid siyasal
hayatta kontrolü tamamen eline alacak, rejim sertlesecek, artan baskıdan bu kez de liberal
muhalefet artacaktır. Bu dönemin tarihini inceleyenler, yurt dısında kümelenen muhalif Jön
Türklerin Ermeni milliyet-çileriyle II. Abdülhamid'i devirmek için isbirliği yaptıklarını, hattâ
bü hedeflerine ulasabilmek için İngiltere'nin müdahalesine basvurmayı bile düsündüklerini
hemen hatırlayacaklardır. Vambery, II. Abdülhamid'in Türkiye'de bir baskı rejimi kurduğuna
tanık olacak, fakat yukarıda isaret ettiğimiz nedenler yüzünden Padisah'ın baska alternatifi
olmadığını düsünürek, ona hak vermekten kendini alamayacaktır.

ERMENİ VE MISIR MESELELERİ

Belge no: 11 (10 Subat 1894)

Sayın Bayım,

Viyana'da Britanik Majestelerinin İstanbul Büyükelçi leri Sir Philip Currie ile görüstükten ve
ordan geçtiğimiz altı yılda kendisi ile olduğu gibi aynı sekilde size de yazabileceğimi
isittikten sonra size, Padisaha son mektubumda nezdindeki yeni İngiliz Büyükelçisi'ne
dikkatini çektiğimi belirtebilirim. Padisah'a gerek Yunan Soru-nu'nun çözümlenmesinde ve
gerek Ermeni Sorunu'nun İngiliz Parlamentosu ve Dısisleri Bakanlığı'nda eskisine kıyasla
değisik gözle bakılmasında Sir Philip Currie'nin önemli emek ve katkısı olduğunu
hatırlattım.

Ne zaman Ermeni Sorunu'na değinilse, Padisah son derece sinirlenerek, benden tüm gücümü
kullanarak Anadolu'daki ihtilâlci baskaldırma söylentilerini reddetmemi ister. Üzülerek
belirtmeliyim ki, Ermeniler arasındaki bu akım sanıldığından yoğundur. Bana sorulacak
olursa, ulusal emellerinin gerçeklesebilmesi çok uzak bir ihtimâldir. Onlar; Romenler,

www.eskikitaplarim.com.enginel

Rumlar, Sırplar ve Bulgarlar gibi yoğun bir kitle olusturmamaktadırlar. Ermeniler, Müslüman
unsurların arasında yukarıda saydığımız azınlıklardan daha küçük bir grup olusturmaktadırlar.
Avrupa Türkiye'sin-deki tecrübelerin burada uygulanması mümkün olamayacağı gibi, Padisah'ın Anadolu'nun kuzeyinde aldığı tedbirler son derece enerjik bir savunmanın yapılacağını da

göstermektedir. Kürt atlı müfrezelerinin adedi çoğaltılmakta, her silâh tutan adam bu milis
gücüne katılmakta ve sancak-ı hümâyûn altında toplanan bu gönüllülere önemli ayrıcalıklar
tanınmaktadır. Sözkonusu ettiğimiz bu yasatanımaz dağlıların bağnaz karakterleri ve Ermenilere olan düsmanlıklarını düsündükçe Osmanlı İmpara-torluğu'nun bu yöresinde
çıkacak patırdılann sonuçlarından korkarım.
İste, bu nedenle Ermeni Sorunu'nda Büyük Britanya Hükümeti'nin gösterdiği ihtiyat ve dikkati tümüyle tasvip ediyorum. Padisah, bundan habersiz değildir. Fakat, onun bu ülkedeki
kamuoyu ve basınla olan iliskilerinin ısığında kendisini İngiliz Hükümeti'nin parlamento ve
basında arada sırada görülen patlamalara engel olmakta aciz kaldığına inandırmak mümkün
değildir. Simdiki halde, bugünkü durumu çok iyi bilmekte, takdir etmektedir. Yine de süpheci
ve vehimli karakteri nedeniyle İngiltere'nin onu Anadolu'da desteklemesindeki içtenliği zaman zaman hatırlatılmalıdır. Ne tuhaftır ki, İngiltere'den kuskulanmakta, Rusya'ya ise
güvenmektedir. Elinde Rusların Erzurum, Van ve Erzincan'da çevirdiği dolapların yazılı
kanıtlan olmasına rağmen yine de kendi Ermeni uyruklannm baskaldırmasından çekindiği için
Rusya'nın Ermenilerle uğrasmayacağını söylemektedir.
Gördüğünüz gibi, sayın bayım, İstanbul'daki durumunuz zor ve ciddidir. Beyoğlu'ndaki elçilikte bu güçlüklerle basarıyla uğrasacak iki adamınızın olması sevindiricidir. Sir Philip
Currie ve Sir Arthur Nicolson'u yıllardan beridir sahsen tanırım; durumun inceliğini takdir
eden her iki diplomat da Yıldız Sarayı'ndaki İngiliz aleyhtarlığını silecek ve İngiltere ile Türkiye arasında daha iyi bir anlasma zeminin olusmasını sağlayacaklardır. Sultan Abdülhamid'in
açısından en önemli çıbanbası olan Mısır Sorunu kolaylıkla çözümlenemeyeceği halde, kendisine ye

terli dostluk gösterildiği takdirde hiç olmazsa yarasının acısını unutturabilecektir.
Mektuplarınla cevaplarında Padisah'm halen kesin tarafsızlık ilkesine dayandığı anlasılıyor.
Arada bir Rusya'yı Türkiye'nin basdûsınanı olarak saymamam ihtar ediliyor ve bu iki ülke
arasında geçmiste olanlann kaderin kötü bir yazısı olduğu kaydediliyor. Fakat, insan bu

www.eskikitaplarim.com.enginel

aldatıcı mantığa kanmamahdır. Genel kanı, maksadın Fransız-Rus ittifakına yakınlasmak
merkezinde olduğudur. Ne var ki, Padisah'm korkusu ve kararsızlığı açıktan açığa bir partizan
tutuma girmesini bugüne kadar engellemistir. Padisah'm birgün bana söyle dediğini hatırlatmak isterim: "Pederim gibi talih bana gülmedi. Dununum çok kritik, bir yanlıs adan
atarsam yıkılırım". İste, bu tutum esas strateji ve müttefik seçimini son dakikaya bıraktıracağı
düsünülürse, İngiltere buna hazırlıklı olmalı ve acil durumda güvenliğini gerektirecek adımı
derhal atmalıdır.
Bugünkü durumu güçlestiren baslıca etken, Padisah'm kisisel yönetimidir. Osmanlı prensleri
arasında ender bir istisna olan Sultan Hamid'in aklî yetenekleri, enerjisi ve vatanperverliği
kusku götürmediği halde kendisi asın vehmi yüzünden en iyi niyetli çabalara bile karsı çıkmaktadır. Dısanya karsı tebası tarafından sevilen bir hükümdar imajı yaratmaktadır.
Yoksullara karsı son derece cömert ve hayırsever davrandığı hâlde, kendi lüks ve konforuna
çok cüzî bir meblağ ayırmaktadır. Fakat, daha dikkatli incelendiğinde Padisah'm seleflerinden
daha mutlakiyetçi olduğu için yüksek sınıfların büyük bir çoğunluğu tarafından nefret edildiği
görülür. Çevrede bir süre önce azledilmis olduğu halde bir daha göze girme fırsatını bulamamıs ve ileride de hiçbir sekilde iltifat-ı se-niyyeye mazhar olamayacak bir yüksek sınıf
mevcuttur. Eskiden, sabık Padisah'lann döneminde azledilenler, belirli bir süre sonra, görevlerine iade edilebilirlerdi. Fakat,

simdiki Padisah amansızdır; intikam pesinde kosan azledilmis erkânın onun kisisel güvenliğini tehlikeye düsüreceği de kuskusuzdur. Padisah'a bu huyunun tehlikelere neden
olacağını isaret edince, gülerek, alaycı bir ifade ile, bana sunu söyledi: "Körlesen bir bıçak
atılmalıdır; onu bir daha bileylemek bosunadır".
Yönetenle yönetilenler arasındaki bu garip iliskiyi incelediğimizde, Türkiye'nin siyasi ufkunun hiç de parlak olmadığını görürüz. Bu durumda İngiltere'ye düsen en zorunlu görev,
kalben İngiliz taraflısı oldukları halde baskı altında bu duyularını açıklayamayan Türk yüksek
tabakasının sempati ve sevgisini kazanmak olmalıdır. Bildiğim kadarıyla, İngiliz taraftan
Türklerin sayısı epeyi çoktur. Ne var ki, İngiliz Büyükelçiliği bunlara yeterli özeni göstermemistir. Rusya ise sempatizanlarını çok iyi bilmekte ve onları arada sırada oksamaktan kaçınmamaktadır. Pasa ve efendilerin siyasal eğilimlerinin Padi-sah'ın iradesi ile
yönlendirildiği malumdur. Fakat, bu her zaman için geçerli değildir. Çünkü, hizmetinden

www.eskikitaplarim.com.enginel

yararlanabileceğimiz bazı gizli kanallar vardır ki, bunlar gelecekte ihmâl edilmemelidirler.
Gelecek Nisan, İstanbul'u ziyaret etmek ve Sultan'la görüsmek istiyorum. Padisah'la olan
görüsmemizi ve İstanbul'daki temaslarımı nazik aracılığınız ile Lord Rose-bery'ye daha sonra
ileteceğim. (32)

KESİN TARAFSIZLIK

Belge no. 12 (7 Mayıs 1894)

Sevgili Sir Thomas,
İstanbul'dan henüz döndüm ve size hemen orada Padisah ve diğer devlet ileri gelenleri ile
yaptığım görüsmelerin izlenimlerini iletmek istiyorum.
Sizi en çok İngiltere ile Türkiye arasındaki iliskilerin ilgilendireceğini bildiğim için önce sunu
söylemeliyim ki, simdiki hükümdarın Büyük Britanya'ya karsı tutumunda herhangi önemli bir
değisiklik fark edemedim. Kendisini en son gördüğüm dört yıl öncesine kıyasla ne daha dost,
ne de düsman! Avrupa güçleriyle olan iliskilerinde kesin tarafsızlık siyasetini izlemeye
kararlı. Bu yöntemin kendisini baska sorunlardan kurtaracağına inanıyor.
Tüm yabancı ülke temsilcilerine hemen hemen esit yakınlıkta davrandığı düsünülürse, onların
Padisah'm temel politikasının derine gömülü sırlarına nüfuz edebilmelerinin ne kadar zor
olduğu daha iyi takdir edilebilir. Bana gelince, İngiltere ile iliskisi hakkında ne düsündüğünü,
neden böyle düsündüğünü ve ülkenizle ülkesi arasında bir yakınlasma sağlamamn mümkün
olup olmadığını çıkarabilmek için uğrastım. Azami dikkat ve ihtiyatla bu soruyu ona açtım ve
asağı yukarı söyle dedim:
"Zat-ı sahaneleri ülkenize olan sempatilerimin samimiyetinden mutlaka haberdardır.
Avrupa'nın imparatorluğunuzun su ya da bu parçasını kapmak için sabırsızlandığı

acı gerçeğini inkâr etmek gereksizdir. Fakat, düsmandan düsmana fark vardır. 'Ehven-i ser"
prensibini temel alarak, bütün Avrupa güçleri arasında bir seçim yapmak zorunda kalsantz,
inanıyorum ki size en az tehlikeli ve en faza yararlı İngiltere olacaktır. Sizler, ortak çıkarlarla
birbirine bağlı iki dostsunuz; aranızı açmak için uğrasan kıskanç komsularla çevrili iki dost!
Ülkenizde egemen olan kam, Rusya'nın Asya'nın kuzeyinde artan nüfuzuna karsı Türk
ittifakının İngiltere için vazgeçilmez olduğudur. Ne var ki, çok yakınlarda bazı değisiklikler
kaydedilmistir. Ciddi İngiliz politikacıları hiçbir zaman Türkiye'nin dostluğunun
yararlarından kusku duymamıslar ve halen de duymamaktadırlar. İhtiyacınız olduğu zaman

www.eskikitaplarim.com.enginel

onların yardıma kosacaklarından emin olabilirsiniz. Fakat lütfen majesteleri yukarıda sözünü
ettiğim iki dosttan birinin güçlü-kuvvetli ve sağlıklı, diğerinin ise iyilesmekte olmasına ve
gelecek vaad etmesine rağmen jvasta bir adam olduğunu unutmayınız. Türkiye zayıf değildir,
kuvvetini toparlamaktadır ve giderek güçlenecektir. Fakat, nekahat devresini tamamlarken
eski dostunun öğütlerine uymalıdır. Zat-ı Sahanelerinin Dulcigno, İzmir ve Mısır'ı eski
dostluğun parlaklığını lekeleyen üç kara bulut olarak gördüğünü biliyorum. Ne var ki, zamana
ayak uydurmak, siyasetimizi içinde bulunduğumuz kosullar içinde değerlendirmek
zorundayız. Böylece, sonunda İngiltere'nin Osmanlı İmpara-torhığu'nun kaderine kayıtsız
kalmadığı görülecektir.
Padisah'ın cevabı ise söyle özetlenebilir: "Otuzbes yıldır Türkiye'nin dostusunuz. Hiçbir
zaman duygularınızın samimiyetinden kusku duymadım. Sizin gibi kültürlü bir kisiden de
öğreneceğim pek çok sey var. Lütfen söyleyiniz, beni tersleyen bir adama nasıl
yaklasabilirim? Biliyorsunuz, Anadolu'da Ermeni tebam arasında çıkarmaya çalıstıkları
pattrdûardan pek korkmuyorum. Çünkü, onlar aslında barıssever ve sakin insanlardır. Allah
korusun, eğer

bir ayaklanma vuku' bulursa, oradaki Müslüman ahali öyle bir durumdadırlar ki, tek bir
darbeyle ihtilâli anında bastırabilirler. Biz, burada Avrupahlann Ermeni Mesele-si'ne
verdikleri öneme gülüp geçiyoruz. Bu sorunda canımı sıkan tek nokta, iyiliğimi istediğini
söyleyen sözüm ona dostumun evinin Ermeni entrikacı ve ihtilâlcilerinin yuvası olmasıdır.
Geçen yü, iki Ermeni ihtilâlci yakalandığı zaman, idamı haketmelerine rağmen, İngiliz
elçiliğinin müdahalesi ile ülkeden atılmıslardır. Simdi, duyuyorum ki, bu adamlar Birlesik
Kralhk'ta kent kent gezerek milletimin dindaslarına akıl almaz zulümlarda bulundukları
iddialarını vaaz ediyorlarmıs. Sizi temin ederim ki, Resid Efendi, bir dost tarafından reva
görülen bu davranıslara kimse kayıtsız kalamazdı. Beni Rusya'nın kollarına itecek bir sey
varsa, o da ülkemin felâketini isteyen ve bana karsı dolaplar çevirenleri sımartan İngiliz
Hükümetinin anlasılmaz tutumudur. Dahası, bazı İngiliz politikacılarının beni teba'm arasında
esitliği sağlamayı basaramamakla suçlamaları kadar büyük bir adaletsizlik olur mu? Esitlik
diyorlar! Sözüm ona dostlarım tarafından teba'm arasına nifak tohumları atıldığı, bir milletin
diğer millete karsı kıskırtıldı-ğı bir ortamda esitlikten sözedilebilir mi?
Unutmamalısınız ki,

www.eskikitaplarim.com.enginel

ben bu ülkenin sadece hükümdarı değil, aynı zamanda bir Türk ve Müslüman olduğum için,
ırkımın ve dinimin de resmi lideriyim. Bu nedenle, ne milletime, ne de dindaslarıma iftira
edilmesini kabul edemem".
Padisah'ın heyecan ve öfke ile sarfettiği ve benim de yukarıda harfiyyen naklettiğim bu cümlelerden sonra, Zatı Sahanelerinin dikkatini son zamanlarda İngiliz radikallerinin Tac'a ve
Kraliçe'ye karsı yüzkızartıcı hücumlarına çekerek, İngiliz Hükümeti'nin kamuoyunu etkilemesinin mümkün olmadığını belirttim. Benim bu sözlerime karsı Padisah, İngiliz Hükümeti'nin kudreti —sömürgeleri kasderek— baska ülkelerin isteklerinin ter-
128
sine siyasetleri dikte ettirirken, kendi kamuoyunu mu et kileyemeyeceğini sordu. Padisah,
İngiliz kamuoyunun kendi lehine çevrilebilmesi için İngiliz Hükümeti'nin iyi niyetinin gerekli
olduğunu savunuyor. Bu nedenle, onu aksine inandırabilmek için çabalarımın tümü bosa
çıkmıstır. Osmanlı Mebusan Meclisi'ni isaret ederek, söyle dedi: "Parlamentodaki birkaç yüz
kisinin emirlerine boyun eğeceksen, İngiltere Kralı olmanın zevki nerede anlayamıyorum".
Daha sonraki görüsmelerimizde, diğer siyasal sorunlara da değindik. Beni en fazla sasırtan
bundan önceki ziyaretimde büyük bir cosku ile tartıstığı Mısır Sorunu üzerinde tek bir kelime
bile söylememesiydi. Buna karsılık, Boğazların tahkimatı hakkında söyledikleri oldukça ilginçti. Karadeniz'de basgösterecek bir Rus sürprizine karsı payitahtı güvenlik altına alma
gereğini duyup, bu amaçla Belçikalı General Brialmont'u Türkiye'ye çağırdığı için kendisini
tebrik edince Padisah, bu sorunla baskalarının neden ilgilendiğini merak ettiğini sordu. Boğazların savunması hakkında ileri gelen Türk devlet erkânı ile görüstüğümde, donanmanın
korkunç durumuna da değinmek fırsatını buldum. Donanmanın ihmâli konusunda su nedenleri öne sürdüler: (a) Buhar gücünün uygulanmasıyla birlikte Avrupa'daki sınai ilerlemeler, Türk denizciliğinin Batı donanmaları ile rekabet edebilmesini imkânsız kılmıstır,
(b) Gemiler, gerek Akdeniz'de ve gerek Karadeniz'de diğer deniz kuvvetlerinin karsısında
savunma açısından yetersiz kalmıslardır, (c) Batum'un kaybıyla beraber Türkiye'nin en iyi
denizcilerinin yetistiği kaynak bir anda kurumustur. Türk denizciliğinin o eski ruhu sönmüs
ve böylece savunma bütçesinin tarihi söhret ve değerini halen koruyan orduya ayrılması daha
mantıkî bulunmustur. Orduya gelince, Padisah'm hizmetindeki ileri gelen Prusyalı subaylara
sorduğumda, bana iyi subay eksikliğinin giderek azaldığını ve gerekli düzenlemeler

www.eskikitaplarim.com.enginel

yapıldığında Türk ordusunun yine dünyada en iyi askeri güçlerden biri olacağını anlattılar.
Vambeiy'nin İngiliz Dısisleri Bakanlığına gönderdiği rapor-mektup-lardan bir örnek.
Kaynak:
Public Record Office (PRO), Londra, Foreign Office (FO) 800/32.
130
İstanbul'a bu ziyaretim, bundan öncekilerinde olduğu gibi, Padisah'm özel daveti ile gerçeklesmistir. Her gün Saray'a giderek, orada birkaç saat Türkiye'nin merkezi yönetiminin
nasıl islediğini yakından görme fırsatını buldum. Padisah'm kisisel yönetimi dört yıl öncesine
kıyasla daha güçlenmis ve gelismistir. Hayreddin Pasa'nın sadrazamlığından baslayarak,
Babıâli'nin gücü giderek Padisah'm eline geçmis ve bu gidise karsı çıkma cesaretini gösteren
Said ve Kamil Pasalar derhal azledilmislerdir. Simdiki Sadrazam, Padisah'm elinde bir kukladan ibarettir; en küçük bir kisisel girisimde bulunacak ne gücü ne de niyeti vardır. Tüm
devlet isleri; ordu, donanma, kamu yönetimi, dıs politika özetle hersey Padisah'm tekelindedir. O, en küçük ayrıntısına kadar tüm islemleri tetkik etmekte, denetlemekte ve
kararlastırmaktadır. Padisah'm gerçek temsilcisi Saray Baskâtibi Süreyya Pasa'dır. Padisah,
onunla Mabeyn ile kendisi arasında mekik dokuyan mabeyincileri aracılığıyla haberlesmektedir. Mabeyin, yürütmenin masaları olan nazırların hünkârlarından emir bekledikleri yerdir. İste, böylece devlet mekanizmasının merkezinde Padisah iç ve dıs siysete
iliskin en küçük bir ayrıntıyı dahi kaçırmayacak sekilde ülkesinde olup bitenlerin hepsini
izlemektedir. Devlet islerinin dısında kendi özel yasamında da bir düzen kurmus ve herhangi
bir entrikaya karsı hanedanın diğer üyelerini gözaltında tutmayı yeğlemistir. Bütün bu önemli
önemsiz, küçük-büyük sorunları izlemek olağanüstü bir bellek ve güçlü bir zihnî yapıyı gerektireceği düsünülürse, hiç abartmasız, Padisah'm Osmanlı tahtına geçen eixyetenekli
hükümdar olarak kabul edildiğini ve bu nedenle halkı tarafından son derece takdir edildiğini
söyleyebiliriz.
Bu muazzam nüfuz ve üstünlüğü sağlayabilmek için kuraldısı, fakat bazen insafsız araç ve
yöntemler kullanmaktadır. Sıkı bir hafiye ağı payitahtın ve ülkenin en
kuytu köselerine kadar yayılmıstır. Nazırları, erkânı, hizmetkârları ve sözüm ona en güvenilir
dostları arasında bile birlik olunmasına izin vermemekte, onları gruplara, kliklere ayırarak,
birbirlerine karıs oynamakta ve "Parçala ve Yönet" ilkesine uygun olarak mutlak egemenliğini
sürdürmektedir.
Bu karmasık mekanizmanın merkezinde olmak baska bir hükümdar için hiç de cazip

www.eskikitaplarim.com.enginel

olmayabilir. Simdiki Padisah'm küçüklüğünden beri entrika ve dolaplara karsı özel bir eğilimi
vardır. Eğer doğru hatırlıyorsam, hocası Kemâl Efendi onun hakkında "merhum Abdülrnecid'in en zeki ve uyanık oğlu" diye sözetmisti. Sultan Hamid, çevresine ne olduğu
belli olmayan kisileri toplayarak, onları düsmanlarına karsı kullanmaktadır. Rusya'ya karsı
Tatar, Moğol, Gürcü ve Çerkes göçmenlerini kullanmakta; Hokand, Hi-ye, Buhara'dan gelen
hacıları ihsanlara boğarak, kendi safına çekmektedir. İngiltere'ye karsı ise büyük Arap bilgini
Seyh Ebülhüda'y.ı, Darfur ve Sudan seyhlerini kullanmaktadır. Son zamanlarda da Hindistan'da İngilizlere karsı Cemâleddin Efgani'yi sahneye çıkarmıstır. Aslında Afganlı
değil, Isfahanlı, dolayısı ile Siî olan bu oldukça zeki İslâm Seyhi, Padisah'm davetlisi olarak
kabul görmekte ve müridlerini Orta Asya ve Hindistan halkları arasında İngiliz yönetimine
karsı propaganda yapmakla görevlendirmektedir.
Bu uzun. raporumu özetleyecek olursam, su asağıdaki noktalara dikkatinizi çekmem gerekecektir. Padisah, halen kesin tarafsızlık ilkesini sürdürmektedir. Herhangi bir Avrupa
gücüne yakınlasıp, diğerlerinin .düsmanlığım kazanmaktan çekinmektedir. Bu siyaseti doğrultusunda tüm elçiliklere mavi boncuk; dağıtmakta, fakat hiçbir za-^an onları hayalî karsı
darbelerle tehdit etme fırsatlarını ^ ihmâl etmemektedir. Yusuf Rıza Pasa liderliğinde sö-2üm
ona bir Rus partisi vardır. İngiliz aleyhtarı Seyh
132
Cemâleddin, Türkçeyi öğrenerek Türk büyüklerinin ha-l remlerinde Rus porapagandası yapan
Madam Lebedof v# Rum Patriği'nden olusan bu klik zaman zaman Yusuf Rı^î za Pasa'nm
evinde toplanmaktadır. Padisah, bu partini varlığına ses çıkarmamaktadır. Türkiye'de kamuoyu siyal si bir faktör olarak sayılmadığı için ülkenin dıs politikası* m etkileyecekleri
düsünülemez. Zaten, öyle olmasa idi bi-i le, halkın İslâm'ın bas düsmanı saydıkları Rusya'ya
ısınması mümkün değildir. Aksine, Türkler —bildiğim kadarıyla— karsı taraftan bir ipucu
verildiği takdirde hemen İngiltere'ye yanasmak eğilimindedirler.
Son olarak ise size Padisah ile hsJkı arasındaki iliskilerin kısa bir özetini vermeme izin veriniz. Onun katı kisisel yönetiminin ve istibdadının cömertliğine mazhar olanlar bile dahil
olmak üzere tüm yukarı sınıfları yabancılas-tırdığmı duymak sizi sasırtmamalıdır. Eski muazzam bürokrasiden en küçük bir kudret kırıntısı bile esirgenmistir. Asağı tabakalar ve
halka geline, Hıristiyan uyruklar da dahil, simdiki hükümdara severek bağlanmıslardır. Padisah, elindeki tüm imkânları seferber ederek her fırsatta hayırseverliğini göstermekten

www.eskikitaplarim.com.enginel

kaçınmamaktadır. Eğitim ve sağlık hizmetleri için büyük meblağlar sarf etmekte, halkının
esenliği, refahı ve mutluluğu için yorulmak bilmeden çalısmaktadır. Padisah'tan korkabilirsiniz, hattâ nefret bile edebilirsiniz ama onun çalıskanlığı ve adaletini inkâr edemezsiniz. Savurganlığa son veren tutumu ile Türk maliyesini ıslah etmis ve ülkeyi bastanbasa demiryolu ağıyla dösemistir. İnceliği», misafirperverliği ve sevimliliği Batı hanedanlarının ve devlet adamlarının saygı ve sevgisini kazanmaya yetmistir. Türkiye canlanmasını —yozlasmıs bir Sark devleti ne kadar kalkıhabilirse" Padisâh'm enerji, ustalık
ve vatanperverliğine borçludur Sultan Hamid'in bu açıdan değeri hiçbir sekilde inkâr edilemez!

"RESİD EFENDİ"

Diğer yandan ise, herkesten kuskulandığı için yönetimin en küçük ayrıntısını dahi kimsenin
sorumluluğuna bırakmayıp, tekeline alması reformların, sağlıklı gelismesine ve ülkenin kalkınmasına engel teskil etmektedir. Tüm devlet organlarını kisiliğinde toplaması, ölümüyle
büyük bir sorun yaratacaktır. Çünkü, Padisâh'm kurmus olduğu bu sistemi aynı ustalıkla
devam ettirecek haleflerini görememekteyiz. Nazırları ve diğer erkân ise, yılların alıskanlığı
ile daima karar verme yeteneğinden uzak kaldıkları için, yürütmenin dizginlerini ellerine
almakta güçlük çekeceklerdir. Bu nokta gözden kaçırılmamalıdır, çünkü Padisâh'm tam sağlıklı olduğunu iddia edemeyiz. Karsılastığı olağanüstü güçlükler onun zihinsel yeteneklerini zedelemeye baslamıs, uykusuzluk ve yorgunluk onu sinirli yapmıstır. Bu tehlikeli gidise Padisah'ın dikkatini çekerek, Türkiye'nin varlığının onun sağlığı ile yakından
bağlantılı olduğunu belirttim. Bunun üzerine bana, "güveneceğim adamları bükmüyorsam, ne
yapayım. Gördüğünüz gibi çevrem bencil, amansız ve namussuz insanlarla çevrili. Genç nesil
arasından yetenekli, dürüst ve vatanperver adamlar yetisene kadar, sağlığım için tehlikeli olsa
dahi, yalnız basıma çalısmaya mecburum". Zavallı hükümdar, insan ona acımaktan kendini
alamıyor! (33)

DISİSLERİ BAKANINA RAPOR

Belge no. 13 (4 Haziran 1894)

Sayın Ekseansları Dısisleri Bakanı'na

Lord'um;

İngiltere'nin son zamanlarda Türkiye ile iliskilerine pek değer vermediği ve diğer Avrupa
güçlerinin ise siyasal ve ticari sorunlarda Büyük Britanya'yı Sark'da geride bıraktıkları devlet
adamlarının dikkatinden kaçmamıstır. Hattâ, Boğaziçi'ndeki İngiliz nüfuzunun önemli ölçüde
azaldığı gerçeğini reddetmek mümkün değildir. Demiryolu imtiyazları, ticari ve sınai ihaleler

www.eskikitaplarim.com.enginel

ve Osmanlı İmpara-torluğu'nun yeniden düzenlenmesi üzerine verilecek dostane tavsiye ve
teklifler gözönünde tutulursa, İngiltere İstanbul'daki rolünü giderek Almanya ve Fransa'ya
kaptırmaktadır.
Gidisini doğru bulmadığım bu durumu acilen onarmak için tutulması gereken yol ve yöntemleri değerlendirdiğimde, Padisah'la ve diğer Türk devlet adamları ile olan yakınlığıma
ve deneylerime güvenerek, size bu isin o kadar ümitsiz olmadığını hiç olmazsa bir denemeden
bir sey kaybedilmeyeceğini söylemek isterim. İki eski müttefik arasındaki yabancılasmanın
nedenlerini incelemeden önce, Türklerin ikiyüz yıldan uzun bir süredir İngiliz dostluğuna
güvendikleri ve onlann bir ihtiyaç anında kendilerine yardıma kosacaklarına inandıklarını
belirtmek gerekir-Mısır'da Mehmet Ali olayı, Kıran Savası gibi olaylar, Türklerin
bu kanılarını sağlamlastırmıstır. Fakat, son Osman-lı-Rus Savası sırasında beklenen
İngiliz yardımı gelmeyince, Padisah ve halkının inançlarında büyük bir değisme olmustur.
Grandük Nikola'nm İstanbul'a girmesine İngiliz donanmasının yalnız basına engel olduğu
inkâr edilmez gerçeği, Türklerde İngiltere'nin de Ruslarla birlik olduğu kanısını uyandırmıstır.
Bunun ardından, Layard ve Elli-' otun gizli yazısmalarının yayınlanması Padisah'm kuskusunu körüklemis; Dulsigno, İzmir olayları ve Mısır'ın isgali her iki ülke için tehlikeli
olan bu yabancılasma ile sonuçlanmıstır. Yalnız basına kalan Türkiye imparatorlukta yeni
düzenlemelere girismistir. Bu amaçla dağılan maliyesini toparlamayı, ülkenin kaynaklarını
demiryolu sebekeleri ile gelistirmeyi; orduda, kamu ihtiyaçları ve yönetimde önemli reformlar
gerçeklestirmeyi basarmıstır. Bu çabalarının sonuçlan Padisah'm güvenini arttırmıstır.
Eskiden uygarlık yolundaki her adım Avrupa vesayeti ve sözüm ona dost devletlerin müdahalesi ile atılırken, bu kez Türkiye adı geçen reformları Avrupa para pazarlarından borç
almaksızın kendi özkaynakları ve kendi iradesi ile gerçeklestirmistir.
Ne var ki, görünüse aldanmamalı ve Türkiye'nin dıs yardım almaksızın ve diğer güçlerle
ittifak yapmaksızın ilerleme kaydedeceğine inanmamalıdır. Bu varsayım, aldatıcıdır. Avrupa
politikasının bugünkü durumunda Türkiye güvenli sayılabilir, ama en küçük bir uluslararası
patlama onun bu yanlıs görüsünü çürütecektir. Ne var ki, eğer Türkiye müttefiğini son dakika
seçecek olursa, o zaman is isten geçmis olacak ve dostunun onun yardımına yetismesi maalesef mümkün olmayacaktır. Bu durum, herhangi bir Avrupa ülkesi için bir sey ifade

www.eskikitaplarim.com.enginel

etmeyebilir; ama Asya'daki nüfuzunu kuvvetlendirmek isteyen bir İngiltere için Osmanlı
İmparatorluğu ne kadar uzun yasarsa, Çin'den Boğaziçi'ne değin uzanan Rus tehlikesini den-

gelemek o kadar kolay olur. Yazıktır ki, İngiliz politikası ifratla tefrit arasında bocalamıs;
Kırım Savası'ndaki dostluktan "pılı pırtılarını toplayarak Avrupa'dan atılmalarını" savunmaya
dek gelinmistir. Bizim dörtyüz yılda katettiği-miz ilerlemeleri onlar kırk yılda gerçeklestiremediler diye Türk'ü uygarlık yoksunu bir barbar olarak küçümsemek süphesiz ki
büyük adaletsizlik olur. Üstelik, politika ilmihâl değildir, hümanist geçinen hayalperestler,
anlamalıdırlar ki, onların seçim platformlarında neden oldukları kötülükler siyasal amaçlarla
yapılan kanlı savaslara kıyasla insanlığın genel çıkarları açısından daha zararlıdır. İngiliz
vatanseverlerinin ve insanlık dostlarının zihinlerini Türkiye'de uygarlığın yavas ya da hızlı
ilerlemesi değil de, İngiltere'nin imparatorluk çıkarları isgal etmelidir. İngiltere'nin etkisinin
Sark'da önemli değisiklikler yaratacağı ve İngiliz hakimiyetinin Batı dünyasının hürriyetine
tehlike olusturmayacağı kuskusuzdur.

Çağdas kültüre ayak uyduramıyorlar diye Türkiye'nin gelismesine İngiltere'nin kayıtsız kalması düsüncesi kesinlikle terk edilmelidir. Simdi, kaybedilmis yerimizi kazanmak zamanıdır. Türkiye'deki siyasal kosullara uygun politikalar tatbik edilmek suretiyle İngiltere'nin Boğazi-çi'ndeki konumunu yeniden sağlamlastırması çok yararlı olacaktır.

Eskiden, Padisah'm sadece saltanat sürdüğü ve yürütme gücünün Babıâli'nin elinde olduğu
günlerde elçilerin Türk hükümeti ile olan temaslarında herhangi bir zorluk yoktu. Fakat,
siyasal gücün Saray'da toplandığı bu günlerde Padisah elçilerimizi ender olarak huzuruna
kabul etmekte ve yabancı dil bilmediği için de ancak tercümanlar aracılığı ile onlarla anlasabilmektedir. Üstelik, kendisi vehimli, süpheci, kararsız ve ağırdır. Hükümet merkezi
artık Babıâli değil de Saray olduğuna göre elçiler Padisah'la yakın temas kurmak zorundadırlar. Bunun için de* ancak Batılılarca ahlâki görülmeyen belirli yön-

temlere basvurmak gereklidir. Bir Avrupa gücünün temsilcisine Padisah'm önünde eğilmesini,
diz çökmesini istemek kolay değildir. Batı protokolünün uygulanması ise bir Sark hükümdarını yürekten incitecektir. Ülkenizin prestijinin korunması siyasal çıkarlarının korunmasından daha mı önemlidir? Padisahtan sonra, iyi niyetlerinin savsaklanmaması gereken Saray erkânı gelir ki, bunlar, Abdülhamid'in mutlakiyetçi tutumuna rağmen, devlet
politikasını etkilerler. Son raporumda Yıldız'daki klik ve grupların öneminden sözetmistim.

www.eskikitaplarim.com.enginel

Gözlemlerim onların hiç de hoslanmamaları gereğini doğrulamaktadır. Çünkü, Padisah bile
bazen onlara önemli tavizler vermekten kaçınmamaktadır. Bu nedenle, Süreyya Pasa, Hacı
Ali Bey ve diğerlerine gösterilecek yakınlığın Padisah'la görüsmeyi kolaylastıracağı ve böylece iki ülke arasındaki iliskiler açısından iyi sonuçlar vereceği bellidir.
Eğer bunlara uyulursa, aradaki engellerin ortadan kaldırılması mümkün olacaktır. Bugün için
en büyük engel Mısır Sorunu'dur. Padisah'ı en fazla tedirgin eden bu kılçık İngiltere tarafından bütünüyle ortadan kaldırılama-sa bile, neden olduğu acıyı hafifletmek gerektir.
İngiltere bir girisimde bulunmasaydı Fransa'nın Mısır'ı isgal etmeye niyeti olmadığı inancı
mutlaka çürütülmelidir. O, bana sık sık, "Elimde Fransa'nın Mısır'ı isgal etmeyi düsünmediğini ve İngiltere'nin ise bu ülkeyi imparatorluğuna katmak için uzun süredir hazırlandığım belgeleyecek deliller vardır" der. Ben de ona, bunun aksinin ispatlanmasının
çok kolay olduğunu, sadece Fransainm Kuzey Afrika'daki yayılmacılığına bir göz atmanın
yeterli olacağını söyledim. Geçen mektubumda Padisah'm kendisiyle görüsmelerimizde Mısır
Sorunu'na hiç değinmediğini yazmıstım. Bu, Mısır'daki olup-bittiyi kabullendiği anlamına
gelmemekle birlikte ben yine de onun bu konuyu açıp, tartısmak ve sonunda İngiltere ile^
anlasmaya varmak istediğini sanıyo-

rum. Eğer Dısisleri Bakanlığı, benim müdahale etmemi isterse, Padisah'a bu konuda bazı
öneriler sunabilirim. İngiltere tarafından yapılacak en küçük bir jestin yarı yolda Padisah
tarafından karsılanacağına inanıyorum. Görüsmelerimizden çıkardığım kadarıyla Padisah Nil
ülkesini İngiltere'nin hiçbir sekilde bosaltmayacağından emindir; fakat, bu konudaki tek isteği
"zevahiri kurtarmak "tır. Ona göre, Hz. Muhammed'in halifesi olan bir hükümdar, Peygamber'in Kutsal Emanetlerini, Mekke ve Medine sehirlerini ve Mısır'ı elinde bulundurmalıdır. İngiltere onun adına hutbe okunması ve sikke bastırması haklarına karsı
çıkmamıstır. Bu nedenle bir takım küçük tavizlerle -İngiltere'nin çıkarlarını zedelemeden-
Padisah'ın gururunu oksamak zor olmaz sanırım. İngiltere sıkı ve anî bir darbe indirmek için
bir adamını, bu yaraları sarmak için ikinci bir adamını, nekahat devresinde hastayı gözetmek
için de üçüncü bir adamını gönderen Rusya örneğini taklit etmeli ve Lord Cromer'i daha ılımlı
ve uzlasma taraftarı bir Vali ile değistirmelidir. İngiltere'nin bu hareketi, Osmanlılarca da
Muhtar Pasa'nın merkeze çağrılıp, yerine daha hosgörülü bir yetkilinin atanması ile

www.eskikitaplarim.com.enginel

karsılanacak ve böylece iki ülke iliskilerini zehirleyen entrikalar sona ermis olacaktır. Padisah'ı kaç zamandır bir uzlasmaya ikna edebilmek için uğrasıyorum. Eğer Dısisleri Bakanlığı beni desteklerse Mısır Sorunu'nda ortak bir anlasma zemini bulabileceğimi sanıyorum.

Ermeni patırdılarma gelince, bazı politikacıların Londra'da kümelenmis Ermeni ihtilâl derneklerini tesvik ederek sürekli olarak kamuoyunu yanıltmalarına karsılık İngiliz Hükümeti'nin Padisah'ın kuruntu ve güvensizliğini yatıstıracak pekçok sey yapabileceğini
söylememe izin veriniz. İstanbul'da iken Sadrazam'm Cantebury Baspisko-posu'nun bu konuda kilisenin müdahalesine karsı olduğunu belirten demecinden memnuniyetle sözettiğini
ha-

tırlıyorum. Diğer yandan ise Padisah bana ihtilâlci bildiri ve gazetelerin Türkiye'ye postalan
kanalıyla sokulmasına aracılık eden İngiliz Hükümeti'nden sikayet etmistir. Hürriyet adlı
ihtilâlci gazete kolilerle her hafta İstanbul'a varmakta ve İngiliz postane servisi ile okuyucularının eline ulasmaktadır. Sir Philip Currie bu faaliyete son vermeye çalısmıstır. Ne
var ki, tüm inandırma yeteneğimi seferber etmeme rağmen Padisah'ı bu konuda İngiliz Hükümeti'nin ellerinin bağlı olduğuna, ülkedeki anayasal haklan çiğnemeyeceğine inandlramadım.

Ermenilerin dert ve özlemleri konusunda Türk baskı yönetiminin üzücü sonuçlarını inkâr
edecek değiliz, fakat diğer yandan da Anadolu'nun etnik dağılımı incelendiğinde birkaç yüz
Ermeni için binlerce Müslümanı feda edebileceğimiz gerçeği unutulmamalıdır. İnsancıl çabalarımız sonucu çok büyük bir adaletsizlik ve .zulüm ortaya çıkabilecektir. Üstelik, Mezopotamya'ya inmek isteyen Rusya'ya kuzeydoğu Anadolu'nun kapılarını açarak Büyük
Britanya'nın sömürgeci çıkarlarını tehlikeye atmıs olmaz mıyız? Olaya İngiltere'nin açısından
baktığımda, ben bir Ermeni Devleti'nin kurulmasına yönelik her adımı İngiltere'nin yasamsal
çıkarlanna yönelmis günahkâr bir saldırı olarak nitelendiriyorum. Bu nedenle, ister muhafazakâr olsun, ister liberal İngiltere'nin tüm vicdanlı devlet adamları Ermenilerin bu ham
hayallerine dur demek zorundadırlar. Doğu'nun bu barıssever ve çalıskan Hıristiyanlan,
müslüman efendileri tarafından baskı altında tutulmadıkları ve siddet yöntemlerine basvurmak
yerine olayları tarihin akısına terk ettikleri sürece gelecek onlar için çok sey vaad edecektir.

Her zaman birlesik kitleler halinde yasayan Rum, Rumen, Bulgar ve Sırplann durumu seyrek
gruplar olusturan dağınık Ermeniler için taklidine cesaret edilecek bir örnek olamaz. Türkiye ile İngiltere arasında dosçta iliskilerin gelis-

mesini zorlastıran baslıca iki engel üzerinde durdum. Eğer bu iki ülke arasında baska

www.eskikitaplarim.com.enginel

anlasmazlık nedenleri varsa, onların kolaylıkla halledileceği inancındayım. Çünkü, muhafazakâr Türkler arasında geleneksel İngiliz dostluğunun temelleri derine inmektedir. Bir
Türk atasözü ise "Eski dost, düsman olmaz" der. Padisah, bugünkü katı tutumundan vazgeçtiği ve babası merhum Abdülmecid'in kendisine vasiyet ettiğini söylediği dostluk politikasına döndüğü takdirde Türk kamuoyu derhal İngiliz yanlısı bir tavır sergileyecektir.
Padisah, politikasını değistirmek için sağlam garantiler talep etmektedir. Bu güvenceler gelmedikçe, Büyük Britanya'ya yakınlasması mümkün değildir. Zeki, kurnaz ve ölçülü bir
Padisah olduğu için Sultan Ha-mid, kesin güvenceler elde etmeden hiçbir ülke ile bağlantı
kurmayacaktır. Eğer İngiltere Türkiye'yi müttefiği görmek istemekte samimi ise bos güvencelerle değil, bazı açık dostluk belirtileriyle Padisah'm güvenini kazanmak zorundadır.
Veda ziyaretim sırasında Sir Philip Currie'nin Türkiye'yi incitecek bir adım atmaktan kaçındığını, tersine Padisah ile hükümetini memnun etmek için uğrastığını hatırlatınca, Abdülhamid söyle dedi: "Sözlerinizin değerini biliyorum, ama ben, herkesin sandığı gibi,
çabucak etki altında kalan bir insan değilim."
Benim barıstırma çabalarıma karsı açık inadına rağmen, Padisah için İngiltere en güvenilir
umut ve son sığınaktır. Kendini Rusya'nın kollarına bırakmayı hiçbir zaman düsünmemistir.
Rusya'ya dönüsü İngiltere'yi tehdit etmek veya İngiltere ile yapacağı ittifakta kendini pahalıya
satmak için kullandığı bir stratejiden ibarettir. Mısır Sorunu'nda anlasmak konusunda eskisine
kıyasla daha hazır olduğunu farkettim. Sir Drummond Wolff un özel heyetiyle görüsmelerin
kesilmesinden sonra müzakereleri yeniden baslatabilecek en uygun diplomatlann Sir Arthur
Nicolson ile Sir Philip Currie olduklarını sanıyorum. Bu

sonbahar bir-iki ay İstanbul'da kalacağım. Bu zaman içinde kendisi ile yapacağım görüsmelerde Padisahı olumlu yönde etkileyebileceğimi umuyorum. (34)

"TERÖR SALTANATI"

Belge No: 14 (löKasun 1894)
Sevgili Sir Thomas,
İstanbul'da geçirdiğim altı hafta ve Yıldız Sarayı'na yaptığım gündelik ziyaretler size Türk
payitahtında olup biten siyasal, idari ve saray haberlerini iletmemi sağlayacaktır.
Bundan önceki ziyaretlerimin izlenimleriyle karsılastırıldığında, üzülerek söylemeliyim ki, bu
kez hersey Padi-sah'm artan kisisel yönetimi ve bu yönetimin insanlık tarihinde esine rastlanmamıs bir "terör saltanatı"na dönüsmesi ile kötüden berbada doğru gitmektedir. Dıs
dünyanın bu olağanüstü durumu hissetmesi mümkün değildir. Bu durumun kısa bir özetini
çizmek için bile ciltler yetmeyecektir. Saray, sadece dıs iliskilerin değil, ülkenin sosyal ve

www.eskikitaplarim.com.enginel

dinî bütün yasamının düzenlendiği ber merkezdir. Kimse Padisah'm bilgisi olmadan adım
atamamakta, aile ziyaretleri, dost ziyaretleri, ülke içi ve dısı geziler bile onun izni dahilinde
cereyan etmektedir. Size bu korkunç sistemin birkaç örneğini vereyim:
Sadrazam beni öğle yemeğine çağırmak istiyordu, fakat davetini bana iletmeden önce Saray'ın
iznini alması gerekti. Edebi yetenekleri olan aynı zatı Macar Akademi-si'nin üyesi yapmak
istediğimde, yüzü kızarmaksızm bana su cevabı verdi: "Gücün nerede olduğunu biliyorsun.
Padisah'a sor. Eğer onaylarsa teklifini tesekkürlerimle ka-

bul ederim." Küçük rütbeli erkân ise hareketlerinde daha kısıtlıdırlar. Müze-yi Hümâyûn
müdürü kendi eserlerinden birer kopya bana hediye etmek istemisti. Birkaç hafta sonra
kendisinden haber aldığımda, onun bu jestini Padisah'm kabul etmediğini öğrendim. Müdür
bey aynı zamanda yetenekli bir ressamdır. Benden, Tanrı askına, tablolarını gördüğümü
Saray'da söz etmememi istedi. Güzel sanatlara olan düskünlüğü Saray'da öğrenildiği takdirde,
artık bu onun sonu demek olurdu. Türklerle kırk yıldır iliskim olduğunu biliyorsunuz; inanır
mısınız yolda eski dostlarım beni görünce, çekinerek yanıma geliyor ve kulağıma eğilerek
"Kusura bakma, seni davet etmek isterdik, ama yapamayız" diye fısıldıyorlar.
Düsünün bu davranıs bana, Avrupa'da Türklerin en eski ve en içten destekçesihe Padisah'm ve
Türk milletinin sevgisine mazhar olan bir insana yapılıyor. Bir de bu duyulmadık istibdadın,
bu terör saltanatının zavallı Türk halkına neleri reva göreceğini tahmin edebiliyor musunuz?
Bütün bu sasırtıcı anormallikler arasında İstanbul'da iki sey gözlemcinin dikkatini
çekmektedir. Bunlardan ilki, Türk halkının esine ve örneğine rastlanmayan sabır ve
tahammülü, ikincisi ise Padisah'm bu müstebid tedbirleri alma nedenidir. İtaatkârlığm,
Türklerin ulusal özelliklerinden en önemlilerinden biri olduğunu her devlet adamının
gözönünde tutması gereklidir. Böyle bir istibdat rejimini en küçük bir homurdanma
olmaksızın kabullenecek Türkler gibi ikinci bir ırk Asya'da yoktur. Simdiki yönetime karsı
ihtilâl hazırlıkları söylentisi Beyoğlu'ndaki cahil Avrupa basın mensuplarının
uydurmalanndan baska bir sey değildir. Tiksindirici bu istibdada rağmen, Pasa ve Efendilerin
dısında halkın tümü Padisah'a bağlıdır. Avru-pa'daki siyasal özgürlükler hatırlatıldığında
"Hıristiyan teb'anın ayaklanmalarının acılarını çok çektik. Liberal ku-

rumlann din ve ırk ayıranı olmaksızın tüm Osmanlı yurttaslarına tanınması gereklidir. Fakat,

www.eskikitaplarim.com.enginel

Hıristiyanların bu haklan derhal suistimal edeceklerini biliyorsun" diyerek, Padisahlarının bu
istibdadını hos görmekte, bağıslamaktadırlar. Asağı tabakalar bu özürü bile ileri sürmemekte
her baskı önlemine derhal bas eğmektedirler.
Abdülhamid'in bu garip tavrının nedenleri olarak, Saray'ın her üyesinde ve adetâ her Sarklıda
rastlanan entrika, esrar ve gizli dolaplara duyulan merak ve eğilimi gösterebilirim. Harem'deki
hanımların değisen çıkar ve ilgilerine göre yetisen çocuklar kardeslerine karsı nefret ve kıskançlıkla büyütülmekte ve onların bu hali ileri yaslarda da devam etmektedir.
Abdülhamid'in bu korku ve vehmi onun kendi tecrübelerinin de ürünüdür. Amqasi Sultan
Aziz'in acıklı ölümünü görmüs, kendi kardesini tahttan indirmistir. Herhalde karsı entrika ve
intikam heyulası Padisah'in gözünün önünden silinmemektedir. Herkesten, çocuklarından
bile, kuskulanmaktadır. Onu, bunun aksine inandırabilmek yararsız olmustur. Mektuplarımda
ona halkının bağlılığını ve vatanperver yönetiminden memnun olduğunu kaç kere söylemissem, hepsi bosuna olmus ve kendisi yaklasmakta olan tehlike ve hi-yanetin talihsiz
düsüncesi ile büyülenmistir. Genç ve güçlü iken hal'edilmek ve katledilme sabit fikri onu bu
kadar etkilemezdi, fakat simdi o bu korkunun tutsağı olmustur.
H£rjjar£kdj_adeta^£^ujkunurı
doğal bir^sonu-d ....."~~
İhtilâl heyulasına karsı alınan karsı-tedbirler hakkında size herhangi bir fikir vermek mümkün
değildir. Basın insanlık tarihinde rastlanmayacak bir sekilde sansüre tâbi tutulmustur. Gazetelerde "suikast" sözünün geçmesi yasaklandığı için merhum Baskan Carnot'nun hastalıktan öldüğü yazılmıstır. Anarsi, ihtilâl, dinamit gibi kelimeler sözlüklerden çıkarılmıs;
çocukların genel tarih

derslerinde Haçlı seferleri, Giniliz ve Fransız Devrimleri genç beyinlerin üzerinde zararlı etki
yapacağı gerekçesi ile kaldırılmıstır. Emekli tüm nazır ve diğer devlet erkânı Padisah'ı kuskulandıracak herhangi bir sosyal faaliyetten titizlikle kaçınmakta ve evlerine kapanmaktadırlar. Padi-sah'm geçici iltifatına mazhar olanlar ise Saray'a davet edilir ve zavallı
hükümdarın bu fobisini yatıstırmaya çalısırlar. Bunlar arasında Sey Ebülhüda ve Cemâleddin
Ef-gani'yi sayabilirim. Bu adamlarla birkaç kez tanısmak istememe rağmen, beni atlatmıslar,
böyece bu sahtekârlann maskesini düsürmek çabalarım bosuna olmustur.
Bu açıklamalarımdan sonra Sultan Abdülhamid'in dıs politikasının ana hatlarını incelemek zor
olmayacaktır. Korku, kesin tarafsızlık ilkesine sıkı sıkıya sarılmasına neden olmus ve bu

www.eskikitaplarim.com.enginel

siyatten ancak komsularının yakınlığı ve tutumlan ölçüsünde sapmıstır. İste, bu yüzden Rusya
tüm Avrupa devletleri arasında en fazla oksanmakta ve kollanmaktadır. Mösyö de Nelidof a,
diğer meslekdaslan-na oranla, daha fazla rağbet edilmektedir. Diğer drago-malara soğuk
davranılırken, Rus tercümanı Mösyö Maxi-mof a saray erkânının gösterdiği itibar bilhassa
dikkatimi çekmistir. Bu tutum asağıda anlatacağım önemli siyasal sorunlarda da kendini belli
etmektedir. İstanbul'daki ikametgâhım sırasında Harbiye Nazırının davetlisi olarak Türkiye'ye
bir Amerikalı geldi. Bu kisinin getirdiği torpido numuneleri Boğaziçi'nin değil de, Çanakkale'nin savunması için düsünülüyordu. İngiltere'nin birçok uyanlarına rağmen Boğaziçi'nin savunması eksik bırakılmıstır. Neyse ki, Padisah'm korku ve kararsızlığı onun
herhangi bir ittifaka girmesine engel olmustur; yoksa komsuları arasında en tehlikelisi olan
Rusya ile birleseceği kuskusuzdu.
Bu adamın karakterini inceledikçe, o oranda onu anlasılmaz bir adam, adetâ bir bilmece
olarak görüyorum.
146
Bir yandan çekingen ve kararsız olmasına rağmen, diğer < yandan belirli bir hedefe varmakta
o kadar da ısrarcıdır. Kamu harcamalarında ve halkın eğitiminde son derece kararlı ve cömerttir. Dindaslarının refahı, nezdindeki en önemli konudur. Yıllar önce bana kamu hizmetlerinin çesitli dallarından müslüman olmayan memurları tard etmek niyetinde olduğunu
söylemisti. Bugün, bu niyetini gerçeklestirmek üzeredir; Hariciye'ye ve askerî-sivil memuriyetlere Hıristiyanların atanması ender rastlanan istisnalardan olmustur. Saray-ı Hümayûn'un da savurganlıktan ve yolsuzluklardan arındığını teslim etmek gerekir. Sultan
Hamid akrabalarına karsı bile tutumlu davranır. Eğer genis bir hafiye örgütüne olağanüstü
paralar ayrıl-masaydı, Padisah'm yatırımları ile gittikçe artan özel serveti çok büyük bir rakama ulasırdı. Fakat, o bu fona kisisel güvenliği için vazgeçilmez bir fedakârlık gözüyle
bakıyor. Yine de hiçbir zaman kendini güven içinde hissede-mediği gibi, asabiyeti de giderek
artıyor. Zaten, oldukça yorgun ve yaslı gözükmeye baslamıstır.
Bu kosullarda uygulanacak İngiliz politikasına gelince, bugünkü sistemin kesinlikle sürdürülmesini öneriri-rim, Onu ham reformlara itmek ve böylece Rusya'nın kollarına atmak
yerine Anadolu'da patırdı çıkacağı yolundaki korku ve kuskularını idare etmek daha iyi olacaktır. Bu siyaseti Boğaziçi'nde yorumlayacak en uygun temsilci de Sir Philip Currie'den
baskası değildir. Padisah'ın hosuna gitmeyecek her hareketten, tüm entrikalardan uzak durmakta, pozisyonunun onurunu unutmaksızın, bir sark Sarayının tesrifat geleneklerine

www.eskikitaplarim.com.enginel

kendini uydurmakta, bu nedenle de beğenilmektedir. Bu iliskiyi bozacak tek önemli olay, eğer
söylentiler doğru ise, Ermenilerin Mus patırtısıdır. İngiltere'nin insanlık askına Rum, Rumen,
Sırp ve Bulgar olaylarından bütünüyle ayn olan bu talihsiz sorunu desmesi hiçbir yarar sağlamayacaktır. Erme-

niler ne kadar Avrupa tarafından sımartılırsa yerli Kürt halkından görecekleri tehlike de o
oranla artacak ve Osmanlı otoriteleri, Hıristiyan grupların sağa sola serpistirilmis bir sekilde
müslümanlarm arasında yasadığı bir bölgede etkili bir savunma yapmaları mümkün olamayacağından, muhtemel katliamlar karsısında ancak seyirci kalacaklardır. Hıristiyan
Batı'nın bu zavallı Hıristiyanların adına İstanbul nezdinde cebri müdahalede bulunamayacağı
için Ermenilere sağlanan her destek, onların katliam ve yağmasını tesvik demektir. Kısa görüslü hümanistler durumun gerçek yüzünü kavrayamasalar bile, hükümet görünüse aldanmamalı ve ona göre siyasetini çizmelidir. Aynı çekimserlik ve dikkat her Arap ihtilâl
hareketinin İngilizlerin gizli tesvik ve dolaplarının sonucu olduğuna inanılan Arabistan için de
tavsiye olunur. Necid ve Riyad'a bir gezi yapan Rus gizli ajanı Baron Nolde, Arabistan'ın
İngilizlerin çirkin oyunlarını içeren uzun bir rapor sunmustur. Abartılmıs ve yalanlarla örtülü
olmakla birlikte bu bilgilere Saray'ın İngiliz aleyhtarlığıyla tanınan çevrelerinde inananlar çok
olmustur.
İngiltere'ye duyulan kusku Saray'a istedikleri zaman girip çıkabilen Seyhler tarafından da
körüklenmektedir. Buna karsılık Padisah, mükemmel bir entrika üstadı olarak, Orta Asya,
Çin, Cava, Hindistan ve Afrika içlerine kadar uzanan yörelerde gizli dolaplar çevirmektedir.
Su anda Padisah'm ruh halini değistirmek mümkün değildir. Onu ancak bir bunalım kendine
getirebilir. Tabiî, bu ülkesinin güvenliği ve refahı için çok geç değilse! (35)

ERMENİSTAN ISLAHATI

Belge No: 15

(1 Temmuz 1895)

Mürseuschlag, Avusturya

Sayın Bayım,

Padisah'm sağ kolu Sakir Pasa'nm Ermenistan ıslahatını denetlemek üzere müfettis olarak
atandığını gazetelerden öğrendiğimde derhal size yazıp, bu adamın aslında bu mevkiye hiç
uygun olmadığını ve bu nedenle İngiliz Hükümetinin Yıldız Sarayı'nm bu yeni dolabına

www.eskikitaplarim.com.enginel

kanmamasını söylemek istedim. Sakir Pasa'nm Padisah'm feci siyasetinin ardındaki seytan
olduğu unutulmamalıdır. Bağnaz bir Müslüman ve İngiltere'nin ezeli düsmanı olarak yıllarca
önce Padisah'ı Londra'ya karsı bir siyaset izlemeye inandırmıstır. Efendisinin korku ve kuskularını istismar ederek iyi niyetli, fakat ilgisiz prensi bugünkü haline sokmustur. Ne zaman Ermeni Sorunu'ndan söz edilse Padisah'm sinirlendiğini bundan önceki raporlarımdan
hatırlayacaksınız. İki yıl önce bana, eliyle boynunu tutarak, "bu bası bu gövdeden ayırabilirler, ama Ermenistan'ı bu imparatorluktan ayıramazlar" demisti. Geçen yıl ise, yine
"Ermeni Meselesi dediğin nedir ki? Bir darbe tüm hareketi silip süpürmeye yeterlidir!" Maalesef, bu darbe vurulmus, fakat sorun tümüyle kapanacağı yerde nerede ise Padisah'm
kendisini silip süpürmeye baslamıstır. İngiltere'deki Ermeni milliyetçilerinin raporları oldukça
abartılmıstır. Anadolu'daki Ermeni nüfusuna iliskin
istatistik! bilgiler de doğru değildir. Ben hem ülkeyi, hem de halkını yılların tecrübesine dayanarak bilen yegâne Avrupalı olarak Kürtlerin Ermenilere adaletsizce, hattâ zalimane
davrandıklarını inkâr edemem. Ne v,ar ki, gerek bu yörede ve gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde sağlıklı iyilestirme uygulanmasının kolay olmadığını da
itiraf etmeliyim.

Islahatın baslıca amacı Müslümanlarla Hıristiyanlara esit davranılmasmı sağlamak olmalıdır.

Ancak, müslü-raanın kendisine dininin sağladığı ayrıcalıkları Müslüman olmayanlarla paylasmayı değil kabul, hayâl bile etmeyeceği bir ortamda bu esitliği sağlamak mümkün olabilir mi? Kültür seviyesinin yüksek olduğu ve Hıristiyanların çoğunluğunun yönetici sınıfla bir arada yasadığı İstanbul'da hükümet bazı reformları uygulamakta zorluk çekmeyecektir. Oysa ki, tasrada Tanzimat öncesi devirler yasandığı için takdim edilen her
yenilik yüzeyde kalmaya mahkûmdur. Padisah ise, "Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında
hiçbir ayırım yoktur" diyecek, ama, korkarım ki kısa zamanda büyük bir hosnutsuzluk, hattâ
bir ayaklanma ile karsılasması muhtemeldir.

Durum böyle iken, size bundan önceki İngiliz Hükü-meti'nin yaptığı gibi Padisah'a sert ve
kırıcı davranmanızı tavsiye etmem. Böyle bir tutum tüm ıslahat çabalanna sekte vuracağı ve
aynı zamanda İngiltere'nin düsmanlarının da prestijini yükselteceği için ne insancıl ne de
siyasal açıdan yararlı olacaktır. Üzülerek söylemeliyim ki, üç devlet temsilcisinin hazırladığı
reform taslağı, yazarlarının halen gerçekleri kavrayamadıklarının en güzel kanıtıdır. Hatalarını
bir bir göstermeden önce, atanması düsünülen Hıristiyan valilerle Müslüman halk arasındaki

www.eskikitaplarim.com.enginel

muhtemel sürtüsmelere dikkatinizi çekmek isterim. Asya Hıristiyanlan Müslümanlardan daha
bağnazdır. Öngörülen adem-i merkeziyette İstanbul'un yetkileri ile kısıtlana-
150
cağından Müslüman halkla, Hıristiyan valiler arasındaki çatısmaların daha da siddetleneceği
ve reform tasarısını hazırlayanların istediği hedeften aksi sonuçlar vereceği bellidir.
Daha saçma bir öneri, yarı-göçebe Kürtleri Padisahın bir emriyle yerlesik kültüre sokabilmektir. Bu düsüncenin gerçeklesmesinin Ermenistan'ın düzen ve refahı açısından
vazgeçilmez bir kosul olduğunu kabullenmekle birlikte, önerildiği gibi kolaylıkla uygulanabileceğini hiç sanmıyorum. Rusya'nın Kazaklara yapamadıklarını fakir ve problemli
Türkiye Kürtlere kesinlikle yapamaz. Bu uzun zaman isteyen ve adı geçen milletin kavmi
özelliklerinin değismesini gerektiren bir sorundur. Ne yazık ki, tüm iyilestirme önerilerinin
ham hayâl, amaçsız ve Ermenistan'da istenen sonucu elde etmeye uygun olmadıklarını söylemek zorundayım. "Ermenistan" diyorum, ama en son Royal Geographical Society toplantısında coğrafi ve ırkî açıdan bir Ermenistan'ın mevcut olmadığı fikrini savunan Mr.
Lynch'e de bütünüyle katılmaktan kendimi alamıyorum. Eğer Avrupa Güçleri böyle bir eyâlet
yaratmak istiyorlarsa, iste o zaman isleri çok zordur. Çünkü, Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafına dağıldıkları için, sözüm ona Ermenistan en asağı Erzurum,
Doğu Beyazıt, güneyde Diyarbakır ve batıda Edirne'ye kadar uzanmak zorundadır. Fakat, madem ki bu sorun ortaya konmustur ve madem ki İngiltere bu sorunu ortaya atmıstır;
simdiki İngiliz Hükümeti'ne düsen görev seleflerini taklit ederek Hıristiyan vali ve vali yardımcılarının sayısını asağıdaki bes eyâletle smırlamalıdır: Erzurum, Mamuret el Aziz
(Elâzığ), Sivas, Bitlis ve Diyarbakır. Türklerin en fazla nefret ettiği fakat benim gerekli bulduğum Avrupa denetimine gelince, burada bundan önce karma mali komisyonlarda kullanılan yöntemlerin uygulanmasını öneririm. Sadece İn-

giltere, Fransa ve Rusya değil, tüm büyük Avrupa güçleri bu komisyonda temsil edilmelidir.
Padisah'm kuskusunu çekmemek için üyelerin seçimini Avrupa devletlerinin sunacağı listeden
bizzat kendisinin ayıklaması sağlanmalıdır. Ordu ve maliyenin yeniden düzenlenmesini yabancı subay ve uzmanlara bırakan Abdülhamid, ülkenin iç yönetiminin aynı sekilde iyilestirilmesine niye karsı çıksın? Türkler, yalnız basına bunu gerçeklestiremezler; zaten
Padisah maiyetinin yeteneksiz ve vatan sevgisinden, görev sorumluluğundan yoksun memurlardan olustuğunu bana söylememis miydi? Böylece, iç yönetimde mutlaka bir düzelme olacaktır. Yeter ki, istismarcı Efendi sınıfı bu düzenlemeye karsı çıkmasın. Müslümanlar da dahil olmak üzere tüm halk bu ıslahatı sevinçle karsılayacak ve Avrupa

www.eskikitaplarim.com.enginel

barısını tehdit eden Ortadoğu karısıklığı, tümüyle ortadan kalkmasa bile büyük ölçüde ortadan
kaldırılmıs olacaktır.
Bunlar, benim bugünkü duruma iliskin acizane görüslerim. Birkaç hafta içinde İstanbul'a
bizzat gidip, Padisahla özel olarak görüstükten sonra, bu iyi niyetli ve talihsiz prensin gerçek
niyetlerini daha derinliğine öğrenme imkânı bulacağım. Bu mektubumu Ekselansları Marki
Salisbury'ye lütfen iletmeniz ricasıyla saygılarımı sunarım. (36)
TÜRKİYE VE İNGİLTERE
Belge No: 16 (1 Kasım 1895)
Sayın Sir Thomas,
Size İngiltere'nin Ermeni Sorunu'na iliskin son siyasetinin Türkiye'de, gerek Padisah ve gerek
diğer yüksek devlet erkânı nezdinde yarattığı izlenimlere değinerek raporuma baslamak
istiyorum. Türk yönetici eliti, bugünkü sıkıntılarının bas kıskırtıcısı olarak gördüğü
İngiltere'ye çok öfkelenmistir. Onlar, herseyi son derece abartılmıs buluyorlar ve Mr.
Gladstone gibi yaslı-baslı bir devlet adamının tüm Müslüman ve Hıristiyanların nüfusu üç
dört bin kisiyi asmazken nasıl Chester'de binlerce Hıristiyan'ın katledildiğini iddia edebilecek
kadar körükörüne bir nefret ve yobazlıkla kendinden geçebileceğini merak ediyorlar.
Dospat'da Bulgarların Müslümanlar üzerinde uyguladıkları iskenceler karsısında Batı
dünyasının neden Ermeni olaylarında olduğu gibi ileri çıkmadığını, yoksa Müslüman kanının
Hıristiyanınkinden değersiz mi olduğunu soruyorlar. Batı dünyasının insanlık sampiyonluğu
yapmasını yapmacık bir gösteri olduğu sonucuna varıyorlar. Uluslararası olaylar hakkında
daha genis bilgiye sahip olduğunu iddia edenler ise İngiltere'nin Uzakdoğu'da (Siyam, Çin ve
Japonya'da) güçlü düsmanı karsısındaki gerilemesinin ve yitirdiği prestijinin hıncını zavallı
Türkiye'den çıkartıp, ucuz zaferler elde etmek isteğine bağlıyorlar. Diğerleri ise İngiltere'nin
tüm Ermeni Soru-

nu'nu Rusya'ya karsı ittifak önerisini reddettiği Padisah'tan intikam alma fırsatı olarak
kullandığını sanıyorlar.
Yukarıda saydığımız grupların dısında bir de çağdas uygarlığın ruhuyla etkilenmis, liberal
kurumların Türkiye'de kurulması beklentisi içinde bazı yüksek mevkii sahibi Türkler de,
müstebit hükümdarlarının Ermeni Soru: nu'nun patlak vermesiyle Avrupa'nın ısrar ettiği bazı
reformları uygulamak zorunda bırakıldığına sevinmektedirler. Onlar, bu konuda bana, "Allah
askına. Batılılar mümkün olduğu kadar Padisah'ı korkutsunlar. Çünkü, onun bazı tavizlerde

www.eskikitaplarim.com.enginel

bulunmasının Müslümanların da yararına olacağı hatırlanmalıdır. Ermeni Sorunu, bizim bu
çekilmez istibdaddan kurtulusumuzun müjdecisi olacaktır" dediler. Bu grubun birkaç üyesiyle
tanıstıktan sonra, onlara İngiliz Dısisleri Bakanlığına bir dilekçe ile basvurmalarını ve Kanunı
Esasi'nin yeniden yürürlüğe konması için Büyük Britanya'nın müdahalesini rica etmelerini
önerdim. Üzülerek söylemeliyim ki, çok güçlü bir Saray klikine karsı hiçbir Türk liderinin
ciddi bir muhalefet bayrağını açacak cesareti olmadığı için bu düsüncem taraftar bulumadı.
Mithad Pasa'nm Hüseyin Avni Pasa ile isbirliği fırsatını bulduğu o Sultan Abdülaziz'in tahttan
indirildiği günlerde siyasal güç Babıâli'nin elinde toplanmıstı. Fakat, geçtiğimiz on yedi yıl
içinde Saray tüm yürütme-yasama gücünü tekeline almıstır. Babıâli erkânının ise mutlakiyetçi
Padisah'a karsı ne kendi bağımsız fikirlerini savunmaya ne de ona muhalefet etmeye niyet ya
da güçleri kalmıstır.
Simdi, sayın bayım, eğer siz bana Türkiye'nin içinde bulunduğu sorunların ve rahatsızlıkların
nedeninin bu yönetim sistemi mi olduğunu soracak olursanız, ne yazık ki cevabım "evet"
olacaktır. Hiç süphesiz ki, Ermeni Soru-nu'nun nedenlerini bu yozlasmıs yönetim sisteminde
aramak gerekir. Ermenilerin maruz kaldığı bu son

hücumlar, Hükümet'in girisimiyle değil, tersine onun patlak veren gerici hareketi
bastırmaktaki aczi sayesinde gerçeklesmistir. Yeni bir patırtının da aynı sonuçları
vereceğinden korkuyorum. Padisah, Babıâli'nin ve Ulemâ'nın nüfuzunu kırmıs, fakat yerine
kendi kisisel otoritesini kuramamıstır.
Durumu bu çerçeve içinde değerlendirdiğimizde İngiltere'nin reform nedeniyle Osmanlı
İmparatorluğu'na müdahalesi Saray'ı ve bilhassa Padisah'ı son derece ürkütmüstür.
İngiltere'nin bu girisiminin aslında Türkiye'nin çıkarları ve tahtının istikrarı için yararlı
olacağına Padisah'ı inandırmaya çalısmam bosuna olmustur. Padisah buna karsılık "Islahat
tedrici olarak ve yavas yavas sunulmalıdır. Önce halkın eğitim seviyesini yükselterek zemini
hazırlamalıyız. Ancak, bu sağlam temel üzerinde çağdas uygarlığın yapısı basarıyla
yükselebilir" dedi. Tabiî ki, bunlar bahanedir. Onun ıslahat tiksintisi Asya hükümdarları için
doğal olan, hatta Batı prenslerinin bile kosulları uygun olsa seve seve tercih edecekleri
mutlakî yönetim istek ve güdüsünden kaynaklanmaktadır. Padisah'ı yeni düzenlemelere
girmekten alıkoyan diğer bir etken de bağnaz ulemâdan korkusudur. Ulemâ arasmda-Kur'an'ı

www.eskikitaplarim.com.enginel

kendi çıkarlarına göre yorumlayan ve reformların uygulanması ile ülkede Batı, yani Hıristiyan
nüfuzunun egemen olacağını iddia eden düzelmeyecek yobazlann olduğu doğrudur. Fakat,
bildiğim kadarıyla ne Osmanlı ulemâsının büyük bir kısmı ne de İslâm'ın ruhu yeniliklere,
liberal ve demokratik kurumlara karsıdır. Açık fikirli ulemânın sayısı giderek artmakta ve
yöneten ile yönetilenler arasındaki düsmanlık giderek yeni boyutlar kazanmakta ve siddet
kalıplarına dökülmekte; muhelefetin Saray'ın kapısını çalacağı zaman giderek yaklasmaktadır.
Padisah nasıl olsa sonunda teslim olmak zorunda kalacaktır. Eğer İngiltere karsısında birdenbire yıkılan bir hü-

kümet görmek ve yeni bir Ortadoğu krizi ile basbasa kalmak istemiyorsa, sağlıklı reformların
uygulanmasını özendirmeye çabalamalıdır. Böylece, sadece Hıristiyan halkın değil, Müslümanların da destek ve takdirini kazanacak, Asya'da gerçek insanlık sampiyonu olarak
hatırlanacaktır.
Ermeni Sorunu'nun çözümünün bütün bu amaçlara ulasabilmek için en iyi fırsat olduğu kuskusuzdur. Fakat, burada Müslüman kamuoyunu gücendirip, tahrik etmemeye dikkat
edilmesini önermeliyim. Baska bir deyisle, bugüne kadar Müslüman halka karsı Ermenileri
gizlice destekleme yerine, onlara nazik davranılmaya çalısılmalıdır. Üzülerek belirtmeliyim
ki, Ermeniler bugüne kadar fazlasıyla sımartılmıstır. Onlara gösterilen sempati ve anlayıs
zorba bir otoriteye karsı ayaklanan devrimcilere duyulan sevecenliği çoktan asmıstır. Uzun
yıllardır yasa tanımaz yağmacı Kürtlerin elinden çektiği zulümleri ve adaletsizlikleri kabullenmekle birlikte, bugünkü ayaklanmanın aslında İngiltere'de örgütlenen ve İngiliz
liberallerinin fazlasıyla değer verdiği Ermeni İhtilal Komitesi'nin gizli tahrikleriyle gerçeklestiğini unutmamanız gerektiğine inanıyorum. Yine sunu da hatırlatmak gerekirse,
Asya'daki Ermenilerin kültürel durumu Avrupa'daki ırkdaslarmdan ve bilhassa Londra, Paris
ve Atina'da kümelenen ihtilâlcilerden tümüyle farklıdır. Anadolu'daki Ermeniler, Kürt komsuları gibi, kaba, bağnaz ve kandökücüdürler; anarsist ve sosyalist fikirlerle donanmıs
maceracı ihtilâlcilerin kıskırtmalarıyla zulüm ve katliamda onlardan asağı kalmazlar. Bir kez
etnik ve dinî nefret atesi Asya'da yanmaya görsün, bu alev bütün bölgeyi kapsayacak ve patlak veren bu feci yangından, İngiltere sorumlu tutulacaktır.
Bütün bu üzücü duruma dikkatimi çeken Padisaha İngiliz basınının kusurlarını binbir bahane
ile affettirme-

www.eskikitaplarim.com.enginel

ye çalıstıysam da, çabalanm bosa çıkmıstır. İngiliz Hükü-meti'nin, basını ile birlikte ortaya
koydukları tutum inanılır gibi değildir. Basta Times olmak üzere İngiliz gazetelerinin sergiledikleri büyük ikiyüzlülük kelimelerle anlatılamaz. Ve sunu belirtmeliyim ki, İngiliz
kamuoyu hiçbir zaman bu kadar korkunç bir sekilde aldatılmamıstı.
Kendimize, bu politikanın hangi amaca hizmet ettiğini, İngiltere'nin barısı sağlamak için
böylesine kirli ve haksız yollara basvurmasının gerekli olup olmadığını ve sonunda bu basarının tüm Müslüman Asyası'nda yarattığı düsmanlığa değip değmediğini sormalıyız.
Evet, sayın bayım, Ermeni Sorunu'na iliskin tüm siyasaların her politikacı için bir bilmece ve
her İngiliz dostu için ise büyük acı olduğunu söylememe izin veriniz. Bugün kimse İngiltere'nin insancıl emellerine kanacak kadar saf değildir. Asıl amaç Anadolu ile Kafkasya
arasında bir tampon bölge yaratmak olsa dahi, bu proje pratik bir çözüm olarak görülmemelidir. Bu projeyi gerçeklestirebilmek için herseyden önce coğrafi bir Ermenistan
yaratmak gereklidir. Oysa ki, etnik açıdan bölgedeki Müslümanlar Ermenilerden bes kat daha
fazla nüfuz yoğunluğuna sahiptirler. Ve ek olarak, İngiltere kılıcını böğrüne saplarken, Rusya'nın ellerini göğsünde kenetleyip sessizce bekleyeceğine inanıyor musunuz? Hepimiz
Mösyö de Nelidof un İstanbul'da ikili oynadığını biliyoruz. Ne zaman Rus basınında İngiliz
aleyhtarlığı islenmeye baslanırsa, iste o zaman İngiltere'de üstlenen Ermeni komitelerinin
Rusya'ya karsı projelerinden de söz edilmeye baslanır. Ermeni Sorunu'nda nasıl aldatıldığını
İngiltere artık açık ve kesin bir sekilde görmüs olmalıdır.
Simdi İngiliz Hükümeti Padisahtan reformlar konusunda bazı ayrıcalıklar koparttı diye sevinçten uçmaktadır. Bundan önce de belirttiğim gibi, Türkiye'de ıslahat uygulanması acilen
gereklidir. Ne var ki, bu yeni düzenle-

melerin titizlikle yürürleğe konup konulmayacağı yönetimin bu konuda basan ve ısrarla çalısıp çalısmayacağını zaman gösterecektir. Türk Hükümeti'nin ruhunu ve Ermenistan'daki
mahalli kosullan bildiğim için, sonuçlar hakkında pek iyimser olamıyorum. Herseyden önce,
otoritesi zedelenmis bir Babıâli yönetiminin Ermenilere karsı ayaklanmıs yerel halk nezdinde
uygulayacağı ıslahatın yararlarını benimsetmesi çok zor bir uğras olacaktır. Bu gerçeklesse
bile, yeni yasalar ve diğer düzenlemeler, doğal olarak, muhafazakâr Müslüman unsurları, epey
kızdıracaktır. Padisah'm ünlü erteleme siyaseti, Müslüman uyruğunu danltma korkusu ile

www.eskikitaplarim.com.enginel

birlesince, vaad edilen iyilestirmenin derhal uygulamalannm denetiminde İngiltere'ye destek
olup olmayacağı da belli değildir. Bu iki devlet İngiltere'ye arka çıksalar bile bu istenen basanmn elde edilmesi için yeterli bir güvence olacak mıdır? Hıristiyan muavin ve kaymakamların atanması, hiç kuskusuz ki, kaydedilen önemli ilerlemeler arasındadır. Ama,
Rum ve Suriyeli Katoliklerden seçilecek bu memurların valiliğin ya da Babıâli'nin emir ve
talimatlarına karsı çıkmaya ne cesaretleri ne de niyetleri olacağı açıktır. İstanbul'daki Islahat
Komisyonu'nun suistimal ve ihmallere karsı olanlara gerekli desteği sağlayacağını savunabilirsiniz. Asyalıların kendilerine özgü kurnazlıkları ve entrikaları ile bu müdahaleleri
bosa çıkaracaklannı sanıyorum. Bundan dolayı reformların uygulanmasının son derece yavas
bir tempo ile ilerleyeceği ve bu konuda sonuçtan ümitli olmanın doğru olmadığı inancındayım.
Yeni vergi toplama yönteminin ise daha yararlı olacağını sanıyorum. Bu usûl, eski tartısmalı
sistemin yükünü hafifletecek ve Müslümanlarla Hıristiyanlan birlikte gözü-doymaz ve amansız Ermeni tefecilerinin [mültezimlerinin] elinden kurtaracaktır. Yine yararlı bir bulus,
karma bir jandarmanın kurulmasıdır. Yalnız, burada bansm konin-

ması için silâh altına alınmıs Kürtler ve Ermeniler arasında sık sık sürtüsme çıkmasından
korkarım. Islahatın diğer noktalarına gelince, bütün bunlar girisilen bu önlemlerin titizlikle
uygulanmasında ve denetlenmesinde Avrupa Hükümetlerinin İngiltere'ye sağlayacağı desteğe
bağlıdır. Hiç kimse Fransa ve Rusya'nın tutumlarının ileride ne olabileceğini simdiden kestiremez. İngiltere de herhalde bu iki devletin süpheli desteğine güvenerek siyasetini çizmek niyetinde değildir. İngiltere'nin yapması gereken, barısçı ve diplomatik yöntemlerle
Padisah'm hükümetine reformların uygulanması konusunda ısrar etmesinin Müslümanlara
olan düsmanlığından ileri gelmediğine, bilakis bu ıslahatın Hıristiyanlara olduğu kadar Müslümanlara da yararlı olacağına, bu sayede kurulacak bans ve güvenliğin Osmanlı İmparatorluğunun canlanması ile sonuçlanacağına halkı inandırmak olacaktır.
Yukarıda saydığımız tedbirlerin ne gibi sonuç vereceğini simdiden tahmin edecek değilim,
yalnız size sunu içtenlikle söylememe izin veriniz ki, Padisah ve maiyeti dısında önemli bir
aydın Osmanlı grubu vardır ki bunlar İngiltere'nin bu tutumuna karsı çıkmadıkları gibi, eldeki
sonuçlara için için sevinmektedirler. Hıristiyan Türk ordusunun yeniden düzenlenmesinde
olduğu gibi Avrupalılarla takviye edilmesinin ülkenin iyiliği için daha iyi sonuç vereceğini

www.eskikitaplarim.com.enginel

savunmaktadırlar. Bazı Araplar ve Türkler, İngiliz isgalinden beri bu ülkenin rehberliği ve
denetimi altında Mısır'da görülen ilerlemelere isaret etmektedirler. Tabii ki mollalar ve Saray
erkânı bu fikirlere katılmamaktadır. Ne var ki, bu düsüncelerin ordu ve Babıâlide hâkim
olduğunu, zedelenmis olsa bile Türk-İngiliz kader birliğinin halen yasamakta olduğunu ve
yeniden canlan-dmlabileceğini içtenlikle belirtebilirim.
Raporumun uzunluğunun sabrınızı tasırmasından korkuyorum. Onun için, Padisah ve Hükümeti'ne karsı

ters ve düsmanca politikanıza son vermeniz gerektiğini vurgulayarak sözlerimi noktalamak
istiyorum. Basının da muhalefetinin tonunu azaltması ve hükümetin, tavır değistirerek, kamuoyunu etkilemesi gereklidir. Islahatı mesru kılacak hersey yapılmıs ve Padisah yeterince
tedirgin edilerek, reformlara karsı olan düsmanlık ve inadı kırılmıstır. Türkiye ile İngiltere
arasındaki iliskilerin zedelenmesine İngiltere'nin girisiminin neden olduğu görme-mezlikten
gelinmeyerek hükümetiniz kısa görüslü politikacılarınızın açtığı yaraları sarmayı görev saymalıdır. (37)

(V)

1895'de Londra'da Lord Salisbury'nin basbakanlığında muhafazakâr kabinenin isbasına
gelmesi, bundan önceki yönetimlerin Osmanlı aleyhtarı tutumlarına kıyasla, İstanbul'un ülkenin İngiltere ile iliskilerinde yeni bir umut ufkunun açılacağı izlenimini uyandınrsa da, bu
de-vir-teslimin Whitehall'un dıs politikasında önemli bir değismeyi de birlikte getirmediği
kısa zama da görülecektir. Yeni hükümet, bir yandan Ermeni konusunda Babıâli'yi Liberallerden daha siddetle sıkıstıracak, diğer yandan da Rusya'yı İngiltere için daha tehlikeli
olan Uzakdoğu'daki yayılmacı siyasetinden vazgeçirmek düsüncesiyle onu Osmanlı ülkesi ile
mesgul olmaya mecbur etmek için olaylar çıkarmaya ve bu olayları sisirerek tehlikeli bir hava
yaratmaya çalısacaktır. Yine 1895 yılında Salisbury, Alman hükümetine basvurarak, Osmanlı
İmparatorluğu'nun yasamasına eskisi kadar inandığı halde, bu devletteki çökme belirtilerinin
gözardı edilemeyeceğini savunarak, belki bu konjonktür içinde ortak bir paylasım planını
devreye sokmanın yararlı olabileceğini ileri sürer. Ne var ki. Alman hükümeti buna yanasmak
istemez. 1896'da ise İngiltere, 1887'de Avusturya ve İtalya ile Osmanlı'yı Rusya'ya karsı korumak amacıyla akittettikleri Akdeniz and-

lasmalarmı tazelemeyeceğini ilgili devletlere bildirir. Yine aynı yıl Çar İngiltere'de iken

www.eskikitaplarim.com.enginel

Salisbury, ona Almanya'ya yaptığı teklifin aynısını yaparsa da bu ülkeden olumlu cevap alamayacaktır. Aynı öneri, 1898'de St. Petersburg büyükelçiliği kanalıyla Rusya'ya tekrar
edilir. Bir farkla ki, bu kez İngiltere hem Yakın Doğu, hem de Uzakdoğu'da genel bir nüfuz
paylasması önerisinde bulunmaktadır ve bu program uygulanabildiği takdirde Rusya'nın
Boğazlar'da söz sahibi olabileceğini kabullenir görülmektedir. (38) Bu gelismelerden İngiltere'nin artık Osmanlı Devletini gözden çıkardığı anlasılmaktadır.
Hintlileri ve onlar gibi nice sömürge halklarının "mal, mülk ve vücutlarından istifade etmekten" baska bir sey yapmayan (39) İngiliz zihniyetinin sıra Osmanlı Devleti'ne gelince
azınlık haklarının bir numaralı savunucusu kesilmesinde mutlaka bir ard düsüncenin olduğunu
düsünen Padisah, Londra Hükümetinin "Anadolu ıslahatı namıyla Anadolu'da bir takım
prenslik teskiline sarf-ı mâ-hasal-ı iktidar" ettiğine inanmıstır. (40) İngiltere, Anadolu ıslahatı
adı altında Doğuda kurulması düsünülen özerk bir Ermeni Devletinin Akdeniz'e sarkacak Rus
akınları karsısında köhnelesmis Osmanlı İmparatorluğundan "daha kavi bir sedd-i mümanaat"
olusturacağını sanıyordu. (41) Bu yüzden Sultan Hamid, Doğu Anadolu ıslahatı konusunda
büyük bir duyarlılık göstermis ve İstanbul'daki Alman büyükelçisine "ölürüm de gene Berlin
Konferansının [ıslahatı öngören] 61. maddesini tatbik etmem" demisti. (42) Daha sonra ise
Padisah, İngiltere'nin Ermeni Meselesini artık Osmanlı Devleti'ne bazı politikaları dikte ettirmek için kullandığı bir koz değil de, imparatorluğun parçalanması için bir yöntem olarak
görmeye basladığını anlayacaktır. Uluslararası sistemin gittikçe esnekliğini kaybedip bir tarafta Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'dan olusan Üçlü İttifak ve diğer yandan da
bu gru-

ba karsı İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yakınlasmaları sonucu kutuplasması ile Padisah, tarafsız bir devletin manevra alanının gittikçe daralacağını, böylece bu kosullarda kesin tarafsızlık politikasının yürütülemeyeceğini anlamıstı. Nitekim, 1900'larm gelmesi ile II. Abdülhamid, basta Berlin-Bağdat demiryolu projesi olmak üzere ekonomik ayrıcalıklar bahsetmek yoluyla Almanya'ya yanasmak zorunda kalmıstı. (43)
Osmanlı Devleti'nin dıs politikada otokratik bir güçle yan-resmî de olsa ittifak iliskilerini
yoğunlastırması, ülkede liberal rejimin yesermesini isteyen Jön Türkleri (44) oldukça umutsuzlandırmıstı. Ayrıca, uluslararası politikadaki tehlikeli gelismelerin isaretlerini sezen
Sultan Hamid, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylasılmasına yol açacak ve yabancı müdahalesini davet edecek iç ayaklanmalar ile karsılasmasın diye içte kontrolü arttırmıs ve

www.eskikitaplarim.com.enginel

sıkı bir baskı rejimi uygulamıstı. II. Abdülhamid'in iç ve dıs siyasette almıs olduğu bu kararlar
Vambery'yi tedirgin etmis ve profesör, Sultan Hamid tahtta olduğu sürece, misyonunu gerçeklestiremeyeceğini düsünmeye baslamıstır. Bu düsünce ile İngiltere Dısisleri'ne yazdığı
raporunda İngiltere'yi muhalefetteki Jön Türkleri desteklemeye davet eder. Profesöre göre, II.
Abdülhamid devrilir de yerine Jön Türkler iktidarı teslim alırlarsa, yeni ekip liberal oldukları
için dıs politikada İngiltere ile yakın ve dostane iliskilere gireceklerdir. Vambery'deki bu tavır
değisikliğini Padisah fark etmekte gecikmeyecek ve onu yeniden, kazanmak isteyecektir. Bu
bölümde Vambery ile II. Abdülhamid, Alman yörüngesine girmeden önce son kez İngiltere
ile uzlasma zemini bulunup bulunamayacağının yoklanmasına taraftardır Vambery belli
kosullar altında arabuluculuğu kabul eder. Bir süre önce Jön Türkleri destekleyen Vambery'nin Padisah adma bir kez daha Londra'ya basvurmayı kabullenmesini herseyden
önce II. Abdülhamid

ile profesör arasındaki ask-nefret iliskisinin garip bir belirtisi olarak nitelendirebiliriz. Ayrıca,
Vambery de dahil olmak üzere çağın pek çok siyasal gözlemcisi II. Abdülha-mid gibi kurt bir
padisahın devrileceğine, hele bu kusu-çurmaz diktatoryal rejimi bir avuç genç Türk aydınının
yapacağına hiç ihtimâl vermemektedirler. Asağıdaki belgelerde Vambery kanalıyla Padisah'm
önerisini inceleyen İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile anlasmak için bu devletin azınlıklar lehine bazı reformları uygulaması gerektiğini savunduğu görülecektir. Aslında İngiltere'nin bu
sartı, II. Abdülhamid'in kabul edemeyeceği bir uzlasma formülü olarak öne sürerek, Padisah'ı
diplomatik çıkmaza sokmak için kostuğu bellidir. İngiltere'nin önerisini kabul ettiği ve azınlıklar lehine vilâyetlerde yeni düzenlemeler yapıldığı takdirde bu yöreler özerklik kazanacak, böylece Osmanlı bünyesinden kopma yönünde bir hayli yol almıs olacaklardı. Bu
da imparatorluğun parçalanmasının baslaması demek değil miydi? İngiltere, sanki Padisah'tan
intihar etmesini beklemektedir ki II. Abdülhamid'in bu reformu uygulamayacağı kesindir.
Nitekim, Padisah'm İngilizlere cevabı "red" olur. Bunun üzerine Londra, uzlasma sartının II.
Abdülhamid'ce kabul edilmediğini savunarak, Padisah'm katı tutumu yüzünden bir anlasma
sağlanamadığını iddia edecek ve böylece Padisah'ı uluslararası siyasal alanda mahcup etmeye
çalısacaktır ki, İngiltere'nin bu tertibine Vambery'nin dahi kandığı asağıdaki belgelerde

www.eskikitaplarim.com.enginel

kaydedilmektedir. İngiltere hükümeti nezdindeki bu girisimden sonra II. Adülhamid, Vambery'den bu sefer de kalemiyle Sark Meselesinde Batı kamuoyunu aydınlatmaya devam
etmesini ister. Çaresiz kalan Padisah, herhalde bu yolla halka bazı gerçekleri gördüğü takdirde
basta İngiltere olmak üzere Batı ülkeleri dıs politika karar vericilerini Osmanlı lehinde etkileyebilir diye düsünmektedir.

PADİSAH VB SARAYI

Belge No: 17 (4 Mayıs 1896)

Sevgili Sir Thomas,

İlisikteki sayfalarda size son İstanbul ziyaretimdeki gözlemlerimi sunarken. Lord Salisbury'nin de bu raporumu dikkatle okuyacağını umarım. Avrupa barısını zedelemeden
Asya'da insanlık sampiyonluğu yapacak yegâne iyiniyetli ve güçlü devletin İngiltere olduğunu
bildiğim için bu ülkeye hizmet edebilmek en içten dileğimdir.

Türk payitahtında yaptığım son ziyaretimin ve Saraydaki son tecrübelerimin izlenimlerini size
iletirken, ilkin burada herseyin kötüden berbata doğru gitmekte olduğunu ve tüm Osmanlı
devlet mekanizmasının hızla yıkıma doğru yuvarlandığını belirtmeliyim. İngiltere'nin Hıristiyan uyruklarının durumlarını düzeltmek amacıyla giristiği çabaları bosa çıkartmanın
verdiği güvenle Padisah istibdat yönetiminin dizginlerine daha sıkı sarılmıs ve Babıâli'nin
.elinde bulunan son güç kırıntılarını da tekeline almaya baslamıstır. Saray'a yaptığım ilk
ziyarette, dalkavuklar yanıma yaklasarak söyle dediler: "Siz AvrupalılarPadisah'unızı korkaklıkla suçluyordunuz. Öyle olsa idi, tüm Avrupa'ya, payitahtının, kapılarına kadar nüfuz
eden muazzam bir düsman donanmasına karsı kafa tutabilecek cesareti nereden bulabilirdi?'

İste, İstanbul'da bu kof gü-

venlik duygusu egemendir. Süreyya Pasa'nın ölümünden sonra yeni yüzler önem kazanmıs ve
onların etkisi ile Pa-disah'm asabiyeti cinnete dönüsmeye baslamıstır. Günün adamı, eski bir
Bedevî reisi olan Arap kökenli İzzet. Bey'dir. Beyrut'ta bir Fransız misyoner okulunda tahsil
gören İzzet, Fransızcayı kusursuz konusmakla birlikte. Batı öğretimini tümüyle kavradığı
söylenemez. Sarklılara özgü kurnazlık ve zihni yeteneklere sahip olan İzzet, memuriyetinde
basarı merdivenini hızla tırmanmıs, fakat kötü alıskanlıklarından armamadığı ve rüsvet aldığı
saptandığı için Ticaret Karma Komisyonu'ndan atılarak, Sura Meclisi'nin emekliye ayrılmıs
memurlar listesine konulmustur. İste buradan Saray'a gönderdiği jurnallerle Padisah'm

www.eskikitaplarim.com.enginel

dikkatini çekmistir. Bilhassa, Avrupa Ahengi Padisah'ı sıkıstırdığı o kritik günlerde Sura
Meclisi muhtemel tehlikelere isaret ederek, Saray'a uzlasma tavsiye ederken İzzet, aksine
harekette, Padisah'ı direnmeye tesvik etmistir. Simdi, bu tavsiyenin Padisah'a görünürde de
olsa basarı kazandırdığı düsünülürse, İzzet Bey'in Saray'ın ve ülkenin kaderinin gerçek ve
tartısılmaz hakimi olduğu kolaylıkla anlasılacaktır. Padisah, ona Tanrı tarafından yollanmıs
bir hikmet, zekâ ve devlet adamlığı kaynağı olarak bakmaktadır. İzzet'e sadece devlet
mekanizmasını değil, kendi sahsını bile teslim etmistir. Sabahtan aksama kadar Saray'dan
çıkmayan İzzet, efendisinin oda-kapısmda yatmaktadır. Elçiler, onun küçük odasında birçok
saatler geçirdikten sonra ve ancak onun kanalıyla talihsiz hükümdarla görüsme imkânını
bulabilmektedirler. Bu olağanüstü adamın kurnazlığı, zekâsı, bellek gücü ve çok yönlülüğü
beni de sasırttı. İzzet, rakibi olabileceği her kisiyi Padisah'tan titizlikle uzak tutmaktadır.
Kurnazve entrikacı Abdülhamid'in danısmanından ne kadar hoslandığını gözlemlemek çok
ender eğlencelerden biridir. Padisah ona gülümsemekte ve zeki Arab'ın hareketli göz-

leri zafer pırıltıları ile yanmaktadır. Bu ikili ile ne zaman yalnız kaldığını gördü isem,
Türkiye'nin çöküsünün yakınlastığına olan inancım o kadar ağırlık kazanmıstır.
İzzet'in gelisiyle eski Saray erkânının tümünün uğursuz çalısmalarını yerine getiremez
duruma düstüklerini söylememe gerek yok sanırım. Hacı Ali, Emin, Arif, Bekir ve Lütfü
Beyler olayları seyirci gibi dısarıdan izlemeye baslamıslardır. Padisah'm manevi danısmanı
Ebülhüda ise aylardır efendisini görememistir. İzzet sadece Saray'da ve Babıâli'de değil, tüm
Osmanlı İmparatorluğu'nda en nefret edilen kisi olmustur. Ne var ki, su anda kimse ona zarar
verecek durumda değildir. Padisah'm elinde bir kukladan farksız olan yaslı Sadrazam Halil
Rıfat Pasa, İz-zet'i gözden düsürmek istediyse de basaramamıstır. Hattâ, Alman basınına
İzzet'in Padisah'm gizli düsmanı olduğu ve onu öldürtebilmek için zaman kolladığı haberini
sızdırmıs ise de, bunları öğrenen Abdülhamid, bu mevkide yaptığı sık değisikliklerin utancı
olmasaydı Sadra-zam'ı nerede ise azledecekti, izzet'e karsı aynı nefret duygusunu Seyhülislâm
da beslemektedir. Fakat, Padisah onun aklını çeldikten sonra İzzet'in varlığına katlanmaktan
baska çaresi kalmamıs ve İzzet'in gözde olusunun dinî çevrelerde açtığı yaralan sarmaya

www.eskikitaplarim.com.enginel

baslamıstır. İste, böylece İzzet Bey'in etki alanına girmis olan Padisah, ülkeyi kendine özgü
mutlakiyetçi yöntemleriyle yönetmeye devam etmektedir.

İngiltere'nin Türkiye'deki Durumu

Dikkatlerimizi Padisah ve Saray'dan Türkiye ile İngiltere arasındaki iliskilere çevirecek olursak, bu iliskilerin Saray dalkavukları sayesinde düsünülebilecek en kötü seviyede olduğunu belirtmeme lüzum yok sanırım. Son Ermeni patırtısınm İngiltere'nin oyunu olduğunu sanan Türk kamuoyunda bu eski dosta karsı genel bir nefret ve

kırgınlık mevcuttur. Yine de, bu görüsün tümüyle doğru olmadığını belirtmeme izin veriniz.

Osmanlıların çoğu siyasî olaylara karsı kayıtsız, meraksız ve herhangi bir yargıya varmaktan
acizdir. Yüksek sınıfların ya da memurların ise bu meselelerde kendilerine özgü düsünceleri
vardır. Bunların arasından Padisah'm körükörüne destekçileri İngiltere'nin amansız düsmanları olup çıkmıslardır. Çağdas ve aydın olanlar ise liberal kurumlar ve gerçek reformlar pesinde oldukları için halen İngiltere'nin samimi dostluğuna güvenmektedirler.

Yalnız, Ermeni sampiyonluğunu yapmak yerine Türkiye'nin ıslahatı sorunu ile ortaya çokksaydı hem Osmanlıların hem de Avrupa devletlerinin desteğini kazanacağını savunarak
İngiltere'nin bu kısa görüslülüğünü kınamaktadırlar. Genç Türklere İngiltere'nin Türkiye'nin
geleceğine kayıtsız olmadığına inandırmaya çalısmak bosuna olmustur. Türkiye ıslahatının
İngiliz kamuoyunda ancak hıristiyan Ermenileri davasıyla yasatılabileceğini takdir etmekle
birlikte artık İngiliz Hükümeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun canlanması ve güçlenmesi
amacıyla bazı reformları uygulama isteğini gütmediğine inanmaktadırlar. İngiltere'nin bu
tavrına kırılmakla birlikte, iki ülke arasındaki iliskilerin düzeleceğini ümid etmektedirler.

Onların açısından Padisah'm Rusya'ya yakınlasması, müstebit bir hükümetin güçlenmesi,
diktatörlüğün devamı ve Türkiye'nin kaçınılmaz çöküsü olacağı için, en büyük felâket olarak
görülmektedir. Onlar, "Biz kendimizi Rusya'nın ağzına attık, bizi ne zaman isterse yutabilir.
Oysa ki, İngiliz dostluğu ne kölelik ne de isgal demekti" diyorlar. Bugün için Genç Türkiye
Partisi çok küçük bir gruptur; fakat milletin en seçkin vatansever unsurlarından olusmustur.

İlerideki siyasî gelismeler ne seyir alırsa alsın, İngiltere kısa görüslülük yapıp meydanı tamamen Rus nüfuzuna bırakmak istemiyorsa bu grubu desteklemelidir, görüsündeyim. Pa-

disah, İngiltere'nin anlasılmaz tutumu yüzünden Rusya'nın kollarına atıldığını söylemekle

www.eskikitaplarim.com.enginel

birlikte, yine tam bağımsızlığını kaybetmediğini ifade etmektedir. İddiasına göre Rusya ile
olan dostluğunun uzun bir geçmisi vardır, ortak çıkarlar üzerine kurulmustur, fakat güçlü
komsusuna boyun eğmek ya da onunla sıkı bir ittifak kurmak gibi bir durum sözkonusu değildir. Padisah, ne İngiltere'yi ne de herhangi bir Avrupa devletini gücendirmek istediğini
St. James kabinesi ile eski dostluğun kurulmasından ancak sevinç duyacağını belirtmistir. Bü
sözler kliselesmis diplomatik inceliğin belirtisi olarak addedilebilir. Ne var ki, Padisah'm siyasetini anlamak için korku ve endiselerini gözönünde tutmak gerekir. Ben Padisah'm Rusya
ile bir ittifak yapmadığını sanıyorum. Rusya'nın Karadeniz ve kuzeydoğu Anadolu'da yaptığı
tahkimat St. Petersburg kabinesinin gerçek niyetinin ne olduğunu Pa-disah'a açıkça anlatmıstır. Padisah Bulgarlarla yaptığı anlasmanın Kuzey Balkanlardan gelecek bir tehlikeye
engel olacağını düsünmektedir. Prens Ferdinand'm Padisah'm konuğu olarak İstanbul'da
bulunduğu sırada Saray'da tâbi ile metbû'nun birbirlerine nasıl davrandıklarını, birbirlerini
nasıl aldatmaya çalıstıklarını ve Louis Phi-lippe'nin torununun boyun eğen ve alçakgönüllü
bir tavırla Padisah'm nasıl gözüne girmeye çabaladığını gördüm. Her ikisi de Rusya'nın dostluğundan çekinmekte ve geleceğe endise ile bakmaktadırlar. Bulgar prensinin vaad ettiklerini yerine getireceği kuskulu olduğu için Makedonya'nın güvenliği bütünüyle Padisah'm omuzlarına yüklenmistir.
Abdülhamid durumun ciddiyetini kavramakta ve huzursuzluğunu gizleyememektedir. Benim
aciz kanaatim, Padisah'm inadı, gururu ve intikam hırsı İngiltere ile uzlasma imkânlarını
engellediğinden Londra bugünkü krizi yatıstırmak amacıyla bazı adımlar atacağı yerde Türk
İm-
168
paratorluğunun dağılmasını çabuklastırmalı ve İngiltere'nin müdahalesinin kendilerini Abdülhamid'in pençesinden kurtaracağına inanan unsurlara yardım etmelidir. İste bu nedenledir ki, ben Genç Türkiye Cemiyeti'nin İngiliz yanlısı üyelerinin dikkatle izlenmesini
tavsiye ediyorum. Arabistan'da, Mısır'da, Suriye'de de görülen bu grupları desteklemek,
İngiltere'nin Ortadoğu'daki gelecekteki politikasının tohumlarını atmak bakımından önemli ve
gereklidir. İngiliz diplomasisi tarafından desteklenen bu gruplar, artık geciktirilmesi mümkün
olmayan Osmanlı egemenliğinin dağılma sürecinin basladığı o kritik anda İngiliz Hûkûmeti'nin elinde önemli koz olacağından kuskum yoktur. Dısisleri Bakanlığı'nın Sir Philip
Cur-rie'den bosalan elçilik mevkiini dolduracak yeni İngiliz temsilcisine bu amaca yönelik

www.eskikitaplarim.com.enginel

önlemleri izlemesi görevini vermeyi umuyorum. (45)
REFORM
Belge No: 18 (10 Ekim 1896)
j
Sevgili Sir Thomas,
Sark meselesinin Padisah'ı uzun zamandır vaad ettiği reformlara zorlamakla halledilebileceğini yazdığım mektubumdan sonra hatırıma gelen Abdülhamid'le bu konuya
iliskin üç yıl önce yaptığımız önemli bir görüsmeyi nakletmek istiyorum.
İmparatorluğun yönetimini ıslah etmek konusu da dahil olmak üzere güncel olayların Sultan
Abdülhamid'i tedirgin ettiği, kararsız bıraktığı, sonuca ulasmanın ise ancak onu zorlamakla
gerçeklestiği malûmdur. Yalnız basına bırakıldığı takdirde müstebit eğilimini ve gücünü kısıtlayacak yeni bir rejimi kabullenmeyeceği de açıktır. Ne zaman ıslahat konusuna değinsem, bana söyle demistir: "Çağdas fikirlerin henüz nüfuz etmediği geri kalmıs eyaletlerde bunu nasû gerçeklestirebilirim? Ülkemin ve milletimin durumunu; değisik dinler,
mezhepler ve ırklar arasındaki düsmanlıktan biliyorsunuz. Yüzyıllar önce bu ülkeyi feth etmis
olan milletimin bağımlı kıldığı uluslara karsı tasıdığı duygulan inkâr edemezsin. Aynı farklılık Avrupa'da bile mevcuttur. Herseyden önce tahtanın geleceğinin sevgi ve sempatisine
bağlı olan ırkdas ve dindaslarımı düsünmek zorundayım."
Avrupa'nın önerdiği reformlar gerçeklestiği takdirde, Ermenilerin ve Rumların mali açıdan
Müslüman hemseh-

rilerini geri bırakacakları bellidir. Tabiî bu gerçek Avrupa'nın umurunda bile değildir. En
güçlünün kazanacağı ilkesini benimseyen İngiltere'nin reform nedeniyle Padi-sah'ı tedirgin
etmesi kendi açılarından hiçbir sekilde suç olusturmamaktadır.
Sonuç olarak size Saray'dan aldığım ve içinde Ermenilere karsı alınan önlemleri mesrulastırmaya kalkan bir ifadeyi içeren bir mektubdan çıkardığım bir bölümü nakledeyim:
"Bizden Sırbistoaıı_1Qmanis|gTnie.Romariiya'yı af-makla Avrupa ellerimizi ve bacaklarımızı
kesmistirTBütün bunlara karsı Osmanlı ulusu sessiz kalmıstır. Fakat, bir Ermeni Sorunu
yaratmakla bağırsaklarımızı desmek istiyorsunuz. İste, buna dayanamayız. Kendimizi savunmak zorundayız ve savunacağız." Bu satırların Saray klikinin ifadesi olduğu kuskusuzdur. (46)
JÖNTÜRKLER
Belge No: 19 (10 Subat 1897)
Sevgili Sir Thomas,
Saray'daki arkadasımın bana yazdığına bakılırsa, Padisah'm İngiltere'ye karsı düsmanca
tutumu, bu ülkenin Genç Türkiye Partisi taraftarlarına gösterdiği destek ve cesaretten

www.eskikitaplarim.com.enginel

kaynaklanmaktaymıs. Padisah, Kahire, Paris ve Londra'daki ihtilâlci basının İngiliz parası ile
beslendiğini, komitenin ileri gelenlerinin İngiltere'nin himayesinde olduklarını ve son zamanlarda İstanbul ve Suriye'deki firarların Doğu'daki İngiliz diplomatik temsilcilerinin
aracılığı sayesinde gerçeklestiğini bildiğini iddia ediyor.
Bu partiye iliskin olarak, Padisah'm çok yakın çevresinin dısında her dürüst ve aydın Osmanlının Jön Türklerin gizli bir sempatizanı olduğunu rahatlıkla söyleyebilirim. Küçük
rütbeli subaylar ve Babıâli memurlarının hemen hemen hepsi nefret ettikleri Padisah'a karsı
herhangi bir harekete katılmaya hazırdırlar. İlginçtir ki, Avru-pa'daki Türk elçileri bile efendileri aleyhinde açıklamada bulunmaktan kaçınmamaktadırlar. Adı geçen parti iddia
qdilenin aksine örgütlenmis olmaktan çok uzaktır. Görünürde olan liderleri içinde Ahmed
Rıza'yı sayabilirim. Akıllı, dürüst ve vatansever olan bu adamı Abdülhamid birkaç kez tatlılıkla kazanmak istemisse de o tüm uzlasma girisimlerini reddetmesini bilmistir. Ahmed
Rıza'dan

sonra en saygın liderlerden biri tüm enerjisini ülkesini simdiki müstebidin kıskaçlarından
kurtarmak için uğrasan Halil Ganem adlı bir Suriyelidir. Aynı seyler Mısırlı Molla Muhiddin
için de söylenebilir. Bu zat, Kur'an ve Hadislerin açısından Yıldız yönetiminin günahlarını ve
simdiki Padisah'm devrilmesinin zorunluluğunu kanıtlamaya çahsmaktadır. Türkçe ve Arapça
olarak yayımlanan bu ihtilâlci gazeteleri izleyip izlemediğinizi bilemiyoruz. Ama, bu bildiriler İslâm tarihinde görülmeyen bir eğilimi yansıttıkları için dikkatinize değer özelliklere
sahiptirler. Dünyadaki en büyük Müslüman ülke olarak İngiltere bu dinî cemaatteki tüm fikir
akımlarını tanımak zorundadır. Birkaç gün önce adının Ebüzziya Tevfik olduğunu söyleyen
biri Budapeste'de bana gelerek, kendisinin İngiliz Hü-kümeti'ne önemli bilgiler aktarmak
amacıyla Londra yolunda olan bir siyasî mülteci olduğunu söyledi. Benden İngiliz Dısisleri
Bakanlığı için referans istedi. Onu reddettim. Kendisi kötü bff adam değil; ikinci sınıf bir
yazar, matbaa sahibi olmaktan baska özelliği olmayan önemsiz bir kisi! (47)

KÂZIM PASA

Belge No: 20 (24 Mayıs 1897)

Sevgili Sir Thomas,

Son raporumda size onbes yıl Yıldız'da Sultan II. Ab-dülhamid'in hariciye hususi katipliğini
yapan Türkiye'nin simdiki Bükres temsilcisi ile yaptığım yazısmayı aktarmıstım. Bu aydın ve

www.eskikitaplarim.com.enginel

uygar Türk devlet adamının Anglofil eğilimlerini fark ettikten sonra ona İngiltere ile Türkiye
arasındaki gergin iliskilerin yeniden düzeltilmesi hakkındaki görüslerini sordum. Ve simdi
asağıda size bu adı geçen Türk diplomatının bana yazdıklarının özetini takdim ediyorum:
"İki ülke arasındaki düsmanlığın kökenlerini arastırırken Sultan Abdülaziz devrine dönmemiz
gereklidir. Sultan Aziz veliahdı olarak, Osmanlı yasalarına ayktn bir sekilde oğlu İzzet
EJendi'yi atamayı düsününce. İngiltere Padisah'm bu projesine karsı çıkmıs ve hattâ bu
hükümdarın tahttan indirilmesini kıskırtmıs, desteklemistir. İngiliz büyükelçilerinin
ihtilâlcilerle bağlantıları kanatlanmıstv. Sir Henry Elliot ve selefi Sir Henry Layard'ui Mithad
Pasa ile yapmıs olduğu isbirliği, birincinin Nineteenth Cen-tury'deki makalesi ve İngiliz gizli
belgelerinin yayınlanması liüedoğrulanmıstır. İstanbul'daki İngiliz temsilcilerinin kaba
davranısları Sultan II. Abdülhamid'in vehmini ve süphesini arttırmak açısından talihsiz
olmustur. Sir Henry Layard'tn halefleri Padisah'ın güvensizliğini giderecek ve

iki ülke arasında iyi iliskilerin temelini atabilecek yeterli tecrübe ve yeteneklere sahip
değillerdi. Ekselansları G.J. Goschen bir Sark hükümdarının maruz kalmaya alısık olmadığı
tarzda kaba davranısları ile kendinden nefret ettirmisti. Gerilemekte olan güçsüz bir devletin
hükümdarı olsa bile ülkesindeki mutlak iktidarının bilinci ile Sultan Abdül-hamid kendisine
nâzik ve ılımlı davranan diğer güçlere daha yakın bir politika izlemis, İngiltere'ye ise yüz
çevirmistir. Diğer İngiliz elçilerinin hiçbirinin davranısı iki ülke arasındaki soğukluğun
giderilmesini sağlayamamıstır. Lord Dufferin'in diplomatik yetenekleri Mısır Sorunu'nun
neden olduğu görüs ayrılıklarını çözümleyememis; üstelik Padisah, bu İngiliz devlet adamının
üstünlüğünden çekinmistir. Sir William White'in Türk taraftarlığı ikili iliskilerin
gelistirlmesine yararlı olabilirdi. Ne var ki, bu yetenekli diplomatın nezâket ve yumusak ifade
yoksunluğu hassas bir Sark hükümdarı olan Sultan Hamid'i gücendirmisti. Sir Clare Ford gibi
profesyonel bir diplomatın Padisah'ın gözüne girmesi tuhaf görülmemelidir. Onun Yddız'da
çok sevilmesinin nedeni Padisah'ın gözünde en büyük tavsiye mektubundan değerli olan
uyusukluğu idi. Sir Philip Cur-rie'nin kisiliğinde ise tam aksini bulmustu. Haliç'deki simdiki
İngiliz elçisi Dısisleri Bakanlığının beklentilerine cevap verebilir, ama bu zat ne gerekli
tesrifat kurallarına asina profesyonel bir diplomat, ne de kendisini herkesten güçlü sayan
sımarık ve kibiri Sark diktatörünü idare edecek kadar yetenekli bir kisidir. Sir Philip
Currie'nin yerinde baska bir diplomat olsa idi, ne Ermeni Sorunu bu kadar büyük boyutlara
ulasır, ne de Rus taraftarlığı bu kadar derinliğine nüfuz etme imkânını bulabilirdi

www.eskikitaplarim.com.enginel

Bu anda karsılıklı suçlamalara girismek bosuna olacaktır. Her vatansever Türk, İstanbul ile
Londra arasındaki bu gerginlikten pismanlık duymaktadır. Bizler, hepimiz bu anlasmazlığın
bir an önce ortadan kaldırılmasını arzu-

lamaktayız. Yunanistan'daki basarılarımızın moralimizi ve prestijimizi yükselttiği bugünlerde
hükümetimizin baslıca görevi eyâletlerde ciddî ve sağlıklı reformları uygulamak ve
Ermenilerle Müslümanlar arasında eski dostluğu kurmak suretiyle İngiliz kamuoyunu
yatıstırmak olmalıdır. Tabii ki, cahil ve yaslı Rıfat Pasa'nın baskanlığındaki hükümet ve
Yıldız Kliğinin iktidarı ile daha iyiye gidis beklenmemelidir. Büyük Güçlerin reform
planlarının artık sekillenmis olduğunu umarım. Bu düzenlemeler uygulanmadığı takdirde
ümitsiz bir karanlığa doğru yuvarlanmaktan kurtulamayız."
Sir Philip Currie ve Sir William White ile ilgili noktalarını tümüyle kabul etmemekle birlikte
size Kâzım Pasa'nın ifadesini olduğu gibi aktarmaya çalıstım. Sultan Abdülhamid gibi
amansız ve vehimli bir müstebiti idare etmenin kolay olmadığını bildiğim için bu iki
diplomata haksızlık edildiği düsüncesindeyim. Ayrıca, Türk Sarayı nezdinde hiçbir
diplomatın daha iyi bir konuma sahip olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Türkiye ile
İngiltere arasındaki bu gerginliğin temel nedenini simdiki Padisah'ın seytanî ve kötü
karakterinde aramak gerekir. Kendisi bu tahtta olduğu sürece bugünkü iliskilerin düzelme
ümidi yoktur diyebilirim.
Bu düsüncenin vatansever her Türk devlet adamı tarafından paylasıldığını sanıyorum. Hepsi
bu adamdan nefret etmektedirler; daha geçen gün sabık Madrid elçisi Feridun Bey bana
gelerek İspanya'dan azledilisi skandalini anlattı. Ayrıca, İspanya'da Mr. Chamberlain ile
görüs-, tüğünü ve bu zatın ona İngiltere'nin tümüyle Türkiye'yi gözden çıkardığını
söylediğini, kendisinin ise buna çok üzüldüğünü belirtti. Aynı sikâyet bana baska Türk devlet
adamlarından da gelmekte ve onlar benim bu konuda bir değisiklik yapılması için kalemimi
kullanmamı istemektedirler. En büyük huzursuzluk Türkiye'nin Üç İmparator

Birliği'ne olan yakınlasması olduğuna dikkat çekerek, bu gelismenin Türkiye'de reformların
uygulanmasına en büyük engel olusturacağından çekindiklerini belirtmektedirler. Türkler
haklı olarak Alman İmparatoru ve Çar tarafından desteklendiği sürece Sultan Hamid'in
İngiltere'nin reform çabalarına basarıyla karsı çıkacağını ve ayrıca Türk ordusunun simdiki
zaferinin ülkelerinin geleceği açısından büyük bir talihsizlik olduğunu iddia etmektedirler.
Korkarım ki, bu endiselerinde de haksız değiller! (48)

PADİSAHIN KUSKUSU

Belge No: 21 (14 Ekim 1897)

www.eskikitaplarim.com.enginel

Sevgili Sir Thomas,
Geçen mektubumda Padisah'm kâtibini Budapeste'ye beni İstanbul'a gelmem için ikna etmeye
yolladığını yazmıstım. Simdi ise size bu olağanüstü sempati ve misafirperverliğin nedenini
yazacağım. Bundan önceki yazısmalarımda da belirttiğim gibi, bu son derece çekingen Padisah'ın
iltifatına mazhar olan yegâne Avrupalıyım. Kırk yıl önce kızkardesi Fatma Sultan'm öğretmeni olmam ve Türklerin dillerine, tarih ve dinlerine vâkıf olmam onun tüm kalbini bana
açmasına neden olmustur. Simdi ise onun sırlarını açığa vurmamdan korkmaktadır. Kuskularının arttığını farkedince, ona bir mektup yazarak söyle dedim:
"Padisahları benim kırk yılı askın bir süredir kendimi Osmanlı İmparatorluğunun çıkar ve
refahına adadığımı bilmektedirler. Dikkatli ve derinlemesine bir arastırma, ciddi reformlar
uygulanabildiği ve simdiki mutlakiyet rejimi yavas yavas liberal bir yönetimle değistirildiği
takdirde bugünkü yönetim kargasasının, dinler ve milletler arasındaki çatısmaların son bulacağı ve Türklerin yalnız baslarına ilerleme kaydedecekleri konusundaki görüslerimi perçinlemistir.
İkinci olarak, imparatorluğunuzun bütünlüğünün korunması açısından en iyi politikanın İngiltere ile yapılacak bir ittifak olduğunu her zaman savunduğumu Pa-
178
disahları bilirler. İki ülke arasındaki simdiki gerginliğin olusmasında İngiltere'nin herhangi bir
kusuru ya da hatası olmamıstır. Majesteleri altı yıl önce İngiltere'nin beni dostluk önerisi ile
İstanbul'a yolladıklarını hatırlayacaklar. Bu öneriyi Zat-ı Sahaneleri, İngilizlerin Mısır'ı isgalleri nedeniyle reddetmislerdi. Bu üzücü olay, iki ülke arasındaki uçurumun giderek açılmasına neden olmus ve benim Majesteleri ile iliskim önemli bir darbe yemis, Saray'ınızdaki varlığım yararını yitirmisti. Saray erkânının bazı üyeleri tarafından güvensizlik
ve nefretle karsılanmam sonucu kendimi huzurunuzdan tümüyle çekmistim, eğer Majesteleri
Avrupa ve Asya'daki tecrübelerimden yararlanmak samimî isteğini gösteriyorlarsa, asağıdaki
kosullarla, sadık danısmanlarınız arasındaki eski yerimi almaya hazırım:
(1) Simdiki kisisel yönetim tümüyle değismeli, ihtiraslı Saray erkânı topyekûn azledilmeli ve
Büyük Güçlerin altı temsilcisinin önerdiği reformlar derhal uygulanmalıdır. Elimde devletin
yüksek kademelerindeki kisilerin bu ıslahat çabalarını uygun bulduklarına dair kanıtlar vardır.
Eğer bugüne kadar kisisel çıkarlar ve cesaretsizlik bir muhalefetin olusmasını engelledi ise de,
simdi dısarıdan gelen destekle bu özlemlerin ve eğilimlerin baska bir çehre kazanması her
zaman için mümkündür. Majestelerine en büyük tehlike bu kisisel ve mutlak yönetiminizden

www.eskikitaplarim.com.enginel

doğmaktadır. Diğer güçler olmasa bile İngiltere'nin, imparatorluğunuzun tamamını ve sahsî
saltanatınızın korunmasını sağlamlastırmaktan baska emeli yoktur.
(2) İngiltere ile bir yakınlasma geciktirilmemeli ve Hindistan'daki İngiliz yönetimini tehdit
eden Saray entrikalarına son verilmelidir. Zat-ı Sahaneleri benim yıllardır Yü-dız'ın
İngiltere'ye karsı çevirdiği gizli oyunlara sahit olduğumu bilirler. Hindistan, Orta Asya ve
Afganistan'a gönderdiğiniz molla ve hacılarla bizzat tanısmıs; ve onların ra-

porlannı Baskâtibinize verdiklerini gözlerimle görmüstüm. Bu gerçekleri bilen bir kisi olarak
Hindistan sınırlarındaki yerli ayaklanmalarının sizin ajanlarınızın marifeti olduğunu rahatlıkla
savunabilirim. Fakat, size İngiltere'yi ne kadar zayıflatmak isterseniz, o kadar da kendi
geleceğinizin temellerini zayıflatmıs olduğunuzu ve merhametten baska bir sey
bekleyemeyeceğiniz Rusya'nın pozisyonunu güçlendirdiğinizi açıkça söylemeliyim.
Böylece, benim acizane nasihatim; Hindistan müslü-manlarına, aradaki yanlıs anlamalara
rağmen, İslâm'ın çıkarlarının esenliği açısından Hindistan'daki İngiliz nüfuzunu herhangi bir
devletin yönetimine kıyasla tercih ettiğinizi ve İngilizlerin yönetimindeki bu ülkelerin
uygarlık yolunda ilerleme kaydettiğini gözlemlediğinizi açıklamanız çok yerinde bir jest
olacaktır. ZZat-ı Sahaneleri bunu ya Afganistan Emiri'ne hitab edilmis bir mektup seklinde
açıklayabilir ya da, eğer bana izin verirlerse, kulunuz Kal-küta'da yıllarca önce üyesi olduğum
Müslüman derneklerinden birinde görüsünüzü anlatabilirim. Yukarıda saydığım acizane
önerilerimin yerine getirilmediği takdirde İstanbul'a gelmemin ve Zat-ı Sahaneleriyle eski
iliskilerimizin yeniden kurulmasının mümkün olmadığını saygılarımla arzederim."
Sayın Bayım, benim bir hayalperest olduğumu ve Ab-dülhamid'in bu satırlardan sonra
siyasetini değistirmesini beklediğimi sanmayın. Hayır! Ben bu kadar saf değilim, fakat
Padisah'm da bir korkak olduğunu unutmayınız. Ben simdi onu yalnızca tedirgin etmek
istiyorum; eğer buna rağmen, uğursuz oyunlarında ısrar ederse, iste o zaman peçesini çekipi
dünyaya onun çirkinliklerini sergilemek boynumun borcu olacaktır. Çok sükür ki, ona
muhalefette yalnız değilim. Ondört yıldır eğittiği Türk ordusunun Yunan Savası'ndaki
basarısını borçlu olduğu Baron von der Goltz bile Deulshc Suudschau dergisinin

Ekim sayısındaki makalesi ile Yıldız'a karsı olduğunu açıklamıstır. Goltz Pasa halen Frankfurt
a. d. Oder'in hizmetinde olduğu ve Prusya'dan emekli maası aldığı halde Kayzer'in dostu
aleyhinde söz söylemekten çekinmemektedir.
Herseye rağmen, Padisah'ın benim mektubuma cevabının olumlu olup olmayacağını görmek
ilginç olacaktır. Eğer o benim Müslüman Edebiyatçılar Derneği'ne mektup yazmamı kabul

www.eskikitaplarim.com.enginel

ederse İstanbul'u ziyaret ederek, Pa-disah'tan Hindistan'daki Müslüman ihtilâlcilerle hiçbir
iliskisi olmadığını kamuya açıklamaya zorlayacağım. Yabancı bir Müslüman gücün Hindistan'da yeraltı faaliyetlerine girismesi hem Pax Britannica hem de Hindistan'ın kültürel
gelismesi açılarından son derece zararlıdır. Senelerce önce Yıldız'm bu konuda çevirdiği dolapları aktardığımızda, o zaman bu uyarılarımın önemsenmemis olduğunu üzülerek belirtmeme izin veriniz. Hindistan Hükümeti Mekke'den Asya'ya dönen Hind, Afgan ve Orta
Asyalı hacılar arasına sızmıs Padisah'ın ajanlarına dikkat etmeli, onları gözaltında tutmalıdır.
Bunlar Halife'nin bizzat kendisi tarafından görevlendirilmis olup, tüm talimatları Padisah'ın
mabeyincilerinden almıslardır. Abdülhamid'in Pan-İslâm siyasetinin nasıl tüm Müslüman
dünyasının en ücra köselerine kadar nüfuz ettiğini görmenin beni oldukça sasırttığını size
itiraf etmeliyim. Kuzey Afrika'da Seyh Sünusî, Afganistan'da Kabil Basmollası, Orta Asya'da
Buhara Kadısı ve Hindistan, Cava ve Çin dini liderleri Padisah'ın emrindedirler. "İslam Birliği" fikrinin Abdülhamid'in saltanatmdaki kadar hiçbir zaman güçlü olmadığını söylemekle süphesiz ki abartmıs olmam. İslâm Birliği'nin henüz daha olusma safhasında olduğu tabiidir. Ne var ki, Mekke'deki merkezi otoritesi ile Padisah'ın -eğer planlarının uygulanmasına izin verilirse- sasırtıcı sonuçlar alması mümkündür. Tuhaftır ama aydın teb'ası,
ondan için için nefret etse bile, Sultan'ın bu özlem ve emellerini paylasmakta, bu konudaki
basanlarını alkıslamaktadır. (49)

ARABULUCU

> Belge No: 22 (28 nisan 1898)

Sevgili Sir Thomas,

Sizi, Saym Beauclerk'in nazik aracılığı ile, Padisah'm bana bir telgraf yollayarak mektupla
halledilemeyecek bir sorunu görüsmek üzere İstanbul'a gelmemi istediğinden haberdar etmistim. Onun, La Tuixuie, d'aujour doui et d'avant quarante ans adlı son kitabımda değindiğim bazı önemli iç politika sorunlarını tartısmak istediğini sanıyordum. Bu kitapta
onun istibdat eğilimini, kisisel yönetimini ve ıslahat düsmanlığını oldukça elestirmistim. Elestiri ye ve muhalefete katlanamayan Padisah'm bunlara cesaret edenleri nasıl cezalandırdığını bildiğim için, doğrusu önce İstanbul'a gitmeye çekindim. Akrabalarım ve
dostlarım beni bu düsüncemden vazgeçirmeye çalıstılar. Fakat, ben Padisah'm kılıma bile
dokunmayacağını biliyordum. j Böylece, bu ayın on besinde hareket ederek, on iki gün kaldığım İstanbul'da kendisi ile asağıda size özetini sunacağım birçok özel görüsmeler yaptım.
Beni çağırmasının nedeni kitabımın saldırgan içeriği değildi. Gelecekle ilgili planlarında bir
değisiklik yapmak ve Rusya'yı gücendirmeksizin İngiltere'ye yakınlasmak istiyordu.

www.eskikitaplarim.com.enginel

Kararsızlığı ve vehmi nedeniyle sözlerini dikkatle seçiyordu. Bugüne kadar hep "tarafsız"
kalmayı istediğin beni inandırmaya çalıstı. Padisah'a göre, İngiltere onu yanlıs anlamıstı.
Simdi ise o son bir çaba göstermek ve
"RESİD EFENDİ" 183
İngiltere'ye olan iyiniyet ve sempatisine duyulan kuskuların tümünü ortadan kaldırmak istiyordu. Beni anlamsız ve bos cümlelerde kandırmaya çalıstığını fark edince, ona sunları
söyledim:
"Zat-ı Sahaneleri, Rusya'ya olan bağlılığından hiçbir kazanç elde edilemeyeceğini anlamıslardır. Dömeke muharebesinden sonra muzaffer ordunuz Atina kapılarına kadar
ilerlediğinde Çafın bir kelimesi bu ilerlemeyi durdurmaya yetmisti. Bu itaatkârlığın ve fedakârlığın ödülü ise Rusların harp tazminatından kendilerine pay istemeleri ve daha kötüsü
Prens George'u Girit valisi olarak önermeleri olmustur. Simdi Padisah'm gözlerini açıp, kimin
ülkesini ve hanedanını savunan dost ülke olduğunu görmesinin tam zamanıdır. Siyasal gelismeler karsınıza bu kez ihmâl etmemeniz gereken bir fırsat çıkartmıstır. Rusya'nın Uzakdoğu'daki politikası İngiltere ile arasını açmısken, zat-ı Sahanelerinin bu gerginlikten
yararlanıp, İngiltere'ye, İmparatorluğunuzun güvenliğinin yegâne bekçisine, dayanması çok
yerinde bir davranıs olacaktır. Sekiz yıl önce İngiliz Hükümeti adına size böyle bir öneride
bulunduğum zaman, majesteleri bana barıs ve düzenin hüküm sürdüğü bir ortamda "kesin
tarafsızlık" ilkesinden ayrılıp, siyasal bekâretini bozmanın anlamı ve gereği olmadığını hatırlatmıslardı. Simdi ise, zaman değismistir. Karadeniz'den Pasifik Okyanusu'na kadar
uzanan çizgide yayılmacı siyasetini güden Rusya'nın bu projesini gerçeklestirmesi daha birkaç
yû alacaktır. Mançurya'da istediklerini gerçeklestirdikten sonra Uzakdoğu'da önemli bir üs
elde etmistir: Sıra Ortadoğu'ya gelmistir. Sizi gerçek dostlarınızı ve düsmanlarınızı görmeye
uyarıyor, kendinizi kritik günlere hazırlamanızı rica ediyorum. Ülkenize kırk yıldır hiçbir
çıkar beklemeksizin hizmet veren biri olarak siz Majestelerine İngiltere'ye içten dostlukla
sarılmanızı diliyor, bundan pisman olmayacağınıza inanıyorum."
184
"Ülkeme bağlılığından ve bana ilettiğiniz bilgilerden dolayı size mütesekkirim. Pederimin
saltanatından beri sizi Türkleri ve Müslümanları seven bir kisi olarak tanınırım. İngiltere'deki
söhretinizi de bildiğim için sizin düsüncelerinize hiçbir zaman kayıtsız kalmadım. Ülkemle

www.eskikitaplarim.com.enginel

İngiltere arasında arabuluculuk yapmak arzusunda olmanızı da takdir ediyorum. Eğer geçen
iki yû içinde sizinle görüsemedi isek, bunun nedeni milletlerarası siyasal kutuplasmaların
Rusya aleyhtarlığı ile tanınan bir yazan kabul etmemi engeüediğindendir. Fakat, simdi burada
yapayalnızız ve size içtenlikle aslında inanıldığı kadar İngiliz aleyhtarı olmadığımı itiraf edebilirim. Biri size arkasını dönse ve her fırsatta tekmelemeye kalkıssa, çıkarlarınızı ve prestijinizi zedelemeden ona nasıl yaklasabilirsiniz? Size küçüklüğümden beri pederim tarafından İngilizlere sempati beslemem telkiniyle büyütüldüğümü söylemistim. Tahta geçtiğim ilk yıllarda bu iliskiyi nasd korumak ve güçlendirme isteğinde olduğuma da tarih
tanıktır. Fakat, çabalanmı destekleyecek ve beni yan yolda karsılayacak yerde, İngiltere, üzülerek söylemeliyim ki, bu bağlan koparmak ve ona uzattığım eli reddetmek için elinden
gelen her kötülüğü yapmıs, hattâ ulusumun ve dinimin ezeli düsmanından daha beter bir güç
olmustur. Ne zaman bir eyâletin Osmanlı İmparatorluğundan kopması söz konusu olsa, İngiltere benim değil de düsmanlarımın safında yer almıstır. Mısır benden tamamiyle kopartdmıs ve Mısır ordusu, benim hükümranlık haklarım hiçe sayılarak, İngiliz komutasına
geçmistir. Ermeni sorununa gelince, patlak veren ihtilâlin ve onun doğal sonucu olan kandökümünün sorumlusu İngiltere olduğu halde o yörede seferberlik ilân ederek bu ayaklanmayı bastıran beni "katil" ve "cani" olmakla dünya kamuoyunda suçlamıslardır. Prens
George'u Girit Valiliğine aday gösteren Rusya değil, İngiltere'ydi Ben nasd Müslüman teba'ma yeni uluslararası yöntemlere

göre, muzafferler mağlup saydıp, gerek görüldüğü takdirde savas tazminatı bile ödemeye
mecbur olduklarını anlatabilirdim? Görüyorsunuz Resid Efendi, bunlar İngiltere'nin siyaseti
sonucu bu safhaya dökülen iliskilerimizin anahatlandır. İngiliz Hükümeti, bu durumu düzeltmek isteseydi herhalde İstanbul'a bana olan düsmanlığını saklamaktan çekinmeyen ve
bana sürekli engeller çıkaran birisini temsilci olarak yollamazdı. Bu durumda İngiltere ile
iliskilerimiz her geçen gün bozulacaktı, pederimin döneminden beri dostum saydığım bir
gücün beni feda ettiğini görünce, çevreme bakınıp baska bir dost aramaya, yakınlasan tehlike
karsısında kendimi emniyete almaya mecburdum. İste, bu nedenledir ki, herkesin sandığı gibi
bir müttefik olarak değil de, iyiniyetine bağlı olduğum bir komsum olarak addettiğim Rusya'ya yakınlasmak zorunda kaldım. Zorunluluk, beni milletimin ve dindaslarımın en
amansız düsmanına yakınlastırmıstır. Bunun değismesini herkesten çok benim istediğime
emin olmanızı isterdim."

www.eskikitaplarim.com.enginel

Konusmamızın daha ileri bir asamasında, Türkiye ile İngiltere arasındaki bu gerginliğin sona
ermesi her iki ülkenin açısından da yararlı olacağına değinerek, benim İngiltere'nin Türkiye'ye
karsı olan politikasında olumlu bir değisiklik yapılmasına çaba göstermemi rica etti. Bana
hiçbir vaadde bulunmadığı halde, konusmasındaki heyecandan Prens George'un adaylığından
vazgeçtiği takdirde onun da İngiltere'nin bazı isteklerini karsılamayı arzu ettiğini çıkardım.
Bunun, beni davet etmesinin asıl nedeni olduğunu anlıyorum. İki ata birden oynamak inancı
olduğu üzere, o aksam benimle birlikte St. Petersburg'a elçi olarak tayin edilen özel
kâtiplerden Cevad Bey'i de kabul ederek, ona Çar ve Çariçe'ye takdim etmek üzere bazı
armağanlar verdi. Cevad Bey, Girit'in yönetimi hakkında Çarın fikrini değistirmek üzere
Petersburg'a yollanmaktadır.

Sonuç olarak, Padisah'm fikirlerinde önemli bir değisiklik fark etmediğimi belirtebilirim.
Oldukça yakın ve kibar davranmıs; güvensizliğini saklamaya çalısmıs ve amaçlarına alet
etmek için beni kazanmak istemistir.
Bu değisiklik çevresinde, özellikle sırdası mabeyinci ve kâtiplerinde de belli oluyordu.
İngiltere'nin candüsmanı İzzet Bey gözden düsmüs, yerine Baskâtip olarak Padisah'm kuklası
olmaktan baska hiçbir yeteneği olmayan Tahsin Bey geçmistir. Bu kez, vasat yetenekleri olan
Her-sekli Kamil Bey'in gözde olduğunu gördüm. İki yıldan beri görmediğim Padisah'ı daha
hastalıklı ve tedirgin buldum; sürekli heyecan yüzünde silinmez izler bırakmıstır. Eskisi gibi
enerjik değildir. Vücudunu kesin yıkımdan sağlam yapısı ve ılımlı yasantısı korumaktadır.
Benim görüsüm, Padisah'm geleceğinden endiseli olduğu için İngiltere'ye yaklasabilmek
istemekte, bunun için uygun bir yol aramaktadır.
Sayın bayım, benim İngiliz Hükümeti'ne tavsiyelerde bulunacak yetkim olmadığını takdir
edersiniz; Fakat, İngiltere ile Türkiye arasında arabuluculuk yapmayı zevkle
üstlenebileceğimi hatırlatırım. Sizden ricam, bu raporum üzerinde düsünmeniz ve bana benim
Yıldız'daki pozisyonumu güçlendirecek bir cevap yollamanızdır. Maksat, Pa-disah'ın benim
Londra'da dinlendiğimi düsünerek, gelecekte resmî yazısmalarda açıklayamayacağı
hususlarda açılmasını sağlamaktır. Yıldız Sarayında diplomasinin resmî kanallarla değil de,
hükümdarın güvenini kazanmıs üçüncü sahıslar aracılığı ile islediğini siz de biliyorsunuz.
Eğer bana bu konuda daha ayrıntılı bilgi vermek isterseniz, Londra'ya sahsen gelmeye
hazırım.

www.eskikitaplarim.com.enginel

Hükümetiniz gerekli gördüğü takdirde, Türkiye politikanızın değismesinin yararlı olacağına
tümüyle inanıyorum. (50)
"RESİD EFENDİ" 187
Vambery'nin bu görüs ve telasım Londra'daki yetkili çevreler paylasmaz, "Onu fazladan bir
elçi olarak tutmakta hiçbir yarar yok" diye düsünürler. Dısisleri Bakan yardımcısı Sanderson,
Budapeste'ye gönderdiği 30 Mayıs (1898) tarihli mektubuyla Profesöre Lord Salisbury'nin
Büyük Britanya Hükümeti'nin Padisah'a özel bir düsmanlık beslemediğini, fakat Osmanlı
İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasına iliskin önerilerinin Sultan Hamid
tarafından geri çevrildiğini İstanbul'a iletmesini rica ettiğini yazar. İngiltere, ancak Padisah
azınlıklar lehine bazı reformları uyguladığı takdirde, Osmanlı İmparatorluğu'nu
destekleyecektir. Aksi takdirde, bu asamada Londra'dan herhangi bir dostluk jesti beklemek
mümkün değildir. İngiltere'nin bu katı tutumu, iki ülkeyi barıstırmak isteyen Vambery'yi
oldukça hayal kırıklığına uğratır. Yaslı doğubilimci Yıldız ile Whitehall arasındaki mekik
diplomasinin yorgunluğunu atabilmek ümidiyle Ti-rollere dinlenmeye gider. Ne var ki. Sultan
Hamid'in ajanları onu burada da bulacak ve Padisah'm kendisini derhal İstanbul'a beklediğini
bildireceklerdir.
Vambery yeniden Sark Ekspresine atlayarak, bir kez daha İstanbul yoluna düser.
DAMAD MAHMUD PASA
Belge No: 23 (9 Haziran 1900)
Sayın Bayım,
İstanbul'dan dün döndüm ve hemen Padisah'ın davetinin amacını, payitahtta kaldığım sürece
onunla yaptığım mülakatları bilginize sunmak istiyorum.
Herseyden önce size bu ziyaretimde gördüğüm olağanüstü kabul ve sıcak karsılamadan söz
etmeme izin veriniz. Varısımdan yarım saat sonra, beni özel odasında kabul ederek, bu sıcak
mevsimde uzun bir yolculuğa kalkıstığım için bana içtenlikle tesekkür etti. Beni derhal o
aksam Japon prensleri Kotohito ve Iwakura serefine verilen gala yemeğine davete etti.
Yemekten sonra Osmanlı Hükümdarı ile Japon İmparatoru'nun akrabaları arasındaki
genellikle donanma ve askeri konulardan ibaret konusmayı büyük bir ilgi ile izledim. Çin'deki
buhrandan söz açılınca. Padisah bu ülkeye duyduğu sempatiyi gizleyememisti. Padisah'ın
siyasal düsüncelerini ve eğilimini derhal kavrayan zeki Japonlar, Avrupa meselelerine dahi
değinmekten kaçınmıslardı. Ural-Altay kavimleri olan Türklerle Japonlar arasındaki ırksal

www.eskikitaplarim.com.enginel

yakınlığa dikkatlerini çekince hava yumusamıs ve bu açıklamalarım gerek Padisah'ı ve gerek
konuklarını çok memnun etmisti. Konusmaların genel akısı önemsiz olduğu için ertesi aksam
yeniden uğramak üzere erkenden huzurdan ayrıldım.
Görüsmemiz nerede ise iki saat sürmüstü. Önce ciddi

siyasi sorunlardan sözettik. Kayınbiraderi Damad Mah-mud Pasa'mn İstanbul'dan kaçısı onu
oldukça sinirlendirmisti: "Karaktersiz ve haris bir adam olduğu ve imkânlarının ötesinde
yasadığı için parasız kalmıs ve kendini Bağdat demiryolu imtiyazını koparmak isteyen İngiliz
sirketine satmıstı. Pasa, İngilizlerden 30.000 sterlin karsılığında bu sirket için demiryolu
imtiyazı koparmayı kabullenmisti Fakat, ona Alman İmparatoru'na verdiğim sözden dönemem
deyince, çareyi Avrupa'ya kaçmakta bulmustu. Simdi orada kendini bir aziz, ülkesinin
selâmetine adamıs büyük bir vatansever olarak tanıtmaktadır."
Padisah'ın kendi kayınbiraderi hakkında kullandığı bu ifadelerin beni oldukça sasırttığını itiraf
etmeliyim. İngilizlerin Pasa'yı kullandığını, Padisah'ı ona karsı bir ihtilâl çıkartmakla tehdit
ettirerek ondan kendi lehlerine mali bazı tavizler koparmaya çalıstıklarını belirtti. Olanca
gazap ve hiddetiyle İngilizlere yüklendikten sonra bana Londra'ya gidip, Lord Salisbury'ye
gerçekleri anlatmamı istedi. İngiliz Hükümeti'nin yasal olarak kanıtlanmadıkça, bu tehdit
davasını öne sürmekle çaresiz kaldığını açıklamaya çalıstıysam da basarılı olduğumu pek
iddia edemem. Padisah ve kayınbiraderi arasındaki gizli görüsmelerin sürmesine rağmen
Sultan Hamid, bu davada titizlikle reklamdan kaçınmak istemektedir. Damad Mah-mud Pasa
aslında tiksindirici bir karaktere sahiptir, bir yandan Batı'da kendini "özgürlük sampiyonu"
siyasal bir mülteci olarak satarken, diğer yandan Türkiye'ye dönmesi karsılığında Padisahtan
para ve diğer bazı imtiyazların pazarlığını yapmaktadır. Padisah, bana Damad Mahmud
Pasa'mn ve kızkardesinin mektuplarını gösterdi. Bu olayın böylesine büyümesinde Padisah'ın
suçlu olmadığını teslim etmek isterim. Bazı İngilizlerin bu iste parmağı olması hakikaten
üzücüdür. Pasa'nın İngiliz patronlarının herhangi bir gelisme görmeyince projelerinden vazgeçe-

çeklerini, dolayısıyle Pasa'nın parasız kalıp ülkeye dönmeye mecbur kalacağını hatırlatarak,
Padisah'a bu konu üzerinde fazla durmamasını, bu talihsiz olayı büyütmemesini tavsiye ettim.

www.eskikitaplarim.com.enginel

Görüsmemiz sırasında Türkiye ile diğer ülkeler arasındaki siyasi iliskilerden de sözettik. Konusmamızın en hararetli anlarında Padisah her zamanki temkinli ifadesini terk ediyor, bana
büyük bir içtenlikle içini döküyordu. İngiltere ile olan iliskisinden söz edildiğinde Kraliçelerinin bugünkü temsilcisine memnuniyetini belirterek onun durumunu, selefinin fırtınalı ve simsekli bir geceyi andıran döneminden sonraki bereketli yağmurlara benzetti. Sir
Nicolas O'Connor'u alçak gönüllü, zarif ve sessiz bir diplomat olarak tanımladıktan sonra
onun varlığının gelecekteki iki ülke arasındaki daha iyi iliskilerin müjdecisi olabileceğini ekledi. Bazı Türklerin Büyük Britanya Elçili-ği'ne gidip, İngilizlere sempatilerini ifade etmeleri karsısında duyduğu utancı ise gizlemeyi basaramamıstı: "İngiliz elçisinin nasıl ben
tahtta iken Türk milleti adına İngiltere'ye duyduğu sempatiyi ifade etmeye cesaret eden İsmail
Kemâl gibi bir sahtekârı kabul eder, anlayamadım" dedi. İsmail Kemâl Bey'in Trablussam
eyâletinin valiliğini yapmıs tanınmıs bir Türk erkânı olduğu için İngiliz Büyükelçisinin onu
kabul etmemesinin mümkün olmadığını hatırlatınca Padisah çok kızmıs ve "O zaten sabık bir
valiydi; hem bu ülkede benim iradem dısında bir harekete girismeye hiç kimsenin resmi yetkisi yoktur" demisti. Genel siyasî eğiliminden söz açılınca sunları ifade etti: "Kesin tarafsızlık ilkesinden bir milim dahi ayrılmadığımı biliyorsun. Bütün güçlerle dostça geçinmek istiyorum. Eğer yine İngiltere'ye yakınlasmam için ısrar edecekseniz, o zaman dikkatinizi Güney Afrika'daki savasta olup bitenlere çekerek size Boerler gibi bir avuç serserinin elinde yetersiz askeri hazırlıkları yüzünden birbiri ardısva yenilgilere uğra-

yan bir güce nasıl güvenebileceğimi sorarım. Samimiyetinizden kuskum yok, fakat ben haklı
çıktım; onun için kesin tarafsızlıktan ayrılmayacağım." Onu cevapsız bırakmak istemediğim
için, ona İngiliz askeri gücünün nihai zaferinden, İngilizlerde uyanan milli coskudan ve Anayurd'a
kolonilerden gelen yardımlardan sözettim. Dünyanın İngiltere'nin hakiki gücünü iyi değerlendiremediğini ifade edince, Padisah, "Evet, ama bu gelecek için doğrudur. İngiltere'nin
maddi gücünün imparatorluğun bekası için yeterli garanti olduğunu biliyorum, fakat simdiki
halde ben önümdeki delilleri hesaba katarım. Ve eğer siz benim ve ülkemin dostu iseniz beni
zinhar yolumdan çevirmeye kalkmazsınız" diye ekledi.
Padisahtaki bu kararlılığı fark edince, derhal konuyu değistirdim. İstanbul yolunda Bulgar
hükümdarı Prens Ferdinand ile görüsmüstüm. Prens bana Padisah'a olan • bağlılık ve nezâket
mesajını iletmemi rica etmisti. Sultan Hamid, buna karsılık, "Ben de ona derhal bir tesekkür
telgrafı yollayacağım. Dönüs yolculuğunda onu tekrar görmeli ve ona, gazetelerde bağımsızlığını ilan edeceği söylentilerine rağmen, bağlûık ve içtenliğinden hiçbir zaman

www.eskikitaplarim.com.enginel

kusku duymadığımı söylemelisiniz. Bulgaristan küçük ve zayıf bir devletçik olduğu için kendi
bacakları üzerinde benim desteğim olmaksızın yükselebilmesi mümkün değildir. Prens'e ve
yönetimine verdiğim bu ülkeye babalık görevimi ihmal etmeyeceğimi bilmelidir. Prens Ferdinand, zeki bir adamdır; maceralı bir kariyerin tehlikelerini herhalde takdir etmekten aciz
değildir" dedi. Dönüste Prensi Buda-peste'te gördüğümde kendisi Padisah'm bu sözlerini
alaycı bir gülümseme ile karsılamıs ve bana söyle demisti: "Eğer Padisah akıllı ise, biz ondan
daha akıllıyız. Siz de bu sözlerin ne anlama geldiğini biliyorsunuz."
Tek kelimeyle İstanbul ziyaretim çok ilginçti. Hersey-den önce tahta geçisinin 25. yıldönümüne raslattığı ilk
192
türk üniversitesinin kurulusuna tanık olmam için beni çağırmıstı. Fakat, ben bunun beni
çağırmasmdaki esas neden olmadığını tahmin etmistim. Onun asıl niyeti, siyasi konularda
nazır ve danısmanlarınkinden daha fazla takdir ettiği görüs ve tavsiyelerimi almaktı.
Padisah'ın ufukta kümelenmeye baslayan kara bulutların baskısını omuzlarında hissettiğine
hiç kuskum yoktur. Mısır Hidivi tarafından gizlice desteklendiği sanılan Genç Türkiye Partisi'nin
giderek artan propagandalanyla fazlalasan iç sorunlar Padisah'ı oldukça tedirgin etmektedir. Kamuya karsı bu partiden korktuğunu inkâr etmekle beraber, Padisah bu hareketi
susturabilmek için en siddetli araçlara basvurmaktan kaçınmamıstır. Bana soracak olursanız,
ben bu harekete hiçbir önem vermiyorum; çünkü, üyelerinin bütün faaliyetleri Padisahtan
mevki koparmaktan ibarettir. Dısarıdan ne kadar tehdit edilirse edilsin, bir hükümdarın içte
barıs ve düzeni sağladığı sürece güven içinde olacağını hatırlatınca Padisah bana, "Bu ciddiye
alınacak bir mesele değildir. Ordu sadık kaldığı sürece birkaç öfkeli delikanlı ve tatmin olmamıs mevki avcıları bana zarar veremez" dedi. Bu sorunu tartısmayı pek fazla istemediğimi görünce, tabiatiyle konuyu bıraktım.
İstanbul'da bulunduğum en ilginç toplantılardan biri kuskusuz ki Alman Büyükelçisi Baron
Marschal von Bie-berstein ile olanıdır. Padisah, bizleri önce Saray'da bir çay partisine, daha
sonra ise Saray Tiyatrosu'nun bir temsiline davet etti. Alman elçisi benim varlığıma ilk basta
sasırmıs ise de, Padisah ona benim kırk yıldır bu ülkenin ve kendisinin dostu olduğunu ifade
edince Alman diplomatı rahatladı. Fakat, yine de birlikte olduğum süre içinde siyasetten hiç
sözedilmedi.
Ziyaretimin ancak altıncı günü de Padisah nihayet beni çağırmasının asıl nedenini

www.eskikitaplarim.com.enginel

açıklayabildi: "Ne yazık ki, yurt dısındaki elçilerimin yetenek ve sadaketlerine güve-

nemeyeceğimi biliyorum. Onlar Avrupa'da kisisel ünümün lekelenmesine aldırmaz görünmektedirler. Batı basınında bu kadar çirkin bir sekilde iftaraya uğratılmam karsısında
sizin bana yardım edebileceğinize inanıyorum. Siz hem Doğu'yu hem de Batiyi biliyorsunuz;
kırk yılı askın bir süredir su ülke ve hanedana bağlısınız. Pederimin her zaman sizin tarih,
edebiyat ve lisan bilginizi övdüğünü hatırlıyorum. Simdi Avrupa kamuoyunu aydınlatacağınızı ve karalanmıs kisiliğimin saygınlığının iade edilmesini sağlayabileceğinize
inanıyorum. Yanlıs anlasıldığımı, en iyi niyetlerimin suistimal edildiğini ve tüm ıslatıcı çabalarıma rağmen yurtdısında bencil zalim ve müstebit bir hükümdar olarak tanınmama çok
üzülüyorum. Kaleminizin bütün dünyada etkili olduğunu biliyorum; bunun için, övücü ifadelere yer vermeksizin Batı dünyasında olayları olduğu gibi açıklamanızı ve gerçek planlarımı onlara açıklamanızı istiyorum." Padisah'ın bu sözleri üzerine aynen söyle dedim:
"Zat-ı sahaneleri kendisiyle ilgili Batı basınında çıkan haberlerin önemini abartmaktadır.
Çünkü, ne Çar ne de İngiliz Kraliçesi bu tip haksız elestirilerden kurtulamamıslardır. İste,
burada Padisahları "İt ürür, kervan yürür" atasözünü hatırlamalıdır, türk meselelerinin Batı
hükümetlerinin sempatisini kazanmak yerine düsmanlığına hedef olacak sekilde yanlıs anlamalarla örülü olduğu kuskusuzdur. Ve ben bunun bir an önce düzeltilmesi gereğindeki
ivediliği reddetmiyorum. Fakat, Avrupa kamuoyundaki bu değisme ne birkaç günde ne de
sadece benim kalemimle halledilecek bir meseledir. Anadolu'daki son olaylar ve Türkiye'deki
genel durum Avrupa kamuoyunu zehirlemistir. Bu durumu değistirecek en radikal çözüm
Padisahımızın iç ve dıs politikalarında yatmaktadır. Rusya'ya sarıldığımız ve reformları uygulamayı reddettiğiniz sürece, korkarım ki, ülkenize olan bağlılığım ve kalemimin gücü
yetersiz kalacaktır. Zat-ı sahanelerinin ve ülkesinin sadık bir dostu olarak,

simdiye kadar takip ettiğiniz politikayı değistirmeniz için yalvarırım." Böylesine açık sözlülüğe alısık olmadığı için, Padisah rahatsız olmus, gözleri parlamıs, vücudu kıpırdanmaya
baslamıstı. Yarı kızgın bir ifade ile bana dönerek, "Ülkemi nazırlarımdan bile daha iyi tanımanıza rağmen, korkarım ki siz de diğer elestiricilerim gibi yanılgıya düsmüssünüz. Avrupa Güçlerinin benden bekledikleri ıslahatın uygulanması kesinlikle mümkün değildir.
Çünkü, bu bir iç savas ve onun doğal bir sonucu olarak, devletimizin çöküsü demek olacaktır.
İngiltere ya da Orta Avrupa ile ittifak meselesine gelince, siz benim hançerini gırtlağıma

www.eskikitaplarim.com.enginel

dayamış bir Rusya'yı, ona karsı dısarıdan hiçbir yardım almak ümidi olmadığı için idare
etmek zorunda olduğumu unutuyorsunuz galiba!"
Bu sözlerinden sonra beni bir iki saat kadar daha tutarak heyecanla ne kadar haklı olduğuna
inandırmak istedi. Aramızdaki fikir ayrılıklarının bağdasamayacağını fark edince beni nezâketle savarak, saltanatının 25. yılını kutlamak üzere tertip edilecek tören ve eğlencelere
istirak edebilmem için Ağustos sonlarında yeniden İstanbul'a gelmemi rica etti. (51)
Sanderson, Vambery'nin yukarıdaki raporunu İngilte re'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Nicolos
O'Conor'un bilgisine sunmaktan çekinmeyecektir. O'Conor, kendi deyimiyle "bu eksantrik
ajanın" raporunu ilgi ile okur, fakat yine de Abdülhamid'i "iyi niyetli masum bir devlet adamı" olarak çizen Vamber'nin gözlemlerine katılmadığını bildirir. O'Conor'un Londra'ya
ilettiği mesajmdaki en ilginç nokta, kuskusuz ki sudur: "Bu ülkede Ordu'nun Yıldız'a karsı
tutumundan daha fazla üzerinde dikkat ve hassasiyetle durduğum ikinci bir konu yoktur,
çünkü Türkiye'de ordu siyasî bir termometredir."

İKİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI

(1) Aider ve Dalby, a.g.e., s. 389.
(2) Akdes Nimet Kurat, Türk-İngiliz Münasebetlerinin Baslangıcı ve Gelismesi (1553-1610), (Ankara, 1953); Susan Anne Skilliter, William Harborne and the Trade with Turkey
(1578-1582), (Oxford, 1977).
(3) Chatman House, British Interests in the Mediterraean and the Middle East, (London,
1970); H. L. Haskins, British Routes to India, (London, 1966) ve Ömer Kürkçüoğlu, TürkİngilizIliskileri (1919-1926), (Ankara, 1978) s. 16.
(4) M. S. Anderson, The Eastern Question (1774-1923), (London, 1966), III IV ve V. bölümler.
(5) G. D. Clayton, Britain and the Eastern Question: Misso-longhli to Gallipoli, (London,
1971), s. 184.
(6) A. N. Kurat, Türkiye ve Rusya (1978-1919), (Ankara,
1970), III. bölüm.
(7) B. Jelavich, The Ottoman Empire, the Great Powers and the Stratis Question (1870-1887), (Bloominglon/Lon-London, 1973).
(8) Mısır Meselesi için, bkz.: Afaf Lutfi Al-Sayyid, Egypt and Cromer: A Study in Anglo-
Egyptian Relations, (London, 1968). Wolff misyonu için ise, bkz.: M. P. Hornik, "The Special
Mission of Sir Henry Drummond Wolff to Costanti-nople, 1885-1887", English Historical
Review, IX, Octo-

www.eskikitaplarim.com.enginel

• ber 1940 ve C. L. Smith, The Embassy of Sir William White at Constantinople (1886-1891),
(Oxford, 1957), ss. 73-86, 88, 111, 129, 137, 155-6.
(9) Akdeniz andlasmalan için, bkz.: C.J. Lowe, Salisbury and the Mediterranean (1886-1896),
(London/Toronto, 1965).
(10) İngiliz Dısisleri'nin mümtaz bir sahsiyeti II. Abdülhamid'i kastederek ülkesinin Osmanlı
ile diplomatik münasebetlerini hatıralarında su sekilde anlatmaktadır: "Sarklının ne yapacağını bilmek senin için önemli ise, kendi kendine üç soru sormalısın. (1) Sen aynı durumda olsan ne yapardın? (2) Tanıdığın en bilge kisi ne yapardı? (3) Sarklı ne yapabl-
¦f1
196
"RESİD EFENDİ" 197
lir? Bu üç soruyu da cevapladıktan sonra Sarklının yapmayacağı üç seyi bilmis olursunuz.
Onun gerçek niyetine ne kadar yakınlastığınızı sanırsanız, o kadar aldanırsınız." Viscount
Grey of Fallodon, Twenty Five Years 1892-1916, C. I (New York, 1925), s. 121-2.
(11) A. Vambery, "Personal Recollections of Abdulhamid II and
His Court", The Nineteenth Century and After, June 1909, ss. 980-984.
(12) Kutay, a.g.e.,, 86.
(13) Vambery, Story..., s. 347.
(14) Public Record Office (bundan sonra PRO), Londra, Foreign
Office (FO) 800/32 numaralı kartondan alınmıstır. Aksi belirtilmedikçe asağıdaki mektuplar
Budapeste'de kaleme alınmıstır.
(15) Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnküâbı Tarihi, C. I, K: 1 , 3.
baskı, (Ankara, 1983), s. 42.
(16) Aider ve Dalby, a.g.e., s. 355-6.,
(17) Dısisleri Bakanlığı Hazine-i Evrak (DBHE), Siyasî: 2866/11.
(18) DBHE, Siyasî: 324 içinde.
(19) Bayur, a.g.e., s. 54-5.
(20) PRO, FO. 800/32.
(21) Aynı yerde.
(22) Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. VIII, (Ankara, 1983),
s. 183.
(23) Bayur, s. 110-117; İsmail Hami Danismend, İzahlı Osmanlı Tarihi-Kronolojisi, C. IV
(İstanbul, 1972), s. 336-41; Karal, a.g.e.,, s. 112-125. ayrıca, bkz.: Askeri Tarih ve Stratejik
Etüd Baskanlığı (haz.), 1897 Türk-Yunan Harbi, (Ankara, 1983).
(24) PRO, FO. 800/32.
(25) Aynı yerde.
(26) Aynı yerde.
(27) Aynı yerde.
(28) Aynı yerde.
(29) Aynı yerde.
(30) Aynı yerde.

www.eskikitaplarim.com.enginel

(31) Danismend, a.g.e., s. 352.
(32) PRO, FO. 800/32.
(33) Aynı yerde.
(34) Aynı yerde.
(35) Aynı yerde.
(36) PRO, FO. 800/33.
(37) Aynı yerde.
(38) Bayur, a.g.e., s. 84, 87, 103-6, 127.
(39) Basbakanlık Arsivi (BBA), Yıldız Esas Evrakı (YEE), 8/2006/72/4.
(40) BBA, YEE, 9/2625/77/3.
(41) Aynı yerde.
(42) BBA, YEE, 9/2626/72..
(43) Bu konuda özet bilgi için, bkz. benim "Sark Meselesi ve II. Abdülhamid'in Garp Politikaları (1876-1909)", Osmanlı Arastırmaları, C. Ill, (İstanbul, 1982), s. 247-76.
(44) Jön Türkler hakkındaki kanatlerimizi Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'n in (C. V, Dergâh yayınlan, İstanbul, 1982, s. 53-56) ilgili maddesinde özetlemistik.
(45) PRO, FO. 800/33.
(46) Aynı yerde.
(47) Aynı yerde.
(48) Aynı yerde.
(49) Aynı yerde.
(50) Aynı yerde.
(51) Aynı yerde.
31.
1
ve- a/k/// <*l<*r.
>4-
j^^i cxr ^--«-otl
vi<
L^u I.»,.. H^- d.f s;^.»^- <-
'|e b<* kt^c ex S
Ürk

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SİYONİZMİN HİZMETİNDE
Vambery ve Filistin'de Musevî Kolonizasyonu

XIX. yüzyıldan itaberen Osmanlı İmparatorluğu'nu olusturan ulusların birbiri ardısıra milliyetçi emeller pesine düsmesi ve bu hedeflerinin ülkenin parçalanmasını bekleyen Büyük Güçler tarafından da benimsenmesi ve desteklenmesi karsısında Türkiye'nin toprak bütünlüğü tehlikeye girmis bulunuyordu. Geçtiğimiz bölümde Ermeni ve diğer halkların taleplerinin ve bu taleplerin sampiyonluğunu yapan İngiltere'nin İstanbul'u ne kadar zor durumda bıraktığını görmüstük. Bu kısımda ise ufukta potansiyel bir ayrılıkçı akım olarak doğan Siyonizmin yurt

www.eskikitaplarim.com.enginel

dısında nasıl filizlendiğini, bu cereyanın Filistin Meselesi çerçevesinde II. Abdülhamid ve
iliskilerini -Vam-bery'nin ilgi ve rolü oranında- inceleyeceğiz. (1) XIX. yüzyıl Avrupa'sında
giderek artan Yahudi aleyhtarlığı'na (Anti-Semitism) bir tepki olarak doğan Siyonizm, Must^î
aydınlarca "Yahudi Sorunu"nun çözümüne iliskin gelistirilmis bir reçete olarak tanımlanmalıdır. Siyonizm, önceleri katliama uğrayan ırkdaslarını bu kaderinden kurtarmayı
amaçlayan bir hayır kurumu olarak dünya siyasetine girmisse de, ünlü liderleri Dr. Theodor
Herzl'in çaba ve giri-

simleriyle kısa sürede Filistin'de müstakil bir Yahudi devleti kurma hedefine emin adımlarla
yürüyen hatın sayılır bir uluslarasırı güç olarak belirecektir.

(I)

Anti-Semitizm

Doktor Theodor Herzl (2), 1860 yılında Budapeste'de orta halli bir konfeksiyoncunun oğlu
olarak dünyaya geldi. Dindar bir ailesi olan Herzl, geleneksel bir orta öğretimden sonra Viyana Üniversitesi, Hukuk Fakültesine girdi. Roma hukukunda uzmanlasan Herzl, 1884
yılında doktorasını aldı. Viyana barosuna yazılarak bir süre avukatlık yaptı. Avukatlığın
kendisini tatmin etmediğini gören Herzl'in gönlü edebiyat ve güzel sanatlardaydı. Kısa öyküler, piyesler yazan Herzl, kaleminin en çok siyasî makalelere yatkın olduğunu farketmekte gecikmedi. 1891'de Avrupa'nın en tanınmıs günlük gazetelerinden biri olan Neue
Freie Presse'in Paris temsilciliğine atandı. Herzl'in Yahudi Sorunu ile tanısması Viyana yıllarına rastlar. Anti-Semitizmin yabancısı değildi. Hattâ, bir gün bira içmeye girdiği bir
kahvede asağılanmıstı. Fakat, Herzl'in tüm enerjisiyle Yahudi Sorununa eğilmesini sağlayacak dönüm noktası Paris'te olmustu. Neue Freie Presse için Yüzbası Dreyfus'un davasını izleyen ve sonunda da suçsuz subayın asağılanmasına tanık olan Herzl, Yahudilerin
dünya üzerinde kıyamete kadar böylesine ezilemeyeceklerini savundu.

Herzl'e göre, Yahudi Sorunu Anti-Semitizmin bir sonucuydu. Anti-Semitizm ise yadsınmayacak bir gerçekti: "Musevilerin içinde yasadığı tüm uluslar ya gizliden gizliye, ya
da açıktan açığa Anti-Semittirler." Ulusların neden Anti-Semit oldukları Herzl için önemli
değildi. Hattâ, Herzl bir yerde Musevi düsmanlığını anlayısla karsıladı.

Çünkü, gettolarda karanlık, pis ve kalabalık izbelerde yasayan Musevilerin hali gerçekten de
ürkütücü ve tiksindiriciydi. Yüzyıllar süren baskılar altında Museviler, ulusal gururlarını
yitirmislerdi. Yerli halkın gözünde Musevileri onurlu yurttaslar yapabilmek için Herzl, önce

www.eskikitaplarim.com.enginel

yanm düzine düellonun yeterli olacağını sandı. Daha sonraları ise, Papa'ya basvurup, bir pazar
öğleden sonra San Stefan Ki-lisesi'nde Musevilerin kitlesel bir sekilde vaftiz olmalarının Yahudi Sorununu çözeceğini düsündü.
Herzl'in en ciddi düsüncesi yavas yavas olmustu. Olgunlasan fikirlerini 1895 yılında yayımladığı Yahudi Devleti (der Judenstaat) adlı kitabında topladı. Herzl'e göre, özümleme
Musevilere hiç bir yarar getirmemisti. Museviler toplu halde kendilerine ait olan bir ülkeye
göçmeden Yahudi sorunu çözümlenmeyecekti. Herzl'in Musevilerin bir ulus vücuda getirecek
ve bir devlet kurabilecek özelliklere sahip olduklarına dair inancı tam ve kesindi:
"Biz bir devlet hem de örnek bir devlet kuracak kadar güçlüyüz. Bu amaç için gerekli beserî
ve maddî her türlü malzemeye sahibiz... Bir ülkenin tüm haklı gereksinimlerini tatmin edecek
büyüklükte dünya üzerinde bir yörede bize egemenlik verin, gerisini biz kendimiz tamamlarız."
Herzl'in yukarıdaki sözlerinden anlasılacağı gibi, Yahudi Sorunu "Uluslararası bir sorun"du.
Çözümü ise, sorunun uluslararası arenaya çıkartılıp, devletlerin dikkatini toplamak ve konunun uluslararası forumlarda tartısılmasıyla gerçeklesebilirdi. Büyük devletlerin Yahudi
Sorununa eğilmeleri için Herzl, bu sorunu ortaya koyacak ve savunacak bir örgütün gereksinimini hissediyordu.
Kitabında çizdiği plana göre, iki derneğin kurulması öngörülüyordu. "Yahudi Derneği" adını
alacak birinci siyasal örgütün amacı Avrupa hükümetleriyle temasa geçip, Siyonistlere Filistin'de devlet kurma hakkının tanına-

bilmesi için diplomatik alanda mücadele vermekti. Batı ülkeleri bu konuda ikna oluncaya
değin, Yahudi Cemiyeti tüm Musevilik adına bir hükümet gibi yürütme yetkisini kullanacaktı.
Herzl'in düslediği ikinci kurum ise Musevilerin Filistin'e göçlerini ve orada yerlesmelerini
sağlamak için kurulacak ticarj_birsirketti. İngiliz ticari yasalarının esnekliği nedeniyle bu
sîrTcetfLondra'da kaydettirmek isteyen Herzl, bu sirketin sermayesi elverdiği sürece, göçmenlerin terkettikleri ülkelerdeki özvarlıklannı likide edeceğini ve karsılığında aynı göçmenlere Filistin'de toprak ve konut satacağını tasarlamıstı. Herzl, bu sirketin Filistin'de
ticareti ve sanayilesmeyi de tesvik edebileceğini düsünmüstü. Filistin'in Türklerin elinde olduğunu gayet iyi bilen Herzl, bu asamada Padisah'ın kendilerine engel olacağını sanmıyordu. Kitabında Osmanlılara hitaben Herzl, "Eğer Sayuı Majesteleri bize Filistin'i
verirse, biz de karsılık olarak Türkiye'nin maliyesini düzenleriz." demisti.
Filistin'de bir Yahudi Devleti kurabilmek için Ortadoğu ve dünya politikasında yeni düzenlemeler gerekeceğine inanan Herzl, uluslararası iliskilerde en önemli öğenin güç ve güç

www.eskikitaplarim.com.enginel

birikimi olduğunu düsünüyordu. Anılarında, "Uluslar arasındaki iliskiler bir güç sorunudur"
diye not düsen Herzl, "B^/ün ve gelecekte^Jwlki^tektytmete ka?
Herzl,~Avrupa Üevîenerî" veTÖsmarilf İmparatorluğu ile olan diplomatik pazarlıklarına
baslamadan önce Siyonizm siyasetini yürütebilmek için sağlam temellere, baska bir deyisle,
kendisine maddî ve manevî desteği sağlayacak bir alt yapıya gereksinmesi olduğunu biliyordu. Herhangi bir hükümeti temsil etmiyordu; Neue Frei Presse'in bir muhabiri olarak
Büyük devletlerin ilgili bakanlıklarının kapısını çalamaz, onlardan Filistin'i Yahudilere yurt
olmak üzere vermelerini isteyemezdi.
Bu gerçekleri çok iyi kavrayan Herzl, ilk is olarak Siyo-

nizmi devletlerarası politikada hatırı sayılır bir aktör olarak olusturmanın gereğine inanıyordu.
Bu amaçla Herzl, Yahudi cemaatinin liderlerinden ve zengin Musevilerden olusmus bir kadro
örgütü kurmayı düsünmüstü. Zengin Museviler bir araya gelir de muazzam bir servet toplanabilirse, Filistin'i satın almak isten bile değildi. Bu projesini, ilkin 2 Haziran 1895'de
Osmanlı İmparatorluğu'nda demiryolu sebekeleri kuran ünlü Baron de Hirscih'e açıkladı. Ne
var ki, Hirsch Herzl'in önerilerini benimsemeyecekti. Hirsch'den istediğini alamayan Herzl,
bu kez Rothschildlere basvurdu. Herzl'in Baron de Rothschild ile 18 Temmuz 1896 tarihinde
olan görüsmesi sonuçsuz kaldı. Paris'ten ayrılırken Herzl'in Rothschildler hakkındaki yargısı
kesindir: "Bu aile bizim [Musevilerin] en büyük ta-lüısizliğimizdir."
Seçkinlerden olusan bir kadro partisi kurmanın, imkânsızlığını anlayan Herzl, davasını savunabilmesi için halka gitmeye karar verdi. İngiltere'ye 1896 yazında yaptığı bir ziyarette
Doğu Londra'da Musevi isçilere hitab eden Herzl, bu fakir insanların kendisini bu kadar
candan alkısladıklarını görünce, "Ben halk kitlelerinin lideri olmaya çalısacağım." dedi.
Herzl, aynı zamanda halkı yanma aldığı takdirde bu gücü, zengin Musevileri Siyonizme ikna
edebilmek için bir baskı aracı olarak da kullanabileceğini düsünüyordu. 1897 yılında dünya
Musevilerinden Siyonizme yatkın olanları bir çatı altında toplayacak bir kongrenin hazırlıklarına giristi.
27'Ağustos 1897 tarihinde İsviçre'nin Basel kendinde üç gun sürecek olan Birinci Siyonist
Kongresi toplandı. Kongrenin yapıldığı Stadt gazinosunun girisine altı köseli yıldızlı Siyonist
bayrağı çekilmis; delegeler -Herzl'in istemine uygun olarak- fraklarıyla salonu doldurmuslardı. Avrupa'nın baskentlerinden gelen gazetecilere de yer ayrılmıs, salona dinleyiciler bile -Herzl'in halkla iliskilerin-

www.eskikitaplarim.com.enginel

deki titizliğinin bir isareti olarak- alınmıstı. Evrensel Mu-seviyi temsil etmek üzere Basel'e
gelen ikiyüzü askın delege her sosyal tabakadan, değisik fiziksel tiplerden, bambaska düsünce
yapılarından olusan bir mozaikti. Kongre, Batı'nm Eskenazisinden, Doğu'nun Sefardimine,
bağnaz hahamlardan "Reform" Musevilerine, emekli Siyon Asıklarından örgüte yeni katılmıs
milliyetçilere, sosyalist devrimcilerden burjuva bankerlerine, esnaflardan öğrencilere değin
her cins Museviyi aynı çatı altında toplayan küçük bir Yahudi dünyası yaratmıstı.
Herzl, Kongre'yi Siyonistler hareketinin yasama yetkisini üzerine alacak bir temsilciler meclisi olarak düsünüyordu. Ona göre, bu meclisin içeriği, yapısı ve eylemleri herhangi bir
ulusal meclis gibi olacaktı. "Shekel" adı verilen ve adeta bir vergi niteliğinde olan tutarı yerel
Siyonist derneklerine yatıran her Musevi meclisteki temsilcilerini seçme hakkına sahip olacaktı. Yerel seçim bölgelerinde Siyonist dernekler her yüz üyeye karsılık bir temsilci çıkartabileceklerdi. İste, bu kosullara uygun olarak toplanan ilk Kongre egemen bir parlemento gibi davranmıs ve Siyonist hareketin (1) amaçlarını, (2) bu amaçlara ulasmak için
gerekli araçlan ve (3) bu araçlan kullanacak bir yürütme heyetini saptamıstı. Kongre bittikten
sonra Herzl, anı defterine sunları yazar:
"Basel'de Yahudi Devletini kurdum. Eğer bugün bunu açıklarsam, herkes beni alaya ahr.
Oysa, belki bes fakat hiç süphesiz ki elli yû içinde herkes bu gerçeği görecektir. Yahudi Devleti'nin varlığı manevi temellere oturtulmustur, bu devlet Yahudi halkının bu konudaki
istek ve kararlılığı ile kurulmustur." Kongrenin ilk olarak Siyonizmin ana amacını saptadığını
belirtmistik. Bundan önce de gördüğümüz gibi Herzl, Yahudi Devleti adlı eserinde "Filistin'de
egemen bir Yahudi Devleti" kurulmasını savunuyordu. Ve hiç süphesiz

ki yakın arkadaslan ve taraftarlan da aynı ülküyü benimsemislerdi. Herzl'in danısmanlarından
Max Bodenheimer, kendilerini Filistin'e götürecek gemide Çanakkale Boğazını geçerken Siyonizmin amaçlannı dile getirmis ve söyle demisti.^
"Bizim düslerimizin kanatları vardır, sınır tanımazlar. Yahova'nın Eski Ahit'te vaad ettiği
Nil'den Fırat'a kadar tüm bölgeler Yahudi kolonizasyonuna ^açılmalıdır."
Bütün bunlara karsın, bazı arastırmacılar, Herzl'in Kongre'yi topladığı sıralarda düsüncesinin
değistiğini ve onun Türklerle Filistin'de bir Yahudi Devleti kurma planı çerçevesinde pazarlığa oturmanın olanaksızlığım kavradığını savunuyor. Herzl'deki bu değisikliğe kanıt
olarak Siyonist liderlerinin Siyonistlerin yaym organı olan Die Welt gazetesinde 9 Temmuz

www.eskikitaplarim.com.enginel

1897'de yazdığı makaleyi gösteriyor. Adıgeçen makalede Herzl söyle yazıyordu: "Bugün hiçbir ciddi devlet adamı Türkiye'nin bölüsülmesini düsünmüyor. Evet, Türkiye'nin geçmis-dekinden daha fazla parasal yardıma gereksinimi vardır ve bunu da ancak Yahudilerden karsılayabilir. Fakat, herhangi bir eyaleti padisahtan almak gibi bir sey sözkonusu değildir. Biz sadece baska yerlerde yasayamayan Yahudiler için devletler hukukunun güvencesi altında bir yurt kurmak istiyoruz." Aslında, bu satırlannda Herzl'in samimi olup olmadığı konumuz açısından önemli değildir. Önemli olan Siyonizmin ana amacının Osmanlılar tarafından nasıl algılandığıdır. Berlin'deki Osmanlı sefiri Basel'e bir memur yolla-tarak, oturumları izletmisti. Ahmed Tevfik Pasa, Babıâliye yolladığı raporunda, "Yahudilerin Filistin'de büyük bir devlet kurmayı tasarladıklannı" yazmıstı. Filistin'e yerlesen Siyonistlerin yayılma ve genisleme siyaseti güdeceğine Hariciye Nezareti'nin dikkatini çeken Ahmed Tevfik

Pasa, Kongre'deki Yahudi konusmacıların sözlerinde temkinli olduklarını, Yahudi ulusunun yasamsal sorunlarından sözederek ana amaçlarını gizlediklerini kaydediyordu. Gerçek niyetleri ne olursa olsun, Siyonistler bazı düsüncelerini kamufle etmek zorundaydılar. Ne Osmanlıları ne de ılımlı Yahudileri kaygılandırmak istiyorlardı. Böylece, Herzl'in Die Welt'de öne sürdüğü formül -"kendilerine normal yasam kosullarının esirgendiği ülkelerde yasayan Museviler için devletler hukukunun güvencesi altında bir yurt"- tartısma zemini olusturmak üzere seçildi.

Yalnız, devletler hukukunun muhatabının devlet statüsünde olması gerekirdi. Bu yüzden, Yahudi yurdunun devletler hukukunun güvencesi altına alınması demek, Filistin'de kurulacak olan Yahudi Devleti'nin bağımsızlığının tanınması demekti. Bu ise, ancak Filistin'in Osmanlı İmparatorluğu bünyesinden koparılması ile mümkün olabilirdi. Osmanlı hükümetini karsılarına almaktan çekinen Siyonistler, Herzl'in önerisi üzerine, "devletler hukuku" terimini bırakıp yerine "Kamu hukukunu" benimsediler. "Kamu hukuku" o kadar anlasılmaz bir kavramdı ki, ilerde Siyonistler bunun Osmanlılara karsı Osmanlı kamu hukuku, Avrupa devletlerine karsı ise devletlerarası hukuk anlamına geldiğini savunacaklardı.

Siyonistler için hedef belirlendikten sonra sıra, bu amaca ulasabilmek için seferber edecekleri araçları saptamaya gelmisti. Kongre'deki tartısmalar sırasında Herzl, büyük fikir ayrılıklarının olusmasına izin vermemis, her konuda uzlasma yoluna gitmisti. Önemli olan, Siyonist

www.eskikitaplarim.com.enginel

hareketin bütünlüğünü korumak ve böylece dünya kamuoyuna karsı tek bir ağızla konusan
türdes bir örgüt izlenimini vermekti. Bunun için, yöntemlerini onaylamasa bile diğer Siyonist
okullarının politikalarının da programa yansımasına göz yumdu. Örneğin, Siyon Asıkları
Filistin'de kolonizasyona devam edilmesini, hattâ bu yönde

çabaların arttırılmasını istemislerdi. Böylece, program
(Basel Programı) asağıdaki sekli aldı.
"Siyonizm, Yahudi halkı için Filistin'de kamu hukukunun güvencesi altında bir yurt (heimstatte) kurulmasını amaçlamaktadır: Bunun için Kongre,
1) Filistin'de Yahudi çiftçi, esnaf ve tüccarının anlamlı bir sekilde yerlestirilmesi,
2) Her ülkenin yöresel yasalarına uygun bir biçimde Musevilerin birlestirilmesi ve örgütlenmesi,
3) Yahudi ulusal duygularının ve bilincinin güçlendirilmesi,
4) Siyonizmin amacına erisebilmek yolunda ilgili hükümetlerin onayını almak için hazırlık
çabalarına girisilmesine karar vermisti"
Bu programla Herzl, Siyonist örgütünün içindeki fraksiyonlara bazı ödünler vermisti. Ama,
Herzl için önemli olan 4. maddeydi. Bu madde ile Kongre, Herzl'e Büyük Güçlerle diplomatik
iliskilerin baslatılması için yesil ısık yakmıstı. Bu da Herzl'i mutlu etmeye yetmisti. Program
bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ortaya Siyonistlerin Filistin'e yerlesebilmeleri için gerekli her türlü imkânın seferber edilerek, birbirine parelel, fakat değisik yönlerden bir kaç
politikanın aynı anda ortak hedefe doğru yürütülmeye baslandığı gerçeği ortaya çıkıyordu.
Siyonizmin siyasetini yürütecek bir yürütme kurulunun seçimi de Birinci Kongre'de gerçeklestirilmisti. Dr. Herzl'in önerisi üzerine adeta bir hükümet görünümünde olan "Büyük
Hareket Komitesi" kurulmustu. Yirmi kisiden olusan bu kurul, Siyonizmin taktiklerini saptayacak, siyasetini yürütecekti. Bu komitenin içinden bir "Küçük Hareket Komitesi" çıkarılıp, bu komitenin önemli sorunlarda adeta bir kabine gibi islemesi de Herzl'in tasansıydı.
Küçük Hareket Komitesi Herzl, Max Nordau ve David

Wolffsohn'dan olusuyordu. Gerek Küçük Hareket Komitesinin, gerek tüm Siyonist Örgütü'nün baskanlığına tek aday Herzl seçildi.
Bunlann dısında, Basel Programı uluslararası Yahudiliği örgütlendirebilmek amacıyla bir
takım merkezi ve yöresel örgütlerin kurulması için gerekli adımlan atmaktan da çekinmemisti.
Herhangi bir ülkede yasayan Siyonistler, bulundukları bölgelerde yöresel dernekler kuracaklar
ve bunlann ülke çapında birlesmesinden de bir ulusal federasyon olusacaktı. Her federasyon

www.eskikitaplarim.com.enginel

Viyana'daki -Herzl Viyana'da yasadığı için Viyana örgütün merkezi kabul edilmisti- merkez
büro ile dolaysız yazısabilecekti. Ulusal federasyonların dünya çapında birlesmesiyle de Siyonist Örgütü olusacaktı. Bu Örgüt'ün temsilcileri Kongrelerde bir araya gelip Siyonizmin
genel politikasını saptayacaklardı. Altıncı Kongre'ye (1903) kadar Siyonistler her yıl bir araya
geliyorlardı. O tarihten devamla ise her iki yılda bir bulusmaya karar verdiler.
1898 Ağustosunda yine İsviçre'nin Basel kentinde yapılan İkinci Kongre'de Siyonistler, örgütün parasal sorunlarını tartıstılar. Bu kongrede örgütün iktisadî politikasını yürütecek bir
bankanın kurulmasına karar verildi. Londra'da sınırlı sorumlu bir anonim sirket olarak kurulan
bu banka daha ilk kalemde iki milyon sterlin sermaye ve "Yahudi Sömürge Vakfı" adıyla
çalısmaya basladı. Adıge-çen banka 1903'de sermayesi 100.000 sterlin olan "İngiliz-Filistin
Sirketf'ni kurdu. Bu sirket Hayfa, Yafa, Kudüs, Hebron, Beyrut, Safed, Tiberyas ve Gazze'de
subeler açarak Yahudi kolonizatörlerin her türlü toprak alım-sa-tımıyla ilgilenmeye basladı.
1901 Aralığında toplanan Besinci Kongre ise Londra'da "Yahudi Ulusal Fon"u adı altında
Yah midilerin gönüllü bağıslarının aktığı bir sandığın kurulmasına karar verdi. Fonun kurulusunun daha. ilk yılında sermayesi 300.000 sterlindi. Bu tutann Yahu-

di göçmenlerin Filistin'de toprak sahibi olabilmesi için harcanması öngörülmüstü. Zamanla,
Yahudi Ulusal Fonu çalısma sahasını genisletmis ve toprak alım-satımı yanında Yahudi kolonizatörlerin ürünlerinin daha iyi değerlendirilebilmesi için kooperatifler kurmaya, hatta
Filistin'de Musevi kültürünü yaymaya kadar değisik çabalar içine girmisti.
Herzl, Siyonizmi kendini Musevilerin selametine adamıs bir hayır dernekleri mozaiği olmaktan kurtararak, uluslararası politikada etkin bir aktör statüsüne yükseltmeyi basarmıstı.
Sıra, Yahudilerin kendi kaderlerini tayin hakkının Büyük Güçlere kabullenilmesi için diplomatik manevralara girismeye gelmisti. Herzl, görünüsüyle tipik bir XVIII. yüzyıl soylu
diplomatını andırıyordu. Bir öyküsünün Neue Freie Presse'de basılması için Herzl'e basvuran
Stefan Zweig, Siyonist lider hakkında sunları yazar:
"Kibarlık ve zerafetinde tam bir Fransız tipi vardı. Fakat, onun o asil durusu ona krallarda ya
da büyük diplomatlarda rastlanan bir vekar ve azamet veriyordu."
Herzl'in bu görünümü II. Abdülhamid'i de etkilemis ve Padisah onun için Vambery'ye "tam
halkının adamı, eski peygamberlerine benziyor" demisti. Diplomasinin bir sanat olduğu o
günlerde Herzl'in bu kisisel özellikleri kendisine oldukça yararlı olmus, Siyonizme ciddiyet ve

www.eskikitaplarim.com.enginel

saygınlık kazandırmıstı. İste, Herzl bu etkileyici görünüsüne güvendiğinden Avrupa ve Osmanlı devletlerinin liderleri ile basbasa görüsmek istemisti. Bu amacına ulasmak için Rus,
Alman, İngiliz devlet adamlanyla görüsmeler yaptı; Vatikan'ı bile ziyaret etti. Ancak, "hakkımızdaki son kararı Padisah Hazretleri verecektir" diye itiraf eden Herzl'in II. Abdülhamid ile görüsebilmek amacıyla İstanbul'a ilk gelisi 1896 Haziranına rastlar. Viyana'da
tanıstığı Polon-
212
yalı soylu Kont Philipp de Newlinski'nin II. Abdûlhamid'in Avrupa'daki hafiyelerinden biri
olduğunu öğrenen Herzl, ona Siyonizm'den sözederek kendisini davasına ikna eder. Newlinski, Siyonistler adına Padisah'a basvurarak, Herzl'in Filistin karsılığında yirmi milyon
sterlin vaad ettiğini söyler. Polonyalı soyluya göre, "devlet-i aliyyenin selâmeti buna vâbesta
olup (sic!) çünkü Musevilerin muaveneti müessiresi munzam olmadıkça umur-u maliyeyi
devlet-i aliyyenin mihveri layikinde cereyanı asla kabil olamaz". Newlinski, Sultan Hamid'le
görüsürken, Herzl de, yine Polonyalı soylunun sayesinde Sadrazam Halil Rıfat Pasa'ya projelerini sunma olanağını bulur. Bu konuda Halil Rıfat Pasa isteksiz görünür. Padisah ise
Herzl'e iletmesi için Newlinski'ye söyle der:
f^Eğer Bay Herzl senin benim arkadasım olduğun gibi arkadasın ise, ona söyle bu meselede
ikinci bir f adan atmasın. Ben bir karıs dahi olsa toprak satmam, zira bu vatan bana değil,
milletime aittir. Milletim bu vatanı kanlarıyla mahsuldar kılmıslardır. O bizden ayrılıp uzaklasmadan tekrar kanlarımızla örteriz. Benim Suriye ve Filistin alaylarımın efradı birer
birer Plevne'de sehit düsmüslerdir. Bir tanesi dahi geri dönmemek üzere hepsi muharebe
meydanında kalmıslardır. Türk İmparatorluğu bana ait değildir, Türk Milletinindir. Ben onun
hiç bir parçasını vermem. Bırakalım, Museviler milyonlarını saklasınlar, benim İmparatorluğum parçalandığı zaman onlar, Filistin'i hiç karsılıksız ele geçirebilirler. Fakat, \
yalnız bizim cesetlerimiz taksim edilebilir. Ben canlı \ bir beden üzerinde ameliyat yapılmasına müsaade \xiemem."
Herzl, Newlinsk'nin de telkinleriyle II. Abdülhamid'i ikna edebilmenin tek yolunun Filistin'i
vermelerinin karsılığında Osmanlı Devleti'ne birtakım yararlı hizmetler gör-

mek olduğunu sanıyordu. İlk olarak, Avrupa basın hayatında önemli nüfuzu olan Musevileri
seferber ederek Ermenilerin Sultan Hamid'e karsı baslatmıs oldukları karalama kampanyasını
susturabileceğini, hattâ Batı kamuoyunu Türkler lehine çevirebileceğini iddia ediyordu.

www.eskikitaplarim.com.enginel

Çalıstığı gazete olan Neue Freie Presse'de istediklerini yazmaktan aciz olan Viyanalı yazar,
kısa bir süre sonra bu tasarısından vazgeçerek, Osmanlılarla Ermeni tedhis örgütleri arasında
arabuluculuk yapmayı öneriyordu. 1896 Temmuz'unda Londra'da Hmçak örgütünün lideri
Nazar-bek ile bağlantı kuran Herzl, kendisine Osmanlılarla anlasmazlıklarını barışçı yollardan
çözümlemelerinin daha iyi olacağını söyledi. Nazarbek'in uyusmaz davranısı karsısında Dr.
Herzl, "Ermenistan'da katledilen zavallılar bu adamın sözüne uyarak hareket ederken, kendisi
Londra'da keyif sürüyor" demekten kendini alamadı. Ermenilere gelince, onlar Osmanlılarla
uzlasmalarında Musevilerin ne gibi çıkarları olabileceğini arastırıyorlardı. Hınçak ve diğer
terör odaklan, Osmanlıların Siyonistlerle bir olup Filistin'de özerk bir Yahudi Devleti
kurulmasına karsılık Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine ıslahat yapılması fikrinden
vazgeçmeleri için Avrupa güçlerini ikna ettiklerini sanıyorlardı.
Osmanlı Devleti'nin malî zorluklar ve iktisadî darboğazlar içinde olduğunu gören Dr. Herzl,
II. Abdülhamid'i ikna edebilmek için ikinci bir yol olarak Türkiye'ye birtakım maddi
hizmetlerde bulunmayı önerdi. Avrupa para piyasasını elinde tutan Musevi bankerlerin
desteğinden emin görünen Herzl'in aklında Osmanlılara sunmak amacıyla kesin çizgilerle
belirlenmis bir "yardım paketi" yoktu. Siyonist lider, bu konunun Osmanlılarla müzakereye
giristikten sonra imparatorluğun gereksinme ve çıkarları açısından değerlendirilip,
berraklastırılacağına inanıyordu. Bunun için, Padisahla bizzat görüsmesinin gerekli ol-

duğuna inanmıstı. Ne var ki, Sultan Hamid'le arasındaki ilk teması sağlayan Newlinski ölmüstü.

(H)

Herzl-Vambery İliskisi

İste, tam bu anda Herzl'in aklına Vainberyjyi^devreye sokmak gelir. Herzl, yardımcısı ve
basdanısmanı Max Nordau kanalıyla tanıdığı Vambery'yi Siyonizm davasını desteklemeye
ikna edebileceğini ummaktadır. Vambery, kıtalarasırı olduğu gibi dinler arasında da
gezintileriyle ünlüdür. Musevî olarak doğmus, Müslüman olarak Orta. Asya'yı gezmis,
Protestanlığı kabul ettiğini iddia ederek profesör olmustur. Ne var ki, Herzl, irken Musevî
olarak doğan birinin ölünceye kadar İbraniliğe bağlı kalacağına inanmaktadır. Gerçekten de
dinsiz olduğunu iddia eden Vambery'nin son nefesini verdiği yatağın yanındaki komodinde
Tevrat bulunmustur. İbranice bilen ve Musevî itikat ve geleneklerini gayet iyi bilen
Vambery'nin Doğu Avrupa'da zulüm gören ırkdaslannm sıkıntılarına sempati beslediği

www.eskikitaplarim.com.enginel

malûmdur. Hem Vambery'nin anıları karıstırıldığında, onun Musevî Sorunu'nu teshisindeki
tesbit-leri Siyonistlerinkine tıpatıp uymaktadır. Gençliğinde "Musevî" olduğundan dolayı
asağılandığını itiraf eden Vambery, anılarında "Avrupa'da tüm halklar tarafından dıslanan
Museviler neden hâlâ kendilerini o ülkenin millî kültürüne uydurmak için uğrasıyorlar? Bu ne
kadar saçma bir inattır. Bu gerçeği kabullenip 'Evet, Ben bir Yahudi-yim!' diye neden
haykırmazlar?" diye yazar. Ayrıca, yine anılarında Vambery, yıllardan beri Asya'nın
bağnazlığından dem vuran Avrupa'nın Anti-Semitism adı altında çağdas dünyanın en koyu
istibdadını uyguladığını savunur. Vambery'ye göre, adalet askı ve hümanizmi ile övünen
Aydınlık Çağı sonrası Avrupa'sının ısınlarının kendi
kıtasında aydınlatacağı pekçok karanlık ve kasvetli köseleri vardır. (3)
1898 yılı Eylül ayında kendisine bir mektupla basvuran Herzl'e Vambery, "Çok değerli
doktor" diye baslayan cevabında Siyonist liderlin uzun zamandan beri sarf ettiği gayretlerden
haberdar olduğunu ve kendisini sahsen tanımaktan mutlu olacağını yazacaktır. (4)
Vambery'nin kısa notunu alan Herzl, islerinin yoğunluğu dolayısıyla ünlü profesörü ancak biriki
yıl sonra ziyarete gidebilecektir. Bu zaman içinde Herzl, güvendiği yardımcılarından
Papaz Hechler'i Mühlbach, Tirollere Vambery ile temas kurmaya yollar. Hechler'in getirdiği
haberlere göre Vambery yardıma hazırdır. Nihayet, ondört saatlik bir tren yolculuğundan
sonra 1900 yılı 16 Haziranı'nda Mühlbach'ta Vambery'yi gören Herzl, ölümünden sonra
yayınlanan günlüğünde bu tarihî karsılasmayı söyle kaydetmektedir:
"Yetmis yasım askın bu topal Macar Musevîsinin sahsında dünyanın en ilginç insanlarından
birini tanıdım. Kendisinin Türk mü, yoksa İngiliz mi olduğuna bir türlü karar veremeyen bu
insan, Almanca kitap yazmakta, oniki dili aynı akıcılıkla konusmaktadır; ayrıca ikisine ruhban
olarak bağlandığı be§jdir^ değistirdiğini iddia etmektedir. Bana Sark'ın binbir muammasını ve
Padisah'la olan iliskisini anlattı. Bana tümüyle güvenerek, kendisinin Türkiye'nin ve
İngiltere'nin gizli ajanı olduğunu söyledi Musevilere düsman olan bir toplumda çektiği
sıkıntıları anlatarak, Macaristan'daki öğretim üyeliğinin göstermelik olduğundan sözetti. Bana
bir sürü Osmanlıca gizli belge gösterdi -dili bilmediğim için okuyamazdım. Aralarında
Padisah'ın el yazısı notları vardı. Hech-lefden bahsedince sinirlenerek, o adamdan
hoslanmadığını, benimle sahsen iliski kurmak istediğini söyleyerek, ekledi: 'Ben para
istemiyorum. Zaten
Jil
216
zengin bir adaman. Altından bonfileler yiyemem yal Yarvn milyonum var. Faizinden
aldığımın yarısını bile harcayamıyorum. Eğer size yardım, edeceksem, bunu davanıza
inandığım için yapacağım.' Benden planlarımı, maddi imkânlarımızı ve diğer ayrıntıları

www.eskikitaplarim.com.enginel

anlatmamı istedi. Padisah'ın onu Avrupa basınında lehte bir hava yaratmak üzere yollamış
olduğunu belirtti. Acaba bu konuda ona yardımcı olabilir miydim? Bu sorusuna muğlak bir
cevap verdim." (5) Görüsmelerinin sonunda Herzl, basında destek de dahil olmak üzere, Padisah'a hangi konularda yardımcı olabileceğini Vambery'nin II. Abdülhamid'e iletmesini
rica eder. Vambeiy de Padisah'tan basbasa görüsme imtiyazını koparınca derhal Herzl'e yazacağına söz verir. Karsılıklı mektuplarının baskalarının eline geçmesinden çekinen Vambeiy ve Herzl, Siyonist liderin önerisi ile hiç olmazsa özel isimleri kodlandırmayı düsünürler. Böylece, II. Ab-dülhamid'in sifresi "Cohn"; Yıldız, "fabrika"; Vambeiy, "Schlesinger"; Sadrazam, "73 numara"; Berlin'deki Osmanlı büyükelçisi Tevfik Pasa ise
"£JÜ_numara" olur. (6) İki adam birbirleriyle kucaklasır, öpüserek, ayrılırlar. Trende Herzl,
ertesi gün Vambery'ye postalayacağı mektubun müsveddesini hazırlamakla mesguldür: "Macarca olarak tam kelimesi ile zsidoember! (Musevî adamı) Siz de birisisiniz, aynen ben
de. Bu nedenle birbirimizi bu kadar kısa zamanda en iyi sekilde anlayabildik... Bana yardım
ediniz -Hayır, bize! Cohn'a yazınız ki, beni çağırsın... Anladığıma göre, hal tercümenizi kutsal
bir misyonla anıtlandır-mak istiyorsunuz. Yücelik piramidinizi su bölümle taçlandırınız:
"Nasû Irkım Musevilerin Eve Dönüslerine Yardım Ettim" Tüm hayatınızın bu amaca doğru
planlandığı görülecektir. (7) Herzl'in tüm iyi niyetine rağmen, Vambery'nin çabalan
«^*>^ "MuveUı/y
M.
A.
Vamberynin Dr Theodor Herzlle ya2ısmaianna bir örnek- Kayna* hrail Arsivleri, Kudüs:
Centra. Zionist Archives. H VII 87
baslangıçta oldukça basansız kalır. 21 Haziran'da yine Mühlbach'tan kaleme aldığı bir mektupta Vambery, "Bu mamzer'le (8) hiçbir sey yapılmaz zaten!" diyerek, yazısmanın amaca ulasmada yetersiz kaldığını, bizzat vehimli Padisah'ı görüp, onu Herzl'e bir imkân
tanıması için ikna edeceğini bildirir. (9) Herzl ise derhâl kaleme sarılarak Vambery'yi yüreklendirmeye çalısır: "Sizin, herseyin üstesinden gelebilecek ırkımın dinamik bir temsilcisi
olduğunuza inanıyorum. Disraeli, genç bir Yahudiye, "Siz ve ben hiçbir zaman kaybetmeye
alısık olmayan bir ırkın mensuplarıyız", dememis miydi? Evet, sevgili Vambery amca, biz
herseyi basarabiliriz; yeter ki istekli olalım. Bu konuda bize yardımcı olmaya istekli değil
misiniz? Niye Cohn'a, Çağır su adamı; o senin sorunlarına çare bulacaktır. Dinle onu... Ona
iyice bir bak, daha sonra onu istediğin zaman huzurundan kovabilirsiniz, diye yazmıyorsunuz?" (10) Üç gün sonra Vambery, Padisah'a yazdığını bildirecektir. Ancak,

www.eskikitaplarim.com.enginel

Herzl, mektubun mabeyn engelini asıp, II. Abdülhamid'e ulastığından kuskuludur.
13 Ağustos 1900'de Dördüncü Siyonist Kongresi Londra'da toplanır. Gazetelerden toplantıyı
izleyen Vambery, Herzl'e 24 Ağustos'ta gönderdiği mektubunda, Herzl'i ziyaret etmek istediğini, fakat yaslığı dolayısıyla buna gücü.yetmediğini yazar. Vambery, Herzl'in sabırlı
olması gerektiğini de hatırlatarak, Padisah nezdinde baslatacakları ikna kampanyasının ayrıntılarını bir kez daha ileride birlikte gözden geçirmelerinin yararlı olacağına inandığım da
kaydeder. Fakat, herseyden önce Padisah'ın gönlünü kazanacak bir jestte bulunacaktır. Mektupta Vambery, bu jestin ne olduğunu ifade etmez. Ancak, mektubuna kendi ifadesi ile
"yan deli bir Jön Türk'ün" brosürünü ilistirmistir. Acaba Vambery, Jön Türklerin II. Abdülhamid aleyhine dünya basınında baslattıklan karalama kampanyasına karsı Yıldız'ı
kalemiyle savunacağını

mı imâ etmek istemektedir. Burada belki de Vambery, Herzl'in Padisah'tan ümidini kesip de
diğer azınlık hareketleri gibi Jön Türk muhalefeti ile isbirliği yapmasından çekinmektedir.
Vambery'ye göre, "Cohn iyi ruhlu bir insandır, kendisi hakkında hep iyilik düsünmektedir."
Siyonizm konusunda da Vambery'yi ergeç dinleyecektir. (11)
Nitekim, Vambery 29 Ağustos tarihli mektubunda Padisah'a konuyu yazdığını ve ondan olumsuz bir cevap almadığını kaydetmektedir. (12) Bu isaret üzerine Budapeste'ye hareket
eden Herzl, Vambery ile basbasa bir görüsme daha yapar. Vambery ise ona Mühlbach'ta
tekrarladıklarının dısında baska bir tavsiyede bulunmaz. Bir farkla ki, Vambery, Padisah'ın
onu Mayıs'ta kabul buyu-racaklanna dair seref sözü verir. (13) Gerçekten de II. Abdülhamid,
Herzl'i Mayıs'ta huzuruna alacaktır, yalnız bir yıl rötarla! Herzl ise Ekim'e kadar sabretmis,
sonunda dayanamayarak Vambery'ye acıklı bir mektup kaleme almıstır. Vambery ise cevabî
yazısına "Sitemlerinizde haklısınız" diye baslar; fakat Siyonist liderin kendisin hâlâ yeteri
kadar tanımadığını; kariyeri süresince dürüstlüğe önem verdiği için krallann, sahlann, sultanlann güvenini kazandığını; doğustan bir Yahudi olduğu için Siyonizm hizmetinde de
olmasının doğallığını hatırlatır. İlâvete, Vambery "itidal" tavsiyesini yineleyecektir: "Oldukça
eğri-büğrü ve delik-desik Sark patikalarında dikkatli adım atmak zorundayız. "(14)
Belli ki Vambery'nin bir beklediği vardı. O da Osmanlı maliyesinin yabancı fonlara olan ihtiyacının artması idi. Vambery'nin kurgusunu hazırladığı senaryoya göre.Dü-yun-ı Umumiye'nin faizlerinin ödenme sırası gelince, İstanbul'a yabancı kredi ve finans kurumları
dolusacak; bu hengâme arasında Herzl, ardında Musevî konsorsiyumu olarak, devreye

www.eskikitaplarim.com.enginel

girecek, Padisah'a teklifini yapacak ve di-
220
ğerleri arasında en uygun sartları önerdiği için derhâl kabul görecektir. Bu çerçeve içinde II.
Abdûlhamid ile bizzat görüsme yapması ve ona Siyonizm davasını anlatması doğaldır. Vambery'nin beklentilerini, Herzl'in İstanbul ajanlarından Siyonizm davasının yerli takipçisi
Lövanten isadamı Crespi de paylasmaktadır. Crespi, İstanbul'dan edindiği istihbarata dayanarak, Vambery'nin konuyu Pa-disah'a açtığını; II. Abdûlhamid Herzl'i görmek istediği
takdirde Vambery'nin de Siyonist liderle birlikte huzura alınmasının yararlı olacağım bildirir.
(15) Bunun üzerine Herzl, yine Budapeste'de Vambery'yi bulur (Aralık 1900) ve artık beklenilen zamanın geldiğini hatırlatır. Vambery, Padisah'a iletmesi için biri resmî, diğeri ise
samimî iki Fransızca mektup yazmasını tenbihler. (16) Herzl'in II. Abdülhamid'e ulastırılmak
üzere Vambery'nin ağzından kaleme aldığı "samimî" mektup aynen asağıdaki gibidir: (17)
"Sevgili Cohn,
Dori (Herzl) ile yakın iliskim nedeniyle size yararlı olacak bazı bilgiler vermek istiyorum.
Yulardan beri Dori ve arkadasları sana yordun etmek için çırpındılar, öneriler sundular.
Yunan Savası çıkınca, Dore kendi bütçesinden muharebe alanına bes dok-¦ tor gönderdi. Çesitli vesilelerle gazetelerde sizi savundu, ülkenizin propagandasını yaptı. Her kongreden
önce ilk is olarak size liyakatlerini bildiren telgraflar çektiler. Hükümetinizin acilen paraya
ihtiyacı olduğunu öğrenince, size 700.000 sterlini en makul piyasa sartlarında vermeyi taahhüt
ettiler. Bütün bunlara karsihk, sizden bir kuru tesekkür bile almadılar. En son jesti olan 700.000 sterlin önerisine, yarı-resmi bir gazete tarafından samar gibi bir karsılık aldılar. Basında yer alan haberlerden biri, Siyonist hareket bir Yahudi krallığı kurmayı amaçla-

dtğı için Türk Hükümetinin İsrailoğullanm Filistin'e girmekten menettiği seklindeydi Bu çok
saçmadır. Siyonistlerin bütün istediği, baska yerlerde çok mutsuz olan barıssever Musevilerin
sizin hükümranlığınız altında Filistin'de yerlesip, yasamalarıdır. Siz ve imparatorluğunuz
bundan muazzam yararlar sağlayacaktır. Fakat, siz neden buna karsı çıkıyorsunuz? Buna da
hava hos! Sizi Musevilere dost olmanız için kimse zorlayamaz. Museviler sizden bir ümit beklemeyeceklerse, o zaman sizin de onlardan birsey beklemeye hakkınız yoktur." Gereken
yapılmıstır; ancak İstanbul'dan yine bir haber yoktur. Bu arada Herzl, Vambery'ye Osmanlı
borçlarını konsolide edecek, borçlanmayı üzerine alacak bir Musevî bankası bulduğunu

www.eskikitaplarim.com.enginel

müjdeler. Cevaben Vambery, Osmanlılarla malî anlasma imzalandığı takdirde 5.000 sterlin
komisyonunun unutulmamasını hatırlatır.
1900 yılının sonlarını Vambery, İstanbul'da geçirir. 26 Aralık'ta yazdığı mektupta konuyu
Sadrazam'a açtığını ve Herzl'i güvenebilecekleri bir kisi olarak tanıttığını bildirir. (18) Üç gün
sonra ise Vambery, Herzl'e dikkatli olmak gerektiğini salık verecek ve "Siz Musevî olduğunuz halde fazlasıyla Batılısınız, Sark'ta iliskiler Avrupa'daki biçimlerle cereyan etmez"
diye yazacaktır. (19) Vambery'ye bakılırsa Padisah, "Filistin'i bir nebze dahi düsünmemektedir. AklıJikri parada ve güçtedir." (20) Onun için uygun zamanı beklemelidir.
4 Ocak 1901 tarihli mektup ise Vambery'nin Herzl'in mektubunun içeriğini II. Abdülhamid'e
ilettiğini kaydetmektedir. Mektubun sonunda ise aynı nakarat tekrarlanır: "Sabırlı olun!" (21)
Vambery, yukarıdaki belgelerden de anlasılacağı gibi Padisah'ın mahiyetindeki bazı düsmanlarının projelerini bulandıracağından, hattâ engelleyeceğinden çekinmektedir. 3 Nisan
(1901) tarihli mektubunda Herzl'e, Saray adamlarından Tahsin, Cevat,

Faik ve İbrahim Beylere güvenebileceğini yazar ve bazı önemli meseleleri görüsmek üzere
Herzl'i Budapeste'ye davet eder. (22)
7 Mayısta Herzl, Budapeste'te-, Vambery'nin evindedir. Kendisini Vambery'nin esi, oğlu ve
gelini karsılar. Daha Vambery İstanbul'dan dönmemistir. Üç saat kadar bekledikten sonra
Vambery'den bir telgraf gelir: Profesör, Sark Ekspresi'ndedir. Ailece Vambery'yi karsılamaya
giderler. Dünya Siyonist Örgütü liderini garda bekletip, kendisini karsılatan Vambery, getirdiği haberi heyecanla bekleyen Herzl'e müjdeyi verir: Padisah kendisi ile görüsmeyi
kabul etmistir. Fakat, Siyonistlerin lideri olarak değil de, ünlü bir gazeteci olarak! Vambery,
Padisah'ı ikna etmenin çok zor olduğunu Herzl'e hatırlatır ve huzur-ı hümâyûnda Siyonizm'den sözetmemesini, Kudüs'ün Osmanlılar nezdin-de Mekke kadar kutsal olduğunu,
ancak, II. Abdülha-mid'in Hıristiyanlığa karsı İbraniliği kullanmayı düsünebileceğini belirtir.
Devamla Vambery; "Ben Siyonizm'in kalıcılığına taraftanm.Bunun için sana Padisah'tan bu
randevuyu aldım. Ancak, bazı uluslararası siyasal karısıklıklara neden olabileceği endisesi ile
Sultan Hamid benim yanında olmamı istemiyor. Saray mabeyincisi İbrahim Bey tercümanlığınızı yapacak" der. Yıllar sonra Vambery, II. Abdülhamid ve Sarayı'na iliskin
gözlemlerini yayımladığı makalesinde Padisah'm bu konudaki korku ve kuskularını

www.eskikitaplarim.com.enginel

anlayamadığım itiraf edecektir. 1909'da Padisah hal' edildikten sonra kaleme aldığı bu yazıda
Sultan'm kuskularını giderebilmek için her çareye basvurduğunu, Padisah'ın aslında Musevîlerden hoslandığını ve Filistin'de Musevî kolonizasyonunun yörede giderek artan Hıristiyan nüfuzuna karsı bir denge unsuru olup Suriye'deki hükümranlığını perçinlestireceğini belirterecektir. Ayrıca Vambery, II. Abdülhamid'in Herzl geldiğinde kendisinin neden İstanbul dısında olması gerektiğindeki isra-

nnın hikmetini bir türlü çözemeyecektir. (23) Herzl, sevinç içindedir. Saskındır. Anılarına
"Filistin'i bana derhal satmayı kabul ederse, utançtan ne yaparım. Bir an önce bu parayı bir
yerden bulmalıytm" diye yazar. Gerçek sudur ki, Herzl, II. Abdülhamid'e Filistin karsılığında
önereceği maddî tutan henüz bulmus değildir. (24) Daha tren istasyonunda komisyonunu
isteyen Vambery'den özür dileyen Herzl, yaslı profesörden çevredeki bütün basları kendilerine çeviren yüksek perdeden bir azar isitir. Vambery, Herzl'e veda bile etmeden bastonunu sinirle sağa sola savurarak gardan ayrılacaktır.
İstanbul dönüsü eski patronlarını da unutmayan Vambery, İngiliz Dısisleri'ne asağıdaki raporu
göndermeyi ihmâl etmeyecektir:

BEKLE-GÖR POLİTİKASI

Belge No: 24 (12 Mayıs 1901)

Bundan önceki mektubumda Padisah'ın beni İstanbul'a çağırdığından sözetmistim. Orada üç
hafta kaldıktan sonra döndüğüm Budapeste'den size Türk payitah-tmdaki izlenimlerimi aktarıyorum.
Ülkenin ve yönetimin genel durumunun giderek bozulmaya basladığını üzülerek söylemeliyim. Osmanlı yönetiminin yıkılacağı yolundaki tahminler nerede ise üçyüz yıldır
söylenmektedir. Bu uğursuz sonun bugüne kadar gerçeklesmemesi bu durumun devleti temelinden sarsacak dahili bir ihtilâl ya da harici bir müdahale ile karsıla-sılmaksızm ilelebed
devam etmesi demek değildir. Ben bu kötümser sonuca asağıdaki nedenlerden varıyorum:
İlkin, halkın özellikle Müslüman teb'anın korku verici boyutlara ulasan fakirlesmesine dikkatinizi çekmek isterim. Orta sınıfa gelince, bu tabaka zaten Türkiye'de küçük rütbeli
erkândan olusmaktadır ki, zaten onlar da su anda maaslarını alamadıkları için açlıktan kırılmaktadırlar. Türk insanı genellikle sabırlı ve sıkıntılı olmasına rağmen, bu kötü yönetimin
kurbanları açıkça sikayetlerini dile getire-meseler bile içlerine gömdükleri hosnutsuzluklan
giderek kabarmaktadır. Bu ürkütücü durumun daha fazla süreceğini hiç sanmıyorum. Eğer
Türkiye Batı kültürüne açıl-masaydı ve eğer gerek yeni okullar kanalı ve gerek Avrupa ile
temaslar sonucunda yeni nesil Batı kavram ve ide-

www.eskikitaplarim.com.enginel

allerini tanıyıp benimsemeseydi. Hükümet Padisah'ın yönetimine karsı olusan nefret ve muhalefeti kolaylıkla gö-güsleyebilirdi. Fakat, eğitim Türklerin Avrupa'daki gelismelere kayıtsız kalmalarını önlemis, onlarda ıslahat istek ve heyecanı yaratmıstır.

Bu kötüden berbata doğru gidisin temel nedeni nedir diye sorulduğunda cevabımız Padisah'ın kisisel yönetiminin, herkesten korkusu ve güvensizliğin, entrika çevirme eğiliminin ülke yönetimine getirdiği kargasa olacaktır. Birkaç yıl önce fizikî ve zihnî açılardan güçlü iken, çabalarının basarıya ulasacağından emindi. Devamlı ve yorucu bir çalısma temposu pnu sevindiriyor, ilerisi için umut veriyor, hattâ Kapitülasyon kısıtlamalarından zamanla kurtulabileceğini bile sanıyordu.

Oysa, bugünlerde Hükümdar'da olağanüstü bir değisiklik görülmektedir. Daha elli dokuz yasında olmasına rağmen vücudu kamburlasmıs, sinirleri zedelenmis ve tüm direnme gücünü yitirmistir. Halk arasma çıktığında bu görüntüsünü kamufle etmeye çalısıyorsa da özel hayatına döndüğünde yorgunluktan bitkin bir halde, nerede ise baygınlık geçirecek durumlara düsüyordu. Onu diğer Sark Hükümdarlarından ayıran enerjisi, çalıskanlığı, zekâsı ve yüksek ruhu tükenmistir. Sultan II. Abdülha-mid fiziki ve zihni açıdan çökmüstür. O, artık Saray'ın efendisi olmaktan çıkmıstır. Maiyetindeki kurnaz ve namussuz hizmetkârlarına sözünü dinletmekten acizdir. Yönetimin çekitaslanndan birini olusturan o ünlü entrika ağlarının iplerini elinde topladığı zamanlar geride kalmıstır. Simdi o yalnızca kendi çıkarlarını düsünen Saray erkânının elinde oyuncak olmustur. Birbirlerine düsman iki saray kâtibi olan Tahsin Bey ile İzzet Holo Bey'in karsılıklı çekismeleri baslı basına bir ortaoyunudur. Tahsin Bey, Padisah'ın kalem tutan eli, İzzet Bey ise basdanısmanıdır. İzzet Bey Fransızca bildiği ve birkaç defa Avru-

pa'da da bulunduğu için bu yere getirilmistir. Zeki bir Arap olan İzzet her Hıristiyanın amansız bir düsmanıdır. Asırılığa varan gaddarlığı ve cesareti vardır. Padisah'ın son yıllardaki seytanî buluslarının yaratıcısı da odur. Padisah, bu iki hizmetkârının elinde çaresiz kalmıs ve ancak birini diğerine karsı oynayarak kendisine belirli bir hareket serbestisi sağlamıstır. Padisah aynı yöntemi Saray'ın diğer erkânı arasında da uygulamakta ve onların aralarında birlesmelerini güvenliğine karsı en hayatî tehlike addetmektedir. Sadrazam bile bu rekabetin dısında değildir. Yönetimin her kararı yukarıda andığımız bu iki saray gediklisinin entrika ve tutumuna bağlıdır. Babıâli neye karar verirse versin, o kararın yasalasması tümüyle Tahsin veya İzzet Bey'in takdirine kalmıstır.

www.eskikitaplarim.com.enginel

Dıs politika kararlarının alınmasında da aynı yöntem geçerlidir. Burada da İzzet Bey basdanısmanlık görevini yüklenmekte ve Padisah onun bu "büyük projelerine" ilk basta karsı
çıkmıssa da İzzet onu inandırmayı basarmıstır. İzzet ne Büyük Güçlere ne de Ermenilere en
küçük tavizin verilmesinden yanadır. İzzet'in Ermeni Soru-nu'ndaki katılığı Hariciye Nazın
tarafından elestirilmis ve Padisah'a sikâyet edilmistir. Ne var ki, Türklerin gözünde bir canavar olan İzzetBey Saray'daki Arap partisi tarafından desteklenmektedir; böylece ona karsı
girisimler bosuna olmustur.
Bu üzücü durumları ısığında, Padisah'm dıs politikasının Rusya'nın güdümünde olan İzzet
Bey tarafından çizilip, Padisah'm dinî danısmam olan Ebülhüda tarafından da desteklendiğini
söyleyebiliriz. Türkiye'nin Alman politikası Padisah'm kendi beyninin ürünüydü. Fakat, iki yıl
öcnesirıe kıyasla çekiciliğini kaybetmistir. Bunun da nedeni, Kayzer'in Osmanlı Bankası'na
rakip olacak bir Alman Bankası kurmaya yanasmamasıdır. Bilinen gerçeklerden bir diğeri de
Bağdat demiryolu imtiyazının bu AlSİYONİZMİN
HİZMETİNDE 227
man Bankası kurulmadan verilmeyeceğidir. Kayzer'in asırı ittifatkâr ve övücü davranısı sonucu iki hükümdar arasındaki kisisel iliskiler henüz dostça devam etmektedir. Fakat, gerek
saray erkânının ve gerek Türk ulusunun büyük çoğunluğunun giderek artan Alman nüfuzuna
karsı olusu, çekingen Abdülhamid'in aksi bir siyaset uygulamasına imkân vermeyecektir.
İngiltere'nin İstanbul'daki durumuna gelince, bu iliskilerin son ziyaretime kıyasla daha kötüye
doğru gittiğini üzülerek belirtmeliyim. Zaten İzzet'in etkisiyle baska türlü olması düsünülemezdi. Sir Nicolas O'Conor'un zarif ve uysal tavırları hem Padisahın gönlünü kazanmıs, hem de selefi tarafından açılan yaraların iyilesmesine yardımcı olmustur. Ne var ki,
size bundan bir-iki yıl önce de tekrarladığım nedenler yüzünden Padisah körükörüne bir
İngiliz düsmanlığı gütmektedir. Su anda yapılacak en uygun hareket "Bekle-Gör" politikası
izlemek olacaktır sanırım.
Fazlasıyla temkinli ve çekingen olan Padisah asın Anglofobisini saklamaya çalısmakta ve
halkının büyük bir kısmının aynı duyguları paylasmadığını ve İngiltere'ye olan sempatilerini
açığa vurmaktan dahi kaçınmadıklarını gördükçe için için üzülmektedir. İngiltere'ye olan
vazgeçilmez nefreti sayesinde Panislamizm fikrine sarılmıs ve bunu İngiltere'nin Hindistan'daki çıkarlarını bu psikolojik silahla zedelemeye çalısmıstır. Bu sahada gelistirdiği

www.eskikitaplarim.com.enginel

girisimler gerçekten muhtesemdir. Geçen ziyaretimde Asya içlerindeki misyonlarının sonuç
ve tecrübelerini Baskâtibe rapor etmek üzere Saray'a gelen Buhara ve Hind Müslümanlarının
dinî liderleriyle karsılastım. Türkler, bu iki yeraltı merkezine "Buhara" ve ."Hind Tekkesi"
diyorlar. Bu "tekkeler" düzenli olarak hükümetten maddi yardım almaktadırlar; görevleri ise
bu merkezlere uğrayan hacı ve gezginleri yedirip, bu çatı altında barındırmak, bu süre içinde
ise onların beyinlerini yıkamaktır.
228
Daha tecrübeli ve bilgili dervisler, yolcu Müslüman kafilelerine takılarak Padisah'm birer gizli
ajanı olarak Pan-İs-lamizmi Orta Asya'ya yaymaktadırlar. Mekke'de hac görevini tamamlamıs
bir Hindli veya Buharalıyı ne İngiliz-Hind ne de Rus otoriteleri göz altında tutabileceklerinden Padisah İstanbul iledigər Müslüman merkezleri arasında sürekli haberlesme içindedir. Bu haberlesme örgüsünün çok iyi islediği doğru olmakla birlikte, İslâm
birliğinin Padisah'm sandığı gibi siyasi açıdan geçerli bir koz olarak kullanılabileceğini düsünmek akıl almaz bir düsten ileri gitmeyecektir. Kendi gözlem ve deneylerim ile teorik
bilgilerimin ısığında kesinlikle söyleyebilirim ki, Halife'nin Hıristiyan dünyası ile anlasmazlıklarında İslâm birliğinin siyasal amaçlarla kullanılması mümkün değildir. Uzak bir
gelecekte, ne zaman düzenli bir haberlesme sistemi ve bizim Batı'dakine benzer güçlü bir
basın mekanizması kurulabilirse, iste o zaman İstanbul ile Rusya gibi İslâm'ın bağnaz ve
Ortodoksluk ve müstebit bir yönetim tarafından ezildiği bir ülkedeki Müslümanlarla daha
yakın ve güçlü bağlantılar kurulması beklenebilir.
Padisah, Çin Müslümanları tarafından da itibar gördüğünü dünyaya gösterebilmek için Çin'e
bir misyon göndermeye karar vermistir. Aslında Padisah bu projeyi Alman İmparatoru'nun
ısrarı karsısında onu memnun etmek için ele almıstır. Bu misyonun lideri Enver Pasa ile görüstüm. Polonyalı bir göçmenin oğlu olan bu kisi, iki subay ve iki molla tarafından eslik
edilmektedir, bu misyona yeterli para tahsisatı yapılmadığını Baron Mars-chall'a hatırlatınca,
Alman Büyükelçisi bana gerekirse St. Petersburg'daki alman makamlarının onlara yardımcı
olabileceklerini belirtti. Ancak ben Padisah'm Pan-İslâm siyasetinin meyve vereceği yegâne
bölge olarak Afrika'yı görebiliyorum. (25)
SÎYONÎZMİN HİZMETİNDE 229
(III)
Siyonistler Yıldızda

www.eskikitaplarim.com.enginel

Diğer yandan ise Herzl, 19 Mayıs 1901'de Yıldız Sarayı Selâmlığında Padisahın huzuruna
alındı. Mabeyin tesrifatçısı İbrahim Bey'in tercümanlığı ile II. Abdülhamid'e Batı ülkelerinde
ırkdaslarmm uğradığı haksızlıkları ve çektikleri zulümleri anlatan Dr. Herzl, Musevi uyruklarına göstermis olduğu iyilik ve adaletten dolayı Padisah'a Dünya Yahudiliğinin sükranlarını iletti. Bunun üzerine Sultan Hamid, imparatorluğunun kapısının Musevi göçmenlere açık olduğunu söyler. Ziyaretinin ana gayesine gelince, Dr. Herzl Osmanlı ülkesinin Mezopotamya'da bulunan petrol yatakları, altın ve gümüs madenleri, verimli topraklan ile ileri düzeyde ekonomik potansiyelinin olduğunu hatırlattı. Fakat tüm bu zenginlikler Avrupa devletleri tarafından sömürülmekteydi. "Avrupalılar buraya sırf kendilerini kısa zamanda zengin etmek ve ülkelerine dönmek için gelmektedirler" diyen Dr.
Herzl, Berlin-Bağdat demiryolu projesini alan Alman sanayicilerin, Reji idaresini ellerine
geçirmis olan Fransız bankerlerinin Türkiye'nin çıkarlarını düsünmedikleri, sadece kendi
ceplerini doldurduklarını belirtti. Herzl'e göre, Büyük Güçler Türkiye'yi boyunduruk altında
tutabilmek için ülkenin ekonomik kalkınmasını engellemekteydiler. Oysa bu ülkenin ihtiyacı
İsrailoğullannın bilgi, yetenek ve imkânlarıydı. Filistin'de yerlesmeleri kabul edildiği takdirde,
Yahudiler Osmanlı maliyesini Batı'nın vesayetinden kurtarabilir ve "devlet-i âliyye'yi kalkındıracak iktisadî hamlelerin gerçeklestirilmesini sağlayabilirlerdi.
Herzl'i dikkatte dinleyen II. Abdülhamid, ona Osmanlı borçlarının konsolide edilmesi için bir
plan hazırlamasını söyledi. İstanbul'dan^ ayrılısından tam bir ay sonra Dr.
230
Herzl, Sultan Hamid'e planını sundu. Dr. Herzl, II. Abdül-hamid'e yazdığı bir mektupta bir-iki
yıl içinde Musevî bankerlerin Avrupa borsasındaki tüm Osmanlı borçlanma tahvillerini toplayabileceklerini yazdı. Aynı mektupta, Türkiye'de ziraat, endüstri ve ticaret hayatını
gelistirecek bir Osmanlı-Musevî Sirketinin kurulmasını da önerdi. Bu çalısmalara baslamanın
tek kosulu ise Padisah'm Yahudilere Filistin'de yerlesme ve özerk idare kurma hakkını tanımasıydı. Fakat, II. Abdülhamid'in cevabı yine red olacaktı.
Padisahın katı tutumu Herzl'i karamsarlastırmıstır. Vambery ise Herzl'e kuskulannda haksız
olduğunu tekrarlar. Zaten Padisah'la görüsmesinden sonra Herzl, Vambery ile Innsbruck
treninde dertlesme imkânını bulmustur. Vambery, Mühlback istasyonunda Herzl'e katılmıs,
beraberce Franzensfeste'ye (simdi Fortezza, İtalya) kadar birlikte yolculuk etmislerdir. Bu
yolculuk sırasında Herzl, İstanbul izlenimlerini rapor etmis, Vambery de ona "Sen çok asil bir
misyon üzerinde yürüyorsun. Endiselenmem gereksiz." diyerek Siyonist lidere moral vermeye

www.eskikitaplarim.com.enginel

çalısmıstır. (27) Vambery'nin diğer mektupları da aynı mesajı yansıtmaktadır: "Olaylar olgunlasıyor, sevgili Dori, yakında ideallerinin gerçeklestiğini göreceksin." (28) Fakat, aradan uzun zaman geçmeden Vambery de kuskularını yenemeyecek ve İstanbul'dan herhangi bir haber gelmemesini "durumun tehlikeye gittiği" seklinde yorumlayacak; bunun da nedeni olarak Büyük Güçlerin Sark Meselesi'ni bir an önce çözüme ulastırmak üzere Osmanlı Devleti'ne müdahalelerini gösterecektir. (29) Bir sonraki mektubunda ise Vambery, İngiltere'nin İsrail projelerini "hançerlemeye" çalıstığını savunacaktır. İngilizlerin bu iddia ettiği davranısı Vambery'yi oldukça sinirlendirmistir. Herzl'e "İsrail projesinin ilk adamını tesküeden Siyonizmi Yûdtz'a sokmayı basardım; bu isten

siz isteseniz bile ben vazgeçemem" diyerek kesin tavrını ortaya koyar. (30) Bir sonraki mektubunda ise İstanbul'daki Alman ve Avusturya büyükelçilerinin Siyonizm davası aleyhine dolaplar çevirdiklerini yazar ve onların etkisinde kaldığı için Padisah'a kızgınlığını dile getirir: "Cohn zayıf bir insandır; ona karsı onun silahlarını kullanarak savasmamız gerek ve savasacağız... Eylülde asağıya indiğimi duyarsanız, zaferin yakın olduğunu anlayınız." (31)

Bunu izleyen mektubunda yine Vambery, Padisah'm "Çevresindeki kötü ruhları bertaraf etmedikçe basarılı olamayız" demektedir ve bunun için de İstanbul'a bizzat gitmesinin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ancak, İstanbul'a gitmesi için Padisah'm kendisini davet etmesini beklemek lâzımdır. (32)

Vambery, Herzl'den İstanbul'a hareket etmeden Filistin'de Musevî kolonizasyonuna izin verileceğine iliskin Padisah'm imzalamasını istediği beratın Fransızcasmı en kısa zamanda kendisine ulastırmasını beklemektedir. (33) Bu arada Vambery, Herzl'i Filistin'e yerlestikleri takdirde Siyonistlerin kendi para birimini basma fikrinden vazgeçmeleri, bunun Padisah'm hükümranlığı ile çeliseceğini; hele ayrı bir bayrak konusunu kesinlikle gündeme getirmemeleri için uyarmıstır. II. Abdülhamid'den ümit kesip-de ola ki, Avrupa'daki Jön Türk hareketine yanasmayı hiçbir suretle düsünmemesini tavsiye ediyor: Çünkü, Vambery'ye göre, "Jön Türk hareketi acıklı bir karısıklık içindedir." (34) . * .

Vambery, Jön Türklerin Ermenilerden sonra Siyonist-lerle de ortak bir cephe olusturmaya çalısacaklarını doğru tahmin etmistir. Nitekim, önce Abdullah Cevdet, daha sonra ise Ali Nuri Bey kendisini Viyanada'da ziyaret ederler. Herzl'in günlüğüne bakılırsa, Ali Nuri Bey İsveç'te

www.eskikitaplarim.com.enginel

doğmus, yirmiyi askın yıl Türkiye'de yasamıs bir Jön Türk olarak kendini tamtır. Herzl'i ortak
etmek istediği
projesi müthistir: Bin silahlı adam tasıyan iki muhrip Boğaziçi'ne açılacak, Saray'ı topa tutmak tehdidiyle II. Ab-dülhamid'i devirecektir. Bu tasarının malî portresi -ki bunu Ali Nuri
Bey 5.000 sterlin olarak hesaplamıstır- Siyo-nistlerce karsılanacaktır. Herzl, Vambery'in
sözünü dinleyerek, Jön Türklerle isbirliğini reddeder. (35)
Ancak, aynı Vambery, kendine özgü bir kızgınlık anında Herzl'e yazdığı bir mektupta sahtekârlıkta ve ihtirasta on Yahudi, onbes Ermeni ve yirmi Rum'a bedel olan ve Siyonizm
davasını engellediğini sandığı Arap asıllı İzzet Holo Pasa'yı devirmeyi planladığını yazacaktır. (36) Herzl ise buna karsılık, "İlahi Vambery amca, gençlik dinamizmi ve cesareti
içinde olmanız beni çok mutlu etti. Tanrı sizi bağıslasın!" diyerek muziplikle bu projeyi de
savusturmayı bilecektir. (37)
Bütün bu heyecanlı bekleyisten sonra Yıldız'dan yesil ısık yandı. II. Abdülhamid ile görüsmesinin üzerinden bir yıl geçmeden (5 Subat 1902) Yıldız'dan bir telgraf alan Dr. Herzl
acele olarak İstanbul'a çağrılmaktaydı. (38) Hemen İstanbul'a gelen Dr. Herzl'e Mabeyin
ikinci kâtibi İzzet (Holo) Pasa, II. Abdülhamid'in imparatorluğunun kapılarını Musevî göçmenlere açmaya hazır olduğunu söyledi.
Ancak, bu gelenler Osmanlı uyruğuna geçmeyi daha baslangıçta kabul ve beyan edeceklerdi.
Bu takdirde Musevilere Filistin dısında her yerde kolonizasyon izni tanınacaktı. Buna karsılık
ise, Siyonistler bir sendika kurmak suretiyle Osmanlı borçlannı konsolide edecek ve halen
varolan ve bundan sonra da bulunacak olan tüm madenlerin isletilmesini üzerlerine alacaklardı. Filistinsiz bir imtiyazı derhal geri çeviren Dr. Herzl, Sultan Hamid'in bu önerilerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm borçlannı tasfiye etmek için, Musevileri harekete geçirmeye yeterli olmadığını söyleyerek, bir kez daha anlasmaya varama-dan İstanbul'dan ayrıldı.

Aynı yılın Temmuz ayında Londra'da bulunan Dr. Herzl, Osmanlı Büyükelçiliğinden arandığını öğrenince, önce sasırır, fakat daha sonra kendisini toparlayarak Kostaki Antopulos
Pasa ile bulusur. Bu kez, Herzl'e II. Abdülhamid'in sifahî mesajını ileten Antopulos Pasa,
Siyonist liderine Osmanlı borçlarının tasfiyesi için Fransızlarla anlasmak üzere olduklarını,
fakat Museviler daha iyi kosullar önerirlerse bu projeyi onlara havale edebileceklerini söyler.
Buna karsılık olarak ise.Padisah'm eski geleneği doğrultusunda Yahudilerin adalet ve himayesini esirgemeyeceğini bildirir.
Bunun üzerine zaman kaybetmeden İstanbul'a varan Dr. Herzl, yeni bir konsolidasyon planını

www.eskikitaplarim.com.enginel

içeren ayrıntılı bir muhtıra hazırladı. Bu muhtırada Herzl, banker arkadaslarının, Osmanlı
borçlarının birikmis faizlerinin ödenmesi için bir buçuk milyon sterlini temin etmeye söz
verdiklerini belirtti. Ayrıca, ,Musevi bankerler birlesip, konsorsiyum olusturacak, böylece 30
milyon sterlin tutarında olan Osmanlı borçlanma tahvillerini borsadan toplayacaklardı. Bu
Avrupalı tahvil sahiplerinin paralarının karsılığını almaları demektir. Böylece, Osmanlı
İmparatorluğu Batılı alacaklıların mengenesinden kurtulacak, "düvel-i muazzama "nm siyasal
baskı aracı olarak kullandığı ekonomik temellerin yıkılmasıyla Osmanlı Devleti "tam bağımsızlığına" kavusacaktı.
Herzl, bu maddi yardımın karsılığı olarak II. Abdülha-mid'den, Hayfa da dahil olmak üzere,
Akka sancağının Siyonistlere verilmesi için gerekli izni istiyordu. II. Abdülhamid'in Filistin'i
elden çıkarmamak için son derece duyarlı olduğunu gören Herzl, bu kez Akka ile yetineceğini
bildirmisti. Karatodori Pasa tarafından tercüme edilen bu muhtıra önce Padisah, daha sonra da
Sadrazam tarafından incelendi. "İyi kalpli, babacan, fakat oldukça kurnaz" dediği Said Pasa
ile de görüstükten kısa bir süre sonra
234
Dr. Herzl, Osmanlı borçlarının tasfiyesi isinin Fransız Maliye Bakanı M. Rouvier'e bırakıldığını öğrendi. Bu durum karsısında Herzl, Sultan Hamid tarafından aldatıldığını,
Rouvier'den daha iyi kosullar elde etmek isteyen Pa-disah'm kendisini kullandığını sandı. Bu
olayı zikreden diğer eserler de Herzl'in bu kanısına dayanarak, II. Ab-dülhamid'in Siyonistlerle giristiği malî müzakerelerde samimi davranmadığını iddia etmislerdir.
Bu görüslere karsılık, II. Abdülharnid'in malî konularda Siyonistlerle anlasmak istediğine dair
bazı kanıtlar görmezlikten gelinmemelidir. Söyle ki, II. Abdülhamid Herzl'e Mezopotamya
petrolü de dahil olmak üzere tüm Türkiye madenlerinin isletilmesini Musevi kuruluslarına
verebileceğini söylemisti. Osmanlıların ülkelerindeki zengin doğal kaynakları isletmek için ne
paralan ne de teknolojileri vardı. Bu kaynakların ülkenin ekonomik kalkınması için devreye
sokulması ancak yabancı sermayesinin katkısıyla gerçeklesebilirdi. Ne var ki, Osmanlılar
yabancı sermayeye güvenmiyorlar ve Avrupa'nın bu olanağı Türkiye'de bazı siyasal çıkarlar
elde etmek için kullanacağından korkuyorlardı. Bu yüzden, II. Abdülhamid, ülkedeki madenlerin isletilmesi Musevi kuruluslara verilirse, onların sadece ticarî amaçla hareket edeceklerini düsünmüs olabilir.

www.eskikitaplarim.com.enginel

Daha da önemlisi, Herzl'in Düyûn-ı Umumiye'nin Konsolide edilmesi projesi Sultan Hamid'i
oldukça cezbetmis-ti. Tahta çıktığı zaman İmparatorluğun dıs borçlarını ödeyemeyecek duruma geldiğini gören Padisah, "Muharrem Kanunnamesi" ile Avrupalı alacak sahiplerinin
temsilcilerinden olusan bir kurumun İstanbul'da kurulmasını kabul etmis ve bu kararıyla
Osmanlı maliyesinin Berlin Kongresi'ride (1878) öngörüldüğü gibi uluslararası bir komisyonla denetim altına alınmasını önlemisti. Bu karan alan Padisah'm tüm saltanatı boyunca izlediği maliye si-
SÎYONİZMİN HİZMETİNDE 235
yaseti "makul" ve "tutumlu" olarak adlandırılabilir. II. Abdülhamid devri borçlanmalarının
öncekilere nazaran daha mütevazı olduğunu ve sağlanan kaynakların borçların tasfiyesine,
bütçe açığının kapatılmasına, askeri ihtiyaçlara ve demiryolu yapılmasına ayrıldığını söylemek mümkündür. Padisah'm basarılı malî siyaseti ile Osmanlı borçlarının giderek erimesine karsın, II. Abdülhamid, Avrupa'nın Düyûn-ı Umumiye yönetimi yoluyla Osmanlı
İm-paratorluğu'nun iktisadî kaynaklarını sömürdüğünü aynı zamanda ülkenin iç islerine
karısak devletin egemenliğini zedelediğini düsünüyordu. Gerçekten de, Düyûn-ı Umumiye
ülkenin vergilerini toplayan, tekeller isleten, demiryolu sirketlerine parasal güvenceler veren
bir kurulus, Batı Emperyalizminin ileri karakoluydu. II. Abdülha-mid'in en fazla korktuğu ise
Osmanlı Devleti'nin dıs borçlarını ödeyemediği için 15 Eylül 1882'de İngiltere tarafından
isgal edilen Mısır'ın kaderini paylasmasıydı. Bunun için, Padisah Herzl'in planıyle ilgilenmisti. II. Abdülhamid, Siyonistler için, "Teklifleri devletin Düyûn-ı Umumi-ye'sini kamilen deruhte etmek idi. Güzel bir sey, zira Düyûn-ı Umumiye, bir gün gelip de borçlarımızı ödeyemez isek, devletin maliyesini murakabeye almak gibi bir tehlb ke mevcuttur" demisti.
Malî konularda Padisah'm tüm olumlu tutumuna karsın, Osmanlılar Herzl'in isteklerini yine
reddetti ve böylece Siyonist lider bir daha gelmemek üzere Türkiye'den ayrıldı. Herzl'in Osmanlılarla anlasamamasının nedeni "Konsolidasyon" ile "Kolonizasyon" projelerini birlikte
değerlendirmesi, birincisinde göstereceği çabalara karsılık olmak üzere"Padisahtan ikincisini
istemesi idi. Oysa, Osmanlılar "Konsolidasyon" ile "Kolonizasyon" sorunlarını birbirinden
ayn iki sorun olarak görüyorlardı. Sultan Hamid, Herzl'in Siyonistlerin lideri olarak değil,
Osmanlı borçlarının tasfiyesini üzerine alacak Musevi banka ve
236
bankerlerle gerekli teması sağlayacak bir arabulucu kimliğinde huzuruna kabul etmisti. Padisah, Osmanlı borçlarının ödenip, devletin maliyesini Düyûn-ı Umumiye'nin denetiminden

www.eskikitaplarim.com.enginel

kurtarabilmek için Musevilerden yararlanmayı düsünmüstü. Musevilere bu hizmetlerinin
karsılığı olarak yeni borçlanma tahvilleri verilecekti. Sultan Ha-mid, Musevilerin hiçbir hükümetin sultasında olmadıklarını düsünüyor ve onlara borçlanmanın hiç bir siyasal sakıncası bulunmadığını sanıyordu.
Herzl ise siyasal bazı istemlerde bulunmustu. II. Ab-dülhamid, Yahudi göçmenlerin Babıâli
tarafından saptanan yörelere yerlestirilmesine karsı değildi. Fakat, devlet kurmak amacıyla
Siyonistlerin Filistin'de iskân edilmelerine izin veremezdi. Nitekim, Osmanlı Devleti'nin Washington elçisi Ali Ferruh Bey, 24 Nisan 1899'da yöresel bir gazeteye verdiği demeçte Osmanlıların bu konudaki düsüncesini açıklamıs ve "Hükümetimiz, Arap memleketlerinin
hiçbir bölümünü satmak niyetinde değildir. Ceplerimizi milyonlarca allınla doldursalar bu
kararlılığımızdan geri dönemeyiz." demisti. Aynı demeçte, Osmanlı borçlarının her yıl azaldığına da değinen Ali Ferruh Bey, bütçe gelirlerinin hızla arttığını, bu nedenle artan talebi
karsılayabilmek için iktisadî düzenlemeler yapıldığını söylemis ve "Binaenaleyh, Filistin'in
satın alınma hususu Maliye Nazırımızı ilgilendirmez, o siyasî bir meseledir" diye eklemisti.
II. Abdülhamid, Siyonizmi siyasal bir sorun olarak görmüs ve Musevilerin kitlesel olarak
Filistin'e yerlestirilmelerinin İmparatorluk içinde yeni bir milliyetçilik akımı ya da baska bir
deyisle bir "Yahudi Sorunu" doğurmasından kuskulanmıstı. İkinci olarak padisah, "düveli
muazzamının ülkenin üzerindeki nüfuzunu arttırmasından çekiniyordu.
Bir baska çalısmamızda belirttiğimiz gibi II. Abdülhamid; Siyonizme karsı tespit edilecek
politikanın ana

hatlarını bizzat kendisi çizmisti. 28 Haziran 1890 ve 7 Temmuz L890 tarihli iki iradesiyle
Sultan, Siyonistlerin "memâlik-i sahaneye ademi kabullerinin vacip, geldiklerini memleketlere iade edilmelerini münasip olduğunu" bildirmis ve "teferruatın meclis-i vükelâca
müzakere edilip, ciddi ve kesin bir karar verilmesini" emretmisti. Nitekim, kabine toplanmıs,
konuyu tartısmıs ve Siyonizme karsı "istisnaî tedbirler" almıstı. Buna göre, dört kısımdan
olusan bu önlemler paketinin uygulanması için nezaretler arasında isbölümü yapılmıstı.
Hariciye Nezareti yurt dısında tüm diplomatik gayretini göstererek Siyonizmin diğer devletler
tarafından benimsenmesine engel olacak, "düvel-i muazzama"nm Dr. Herzl ve taraftarlarını
Filistin doğrultusunda özendirmemesine çalısacaktı. Bu arada Dahiliye Nezareti ise,

www.eskikitaplarim.com.enginel

Siyonistlerin Filistin'e girisini önlemek için gerekli tedbirleri alacak, valileri haberdar edecek,
herhangi bir durum için güvenlik kuvvetlerini hazır tutacaktı. Dahiliye Nezare-ti'nin çabalarına rağmen Filistin'e sızan Yahudileri kapitülasyonlardan muaf tutmak ve yabancı
himayesinden yoksun bırakmak Babıâli'ye düsmüstü. Babıâli, Siyonist-leri Osmanlı uyruğuna
geçirmek suretiyle denetimine almak, hiç olmazsa girislerinden meydana gelecek zararı asgariye indirmek istiyordu. Son olarak da, Defter-i Ha-kan-i Nezareti, göçmenlerin Filistin'de arazi satın almamaları için uyarılmıstı. Bu son iki yöntemle İstanbul Hükümeti,
yabancı milliyeti elde edemeyen ve toprak satın alamayan Siyonistlerin amaçlarından vazgeçerek Osmanlı İmparatorluğu'nu terkedeceklerini sanıyordu.
Herzl'in Osmanlılar nezdindeki son basansız girisiminden sonra Siyonistler, II. Abdülhamid'le
anlasabilecekleri hakkındaki umutlarını yitirdiler. 1903 yılında ise İngiltere hükümeti, Siyonistlere Doğu Afrika'daki sömürgelerinden biri olan Uganda'yı teklif edince, Herzl Altıncı Kongre'yi
238
(23 Ağustos 1903, Basel) topladı. Kongre'de İngiltere'nin önerisinin fikir ayrılıklarına neden
olduğu görülünce Herzl, "Bizim Erez Israel [Filistin] hakkındaki görüslerimiz değisemez ve
değismeyecektirx^Jganda:_Siyon_değüdir ve hiçbir zaman olamaz. Bu öneri ıstıraplarımızı
geçici birsüre unutturacak bir imdat önlemidir" der. Yoğun tartısmalardan sonra Uganda
önerisi oya sunulur; 98 çekimser, 178 red oyuna karsın 295 oyla kabul edilir. Bunun üzerine,
oradaki yasam kosullarını saptamak amacıyla Doğu Afrika'ya bir arastırma ekibi yollanır. Bu
ekip çalısmalarını tamamlamadan, Uganda projesine cephe alan Siyonistler Freiburg'da toplanır ve Filistin'de kolonizasyona devam etmenin gereğini vurgularlar. Chaim Weizmann'm liderliğini yaptığı "red cephesi" Yedinci Kongre'ye (27 Temmuz 1905, Basel) hazırlıklı gelir ve delegeleri İngiliz önerisinin reddedilmesine ikna eder. Böylece, Siyonistlerin Filistin'e olan bağlılıkları bir kez daha doğrulanır. Bunun sonucu Uganda önerisinin benimsenmesi gerektiğini savunan İsrael Zangwill ve Nachman Syrkin, Siyonist
Örgütünden ayrılırlar ve ona rakip "Yahudi Toprak Örgütü-\^njü"JJevish Territorial Organisation kurarlar ~~~~ "" Bu arada 3 Temmuz 1904'te Herzl 44 yasında ölür. Gerek
karizmatik kisiliği ve gerek akılcı yönetimiyle tüm Siyonist hareketi kisiliğinde toplayan Herzl'in zamansız kaybı örgüt içindeki sorunlann bir anda su üstüne çıkmasına neden olur.
Sekizinci Kongre (14 Ağustos 1907, La Haye) Herzl'in yıllarca izlemis olduğu siyasetin elestiri-siyle açılır. Siyon Asıkları, Herzl'in diplomatik çabalarının hiçbir yarar getirmediğine
değinerek, Filistin'de "pratik" ya da kolonizasyona yönelik çalısmalara öncelik verilmesini
vurgularlar. Onlara göre, önce Filistin'de yerlesim merkezleri kurulmalı ve bu Musevi

www.eskikitaplarim.com.enginel

varlığına dayanarak Osmanlı Devleti'nden özerklik istenmelidir. Bütün bu gelismeler karsısında siyasal Siyonistler iddialarından

vazgeçmezler. Bodenheimer, ülkenin bos olmadığını ve kolonizasyona devam edildiği takdirde yerli halkın düsmanlığını kazanacaklarını açıklar. Fakat, surası da bir gerçekti ki,
"pratikler" diplomasiye karsı değillerdir. Örneğin, Otto Warbburg'a göre, Yahudiler Filistin'e
yerlesmeli, orada "millet" sistemine benzer bir özyönetim uygulamasından sonra özerklik
imtiyazı almak için Osmanlı Hükü-meti'ne basvurmalıydılar. Siyon Asıkları ile Herzl taraftar-
, lan ya da baska bir deyisle "Pratiklerle" "Politikler" arasındaki bu çekisme Ghaim Weizmann'm "Sentetik" Siyonizm adını verdiği bir uzlasma formülüyle tatlıya bağlanır. Weizmann, her iki yaklasım tarzının aslında birbirini tamamladığını savunarak, karsıt iki
kampın görüslerini birlestirmeyi basanr. Weizmann, sözkonusu sentezi açıklarken, "İmtiyaz
koparmaya çalısmalıyız, fakat bu dileğimiz ancak İsrail'de pratik çalısmalarımızın sonucu
olarak gerçeklesecektir" der.
İlginç olan, Vambery'nin sağlığında Herzl'e söylediği gibi Siyonizm davasına onsuz devam
etmesidir. Dünya Siyonist Örgütü liderliğine getirilen David Wolffsohn'a yazarak, kendilerine
yardım edeceğini bildirir. Vambery, Wolffsohn'a Osmanlıların fecî bir ekonomik krizin pençesinde olduğu haberini verecektir. Tanınmıs Türkoloğa göre, II. Abdülhamid'le pazarlığa
girismenin "tam zamanıydı." Yalnız, Vambery, Wolffsohn'a bu ise "düvel-i muazzama"yı
karıstırmamasını, aksi takdirde Padisah üzerine ters tepki yaratacağını öğütlüyordu. (39)
Bilindiği gibi, bir yıl içinde Padisah Mesrutiyet'i ilân edecek, iki yıl içinde de tahtım kaybedecektir. 1908 İhtilâli ile II. Abdülhamid'den iktidarı alan Jön Türklerin İttihad ve
Terakki kanadı ise Padisah'm Siyonistlere karsı almıs olduğu tedbirleri aynen devam ettireceklerdir.
İngilizlerin bu çerçevedeki rolüne gelince; tarih Londra'nın Birinci Dünya Savası'nın arifesinde Ermeni

Ölümünden kısa zaman önce... Hahambashğı ile.

Sorun un'ndan sonra Siyonizm davasına da sahip çıktığını kaydetmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak için bir yandan Arap milliyetçilerini, baska kanallardan da
Siyonizmi desteklemekten çekinmeyecektir (40).
Birinci Dünya Savası'nın patlak vermesinden sonra Savas Bakanı olan Lord Kitchener, Serif
Hüseyin'e Osmanlı İmparatorluğu'na karsı tavır alırsa onu destekleyeceğini bildirdi. Böylece,

www.eskikitaplarim.com.enginel

Arapların bağımsızlıklarını kazanmaları yolunda İngiltere'den yardım görecekleri açıkça
belirtilmekteydi. Nitekim, İngilizlerin Mısır Valisi Sir Henry McMahon, Serif Hüseyin ile
1915 Temmuzunda yazısmaya baslayacak ve Serife Türklere karsı isyan bayrağını açması
halinde İngiltere'nin Filistin de dahil olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm Arap
vilayetlerinde halifeliğini tanıyacağını vaad edecekti. Böylece, Serif Hüseyin 10 Haziran
1916'da Osmanlılara karsı ayaklanacaktı.
McMahon'un Arap Milliyetçileriyle anlasmaya çalıstığı sıralarda İngiliz Basbakanı Lloyd
George, Siyonistleri kendi saflarına kazanmak için bazı girisimlerde bulunmaktaydı.
Weizmann ile görüsen Lloyd George, Musevilerin İngiltere'ye maddî yardımları ve basındaki
destekleri karsılığında hükümetin savastan sonra Siyonistlere Filistin'de yardımcı olacaklarını
söyleyecekti. Nitekim, İngiltere Hükümeti, 2 Kasım 1917'de ünlü "Balfour Bildirisi"ni
yayınladı. İngiliz Dısisleri Bakanı'nin Lord Rothschild'e hitaben yazdığı bu mektupta
"Majesteleri Hükümeti Filistin'de Museviler için ulusal bir yurt kurulması görüsünü olumlu
karsılamakta... ve bu amacın gerçeklestirilmesini kolaylastırmak için elindeki tüm olanakları
kullanmaya hazır bulunmaktadır" deniliyordu. Hüseyin-McMahon Yazısmaları ve Balfour
Bildirisi bir arada incelendiği zaman bir devletin [İngiltere] baska bir devletin [Osmanlı İm-

paratorluğu] yönetiminde bulunan bir ülkeyi [Filistin] iki ayrı ulusa [Araplar ve Yahudiler]
birden vaadettiği görülecektir.
Gerçek sudur ki, İngilizler Filistin'i ne Araplara ne de Musevilere kaptırmak istemekteydiler.
Savasın baslamasından kısa bir süre sonra İngiltere, Rusya ve Fransa ile Osmanlı
İmparatorluğunu nasıl bölüsecekleri konusunda bir andlasma imzalamıstı. Tarihe "Sykes-
Picot Andlas-ması" olarak geçen bu Osmanlı İmparatorluğu'nu paylasma tasarısına göre,
İngiltere ve Fransa, Filistin'i aralarında bölüsüyorlardı. Beyrut, Sûr ve Sayda (Sidon)
kentlerini içerecek sekilde Kuzey Filistin Fransa'ya bırakılırken, Osmanlı Filistin'inin Yafa,
Hayfa, Tel Aviv sahil sehirleri de basta olmak üzere tüm güney Filistin'in İngilizlerin
hakimiyetine geçmesi öngörülüyordu. Nitekim, 1918 Eylülünde General Allenby
yönetimindeki müttefik kuvvetlerinin Osmanlıları Suriye ve Filistin'den çıkarmaları üzerine
Sykes-Picot Andlasması bilfiil uygulanmıstı.

SİYONİZMİN HİZMETİNDE

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN NOTLARI

(1) Vambery'nin bu rolü, I. Friedman (Germany, Turkey and Zionism 1897-1918), Oxford,

www.eskikitaplarim.com.enginel

1977, s. 96-7,99,139), W. Laqueur (A History of Zionism, New York, 1978, III-12, 115, 116,
139) ve D. Vital (Zionism: The Formative Years, Oxford, 1982, s. 110-3, 115-16) tarafından
kabaca özetlenmistir. Biz de Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu 1880-1914
(İstanbul, 1982, s. 48, 56, 59, 123, 168) adlı kitabımızda bu iliskiye kısaca değinmekle yetinmistik.
(2) Öke, a.ge., s. 42 vd.
(3) The Story of My Struggles, C. II, (London, 1904), s.395,
423-4.
(4) Central Zionist Archives (CZA), Kudüs, H VII 87, mektup no: 1.
(5) R. Patai (der.), The Complete Diaries of Theodor Herzl,
(London, 1960), C. Ill, s. 960-3.
(6) Aynı yerde.
(7) Diaries, CHI, s. 963. .
(8) İlgilenenler için: mamzer Yiddish dilinde piç demektir.
(9) L. Alder ve R. Dalby, The Dervish of Windsor Castle London,
1979, s. 375.
(10) Aynı yerde.
(11) CZA H VII 87, mektup no: 3.
(12) Diaries, C. Ill, s. 977.
(13) Alder ve Dalby, a.g.e., s. 376.
(14) CZA H VII 87, mektup no. 8.
(15) Diaries, C. Ill, s. 995-7.
(16) Aynı eser,,s. 1001-7.
(17) Aynı eser, s. 1017.
(18) CZA H VII 87, mektup no: 19.
(19) Aynı yerde, mektup on: 14.
(20) Aynı yerde.
(21) CZA H VII 87, mektup no: 15.
(22) Aynı yerde, mektup no: 18.
(23) "Personal Recollections of Abdul Hamid II and His Court,"
i.i
The Nineteenth Century and After, London (June 1909),
s. 987.
(24) Diaries, C. Ill, s. 1092-3.
(25) Public Record Office, Londra; Foreign Office 800/33.
(26) Öke, Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm..., s. 53, 54.
(27) Aider ve Dalby, a.g.e., s. 384.
(28) CZA H VII 87, mektup no: 19, 23.V.1901.
(29) Aynı yerde, mektup no: 21, 6.VÜ.1901.
(30) Aynı yerde, mektup no: 22, l5.vii.1901.
(31) Aynı yerde, mektupno: 23, 27.vii.1901.
(32) Aynı yerde, mektup no: 25, 10.viii.1901.
(33) Aynı yerde, mektup no: 26, 16.viii.1901.
(34) Aynı yerde, mektup no: 27, 19.viii.1901.
(35) Diaries, C. III, s. 1100.
(36) CZA H VII 87, mektup no: 30, 8.ix.l901>
(37) Aider ve Dalby, a.g.e., s. 387.

www.eskikitaplarim.com.enginel

(38) Öke, a.g.e., s. 54-57, 60, 68.
(39) CZA W 61 II; 22 Nisan, 4-8 Mayıs 1907 tarihli mektuplar.
(40) Öke, a.g.e., s. 174-5.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
HAYAL KIRIKLIĞI VE SON

Basarısız Bir Arabulucu

İkinci bölümdeki belgelerde de görüldüğü gibi, Vam-bery, misyonunun birinci unsuru olan Karadeniz Boğa-zı'nm istihkâmı konusunda Padisahtan bilgi almıs, İngiltere'nin bu telasını içislerine karısmak olarak yorumlayan II. Abdülhamid yine de Resid Efendi aracılığı ile Whitehall'a Boğazlann en modern silahlarla her türlü saldırıdan korunacağına dair güvence vermekten çekinmemisti (1). Buna rağmen Londra, Türklerin Boğazları savunabileceklerine inanmamıstı. Boğazlarda belirecek bir Rus tehlikesi karsısında İstanbul'u savunamayacağı Deniz Kuvvetlerindeki uzmanlar tarafından hatırlatılan İngiliz Dısisleri Bakanlığı, artık 1895'de Osmanlı İmparatorlu-ğu'nun zamanı gittikçe yakınlasan muhtemel taksiminde, Mısır'ı güven altında bulundurduğu sürece, Rusya'nın İstanbul'u almasına izin vereceğini açıklayacaktı (2). Fakat İngilizler bu tesbitlerinde ne kadar yanılmıs olduklarını, Boğazlar'm geçit vermeyeceğini 1915'de Çanakkale'de anlayacaklardı.

Vambery'nin İstanbul'a gönderilis nedenlerinden biri de Mısır pürüzünü çözüme kavusturabilmek için İngiltere ile Türkiye arasında bir diyalogu baslatabilmek, bu konuda uzlasma zemini olusturmak, gergin havayı yumusatmaktı. Bu konuda, Vambery'in II. Abdülhamid'i, ikna etmesi çok güç olmustur. Osmanlıların açısından İngiltere'nin Mısır'ı isgali, bu devletle olan iliskilerini birinci derece zehirleyen bir etken olmustur. Vambery bu konuyu açınca Sultan Hamid, öfkeyle söyle der: "Onlarla (İngilizlerle) bir an önce yeniden anlayıs ve dostluk iliskileri kurulmasına kesinlikle taraftarım. Yalnız lütfen bana söy-I..' leyiniz, bunu aramızda üzücü Mısır hadisesi dururken ve bu iyi iliskilere girmek istediğim hükümet bu davranısı ile beni tüm Müslüman dünyasında ve halkımın önünde gururumu kırmısken nasıl yaparım? Ben bu sekilde asağılanmayı kabul edemem, etmeyeceğim de! Bildiğiniz gibi, bir anlasmaya varabilmek için çalıstık, fakat İngilizlerin sartlan öylesine ülkemin geleceği için tehlikeli ve benim İslâm'ın halifesi ve Osmanlıların İmparatoru olarak prestijimi o derece zedeliyici idi ki, bu sartlan hiçbir sekilde onaylayamazdım" (3).

Yine de Vambery büyük çabalardan sonra Sultan Ha-mid'e bazı tavizler vermeyi kabul ettirir. Yalnız Abdülha-mid, Mısır'daki haklarından feragat etmesine karsılık İngiltere'den Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün ve siyasî bağımsızlığının korunmasını taahhüt

www.eskikitaplarim.com.enginel

etmesini bekliyordu. Bunu aslında, II. Abdülhamid'in Whi-tehall'a Rusya'ya karsı bir savunma
ittifakı önerisi olarak kabul etmek gerekir. Padisah, "kesin tarafsızlık" ilkesini terkederken,
İngiltere'nin de Türkiye'nin geleceğine kendini angaje etmesini sart kosuyordu. Ne var ki,
İngilizler Padisah'm bu önerisini, belgelerden de açıklıkla okunduğu gibi, cevapsız bırakırlar.
İngiltere'nin bu katı tutumunun nedenini yukarıdaki paragrafta açıklamaya çalısmıstık. Artık
Türkiye'yi gözden çıkaran İngiltere için Mısır Meselesini sonuçlandırmak diplomatik değil,
askerî bir sorundur. Gelisigüzel bir nedenle 1906'da Mısır sınırında bir hadise çıkartacaktır.
Tarihe "Akabe Meselesi" olarak geçen bu olay, İngilizlerin Kızıldeniz'in ucundaki bu kasabaya asker göndermeleriyle basladı. II. Abdülhamid ise buna karsılık, İngilizlerin fiilî
hâkimiyetinde bulunan Ta-be'yi isgal ettirdi. Bunun üzerine patlak veren kriz sonunda Tâbe'nin Mısır'da, Akabe'nin ise Osmanlı topraklann-* da kalması kararlastırıldı. Aslında
İngilizlerin maksadı Mısır'daki isgallerini mesrulastırmaktı ki, bunu da Mısır-
1 rtU IV1R.HVL.1VJ1 V E.
24!»
Osmanlı sınırının tesbitiyle Padisah'a zorla da olsa dikte ettirdiler (4).
Bazı yazarlar Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun taksim edilmesini önce kabul, daha
sonra ise tesvik etmesini Türkiye ile İngiltere'nin aralarındaki anlasmazlıkların en önemlisi
olan Mısır Meselesi'nde barısçı yöntemlerle herhangi bir anlasmaya varamamaları gerçeğine
bağlarlar (5). Anlasmaya varılmamasmın nedeni olarak da II. Abdülhamid'in inadını gösterirler. Oysa ki, biz Vambery belgelerinden aslında Padisah'm belli kosullar altında yumusamaya hazır olduğunu inceledik. Sultan Abdülhamid'in ileri sürdüğü kosul, Osmanlı
İmparatorluğu'nun korunmasının İngiltere tarafından güvence altına âlmmasıydı. İngiltere ise
Boğazların yetersiz tahkimatı varsayımından hareketle İstanbul'un bir Rus hücumu karsısında
dayanamayacağına inandığı için Padisah'a bu güvenceyi vermeyecektir. Böylece artık İngiltere Osmanlı İmparatorluğuna karsı geleneksel dostluk ve destek politikasından vazgeçecektir.
İngiltere'yi Rusya ile birlesip, Türkiye'yi paylasmak stratejisini benimsemesine iten bir diğer
etken de bu iki ülkenin II. Wilhelm Almanyası'nın giderek güçlenmesinden duydukları korkudur. 1880'lerde Almanya ekonomide büyük bir atılım yapmıs, ilk sanayilesmis devlet
olan İngiltere ile kıyasıya bir rekabete girmistir. Sömürgecilik yarısma geç giren Almanya, bu
eksikliği kapatmak için bir dünya politikası (Weltpolitik) izlemeye baslamıstır (6). Avrupa'da

www.eskikitaplarim.com.enginel

XIX. yüzyıl boyunca süregelmis İngiliz üstünlüğü günden güne Almanya tarafından tehdit
edilmekteydi. O güne kadar "yalnızcılık"politikası izleyen bir İngiltere için güvenliğini tek
basına korumak, Alman rekabeti ile boy ölçüsmek mümkün değildir artık. Bu gerçeği kavrayan Londra, önce Fransa (1902), daha sonra ise Rusya (1907) ile ittifak yapmak zorunluluğunu hisseder.
Rusya'nın isbirliğine karsı verilen taviz ise Osmanlı İmparatorluğu'dur. Böylece, Kırım Savası'nın büyük bir hata olduğunu, 1853de Londra'nın "yanlıs ata oynadığını" düsünen
Salisbury, o tarihlerde Çar'ın Türkiye'nin taksimi önerisinin İngiltere'nin kabul etmeyisine
hayıflanır (7). Nitekim, 1895 yılından itibaren İngiltere'nin Osmanlı Devletine karsı politikası,
Rusya ile elele vererek, imparatorluğu olusturan unsurları Padisah ve idaresine karsı kıskırtmak, reform bahanesiyle Osmanlı topraklarında kendilerine bağlı devletler kurulmasını
tesvik etmek olacaktır.
İngilizlerin Türkiye'deki Ermeni ayrılık hareketini desteklemesi. Sultan Hamid'in gözünde
İngiltereyi Osmanlı Devleti'nin bir numaralı düsmanı yapmaya yetmistir (8). Bu konuda Vambery'ye aynen söyle der: "Hele Ermeni So-runun'nda İngilizlerin gözleri hiçbir seyi görmez olmustur; emelleri "Bulgar Mezâlimi" yaygaralarını bir kez de burada tekrarlayarak,
tıpkı Bulgaristan'ın imparatorluktan ayrılısında olduğu gibi, Doğu Anadolu'da bağımsız bir
Ermenistan kurmaktır. Benden de sadece üçte biri Hıristiyan ve gerisi Müslüman olan bir
bölgeyi elden çıkartmamı bekliyorlar! Söyleyiniz bana lütfen, onlar yaklasmakta olan tehlikeyi fark edebiliyorlar mı, yoksa ortak düsmanımızın amaçlarına hizmet ettiklerini göremeycek kadar kısa görüslü müdürler?" (9). Padisah, yine bu konuda da Vam-bery'den
Ermenilerin Doğu Anadolu'da içinde bulundukları kötü sartlan düzeltmeye âmâde olduğunu,
fakat bağımsız bir Ermenistan'ın kurulusuna izin vereceğine ölmeyi tercih edeceğini Salisbury'ye iletmesini ister (10).
Padisah'm bu haklı sözleri karsısında ne diyeceğini sasırdığını itiraf eden Vambery, gerek
Avrupa basınına gönderdiği yazılan ve gerek Whitehall'a yolladığı resmî raporlarında bu
konuyu aydınlatmaya çalısacaktır. Bunu yaparken de Dısisleri Bakanlığı'nm yanlıs siyasetini
oldukça sert bir ifade ile tenkid ve protesto etmek csearetini
gösterecektir: "Üzülerek belirtmeliyim ki, Ermeniler bugüne kadar fazlasıyla sunartılmıslardır. Onlara gösterilen sempati ve anlayıs müstebit bir otoriteye karsı ayaklanan
devrimcilere duyulan sempatiyi çoktan asmıstır... Bugünkü ayaklanmaların aslında İngiltere'de örgütlenen ve İngiliz liberallerinin fazlasıyla değer verdieği Ermeni İhtilâl Komitesinin gizli tahrikleriyle gerçeklestiğini unutmamamız gerektiğine inanıyorum...

www.eskikitaplarim.com.enginel

anadolu'da Ermeniler, Kürt komsuları gibi, kaba, bağnaz ve kan dökücüdürler; anarsist ve
sosyalist fikirlerle donanmıs maceracı ihtilâlcilerin kıskırtmalarıyla zülüm ve katliamda onlardan asağı kalmazlar. Bir kez etnik ve dinî nefret atesi Asya'da yanmaya görsün, bu alev
bütün bölgeyi kapsayacak ve patlak veren bu feci yangından, İngiltere sorumlu tutulacaktır...
Kendimize, bu politikanın hangi amaca hizmet ettiğini, İngiltere'nin basarı sağlamak için
böylesine kirli ve haksız yollara basvurmasının gerekli olup olmadığını sormalıyız" (11). "İngilizlerle anlasabilmeyi ben de çok arzuluyorum; bu hususta hertürlü tavizlerden de kaçınmayacağım; yeter ki onlar da aynı sekilde istekli olsunlar" diyen, hattâ Vambery aracılığı ile Londra'ya bir ittifak önerisinde bulunan Padisah, İngiltere'nin Rusya'ya karsı
Türkiye'ye her zaman muhtaç olduğu inancı ile hep son ana kadar eski sevgilinin ona döneceği günü beklemis, kendi deyimi ile "bekâretini muhafaza temis", devletlerarası münasebetlerde "kesin tarafsızlık" ilkesini uyulamıs, hiçbir Avrupa gücüne yakınlasma eğilimi göstermemistir. Bu dönemde Sultan Hamid, hiçbir devlet ile devamlı anlasma yoluna
gitmemis, desteğini bir devletten diğerine bir saat rakkası gibi oynatmıstır. II. Abdülhamid,
basta İngiltere olmak üzere Büyük Güçlerin Osmanlı desteğine sahip olabilmek için onu hos
tutacaklarını ve prensiplerine saygı göstereceklerini umuyordu (12). Bu tarafsızlık stratejisini
uygularken bile İngiltere'yi dikkat nazarından ayırmamıstı.

Çünkü, Abdülhamid İngiltere'nin uluslararası düzenin ve barısın korunmasında önemli bir
rolü olduğunu ve sözko-nusu ülkenin adetâ bir manivela gibi hareket ederek devletler arasındaki dengeyi sağladığını biliyordu. İngiltere'nin ilgisini çekebilmek, adetâ onu kıskandırabilmek için, önceleri Rusya'ya, daha sonraları Almanya'ya yaklasmıstı. 1890 yıllarından itibaren Osmanlı Devleti'nden ümidini kesen bir İngiltere'ye karsı Pan-İslâmizm
bayrağı ile çıkıyor, böylece Londra'ya bir takım sorunlar çıkartıyor, onu devleti aliyye'nin halâ
isbirliğine ihtiyaç duyulan hatırı sayılır bir güç olduğuna inandırmaya çalısıyordu. Vambery'nin yazısmalarından Sultan'm Rus dostluğunun. Alman taraftarlığının ve Pan-İslâm
siyasetinin Londra'da nasıl endise ile karsılandığını okumustuk (13). Vambery, İstanbul misyonu boyunca bir türlü İngiltere'nin Osmanlı Devletini gözden çıkarmamasının ana nedenlerini kavrayamayacak, Türk-İngiliz iliskilerindeki gerginliğin II. Abdülhamid'in müstebit yönetiminden kaynaklandığını sanacaktır ki zaten bu kam İngilizlerin propagandasının ürünüdür. Onu bu eğiliminden dolayı elestirmekten çekinmediği halde Vambery, yine de Sultan Hamid'in iyi yönlerini ve ülkenin kalkınması için gösterdiği çabalan
da vurgulayacaktır: "Eğitim ve sağlık hizmetleri için büyük meblağlar sar/etmekte, halkının
selâmeti, refahı ve mutluluğu için yorulmak bilmeden çalısmaktadır. Padisah'tan korkabilirsiniz, hattâ nefret bile edebilirsiniz, ama onun çalıskanlığı ve adaletini inkâr

www.eskikitaplarim.com.enginel

edemezsiniz. Savurganlığa son veren tutumu ile Türk maliyesini islâh etmis ve ülkeyi bastanbasa demiryolu ağıyla dösemistir. Nezâketi, misafirperverliği ve sevimliliği Batı hanedanlarının ve devlet adamlarının hürmet ve sevgisini kazanmaya yetmistir.

HAYÂL KIRIKLIĞI VE SON

Sultan Hamid'in bu açıdan
değeri hiçbir sekilde inkâr edilemez. Diğer yandan ise.
Bir idealistin olgunluk yılları: Devletlerarası arabulucu ve ötesi.
254
herkesten kuskulandığı için yönetimin en küçük ayrıntısını dahi kimsenin sorumluluğunda
bırakmayıp tekeline alması reformların sağlıklı gelismesine ve ülkenin kalkınmasına engel
teskil etmektedir" (14). Vambery'nin İngiliz Dısisleri Bakanlığı'na ilettiği raporlarında ünlü
Türkolo-ğun Padisah'la aralarındaki "ask-nefret" iliskisini ilgi ile okumak mümkündür.
Hatıralarında II. Abdülhamid'in aslında Batı'da tanıtıldığı kadar kötü olmadığını, tersine iyi
bir söhreti hakettiğini savunur. Sultan Hamid'in seleflerinden çok daha yetenekli olduğunu ve
içtenlikle ülkesinin esenliğini istediğini belirten, fakat onun bu hedefini gerçeklestirmek üzere
seçtiği yöntemleri elestiren Vambery, yönetimi aydın Jön Türklerle paylasabilseydi, kötü
yazgısını yenebileceğini kaydeder (15).
Padisaha danısmanlık yapan Vambery'nin Peste'deki evi onun Sultan Hamid'le bu yakın
iliskisini bilen Avrupa'ya kaçmıs Jön Türklerin ünlü Türkoloğun bilgi ve tecrübelerinden
yararlanmak üzere sık sık ziyaret ettikleri bir uğrak yeridir. Vambery, genç ve tecrübesiz
gördüğü bu idealist Türkleri karsısına alır, İslâm ve Batılılasma konularında dersler,
Türkiye'de parlamentarizmi yeniden meydana getirebilmeleri için öğütler verir (16).
Vambery'nin Jön Türkler olan bu iliskisi II. Abdülhamid'in ajanlarının da gözünden kaçmaz
ve Budapeste sefiri Saray'a bu gelismeleri düzenli olarak rapor eder (17). Bu durum
Abdülhamid'in hiç hosuna gitmez, fırsat buldukça Vambery'ye "Sen de onlardansın!" diye
çatar. Vambery ise birbirleriyle çeliskili gibi görülen bu sadakat merkezleri hakkında 28 Eylül
1899'da kendisini ziyarete gelmis Tu-nalı Hilmi'ye söyle açıklar: "Ben Türklere tapınırım.
Zikrim, Jikrim Türktür... Dünyada bulunmaz, esi yok bir millettir. Zeki, iyi yaratılısa sahip,
faziletli, insaniyetli, mürüvvetti." Türklere düskünlüğünün nedenlerini ise yine kendine özgü
anlatımla söyle açıklar: "Dün hiç idim, bugün

www.eskikitaplarim.com.enginel

ilmim var, söhretim var... Hep Türkler sayesinde. Ben bu nimete mazhariyetten mütevvellit
hatıratı hiç unutamam. Türkler için düsünmekten, Türkler için çalısmaktan geri duramam...
Benim yapabileceğim, sırası gelince Türkler hakkında hüsn-i sehadette bulunmaktan ibarettir.
O'na III. Abdülhamid'e] karsı bile hem de sizin hakkınızda doğruyu söylemekten çekinmedim." Vambery'nin Türkiye'nin geleceğine iliskin dileklerini de yine onun ağzından
dinlemek mümkündür: "Bu millete iyi bir hükümet lazımdır, iste bu kadar! Bu hükümeti kim
vücûda getirecek?^jiîaİÛJOİlİSt^" (18).
Avrupa devletlerinin kendilerini büyük bir kibirle Tanrı tarafından Asya uluslarını yönetmeye
yetkilendirildikle-rine inandıklarını kaydeden Vambery, onlara Ortaçağ'm karanlık dönemlerindeki baskıcı feodalitenin Orta-As-ya'nm en ilkel toplumlarını aratttırdığını hatırlatarak, aslında Hz. Muhammed zamanındaki gerçek Müslüman yönetiminin Batı'daki en
ileri parlemantarizmdgn_dahfl ileri, bir demokratik düzen kurmayı basardığını savunur (19).
Batı'nın gerek körükörüne bir Hıristiyan bağnazlığı ve gerek bencil bir emperyalist siyaseti
nedenleriyle bu gerçeği anlayamadığını belirtir. Vambery'ye göre Batı uygarlığı Hıristiyanlık'tan "dolayı" değil, Hıristiyanlığa "rağmen" yesermistir. Oysa ki, Müslümanlık
Sark'da, Batı'da dinin olumsuz etkisine kıyasla, toplumu çağdaslastıran bir motor gibidir.
Ayrıca, halkın da yenilesme, hareketlerini benimsediğini, özellikle Türkiye'de bu konuda
oldukça önemli adımların da atıldığım ifade eder. Osmanlı Devle-ti'nde reformların uygulanmasında eğer bir yavaslık söz-konusu ise, bunun nedeni olarak ilkin, imparatorluğu
olusturan Müslüman olmayan ulusların suistimalleri ve ikinci olarak da Batı devletlerinin bu
konudaki gereksiz müdahale ve baskılan olduğunu açıklar. Vambery, bilhassa İngiltere'nin
tüm ülke vatandaslarına yararlı

olacak genel bir reform tasarısını Osmanlı Devleti'ne benimsetmek yerine, imparatorluk içindeki nüfuz alanlarını olusturan Hıristiyan azınlıklar lehine ayrıcalıklar kopartmaya çalısarak Türkiye'nin canlanmasını değil de parçalanmasını arzuladığını isbat etmistir (20).
İngiltere'nin bu düsüncesini anlayan II. Abdülhamid ise, azınlıklara tanınan bu ayrıcalıkların
aslında "otonomi" değil de Osmanlı İmp'aratorluğu"nun "anatomisi" olduğunu düsünerek, islahat
sevkini kaybetmis, ülkeyi kara bir istibdada boğmustur.
Bu üzücü durumun sorumlusu, Vambery'ye göre, İngiltere'dir. Oysa ki, bu asamada Londra'ya

www.eskikitaplarim.com.enginel

düsen azınlıkları değil, ittihadı anasır prensibi ile tüm Osmanlı vatandaslarını parlamenter bir
sistemin çatısı altında toplamak isteyen reformcu Jön Türkleri desteklemek olmalıydı (21).
Bir yandan Jön Türklere, İngiliz Dısisleri Bakanlığı'na basvurarak Kanun-ı Esasi'nin yeniden
yürürlüğe konabilmesi için müdahalelerini rica etmelerini telkin eden Vam-bery, diğer yandan
da Whitehall'u bu gençlere de yardım elini uzatmaya davet eder. Vambery artık İngiltere'nin,
Rus tehdidine karsı çökmekte olan bir Osmanlı Devle-ti'nin sağlam bir sed oluşturamayacağını anladığı için bu görevi imparatorluğun dağılmasından olusacak körpe,
fakat zinde yeni devletçiklere bırakacağını düsünmektedir. Madem ki, imparatorluğun dağılması ve bu bünyedeki milletlerin kendi millî kaderlerini tayini söz konusudur, İngiltere'nin Bulgar, Rum, Ermeni ve diğer Müslüman olmayan uluslara yardım ettiği gibi Jön
Türklere de, Abdülhamid yönetimine olan mücadelelerinde, destek olmasını istemektedir
(22). Burada Vambery'nin yanıldığı nokta İngiltere'nin Rusya'ya karsı Türkler de dahil olmak
üzere imparatorluk unsurlarından bir konfederasyon olusturmayı istediğini sanmasıdır. Halbuki, İngiltere'nin artık Rusya ile ihtilâfı kalmamıstır, tam tersine bu 'devletle elele vererek ve azınlıkları saflarına çekerek Osmanlı İm-paratorluğu'nu içten yıkmaya çalısmaktadır.
1905 Japon yenilgisinden sonra Orta Asya'da daha fazla genisleyemeyeceğini anlayan Rusya,
bu tarihten sonra dikkatini temel çıkarlarının olduğu Balkanlar ve Osmanlı İmparatorluğu'na
çevirdi. Bu bölgede Pan-İslavcı stratejisini izleyebilmesi çin Avusturya-Macaristan, Almanya
ve İtalya'dan olusan Üçlü İttifaka karsı bir blok meydana getirebilmeliydi. Bunun için bir
yandan 1902'de Fransızlarla bir itttifak imzalayıp, diğer yandan da Orta Asya'da İngiltere'ye
yakınlasmaya çalıstı. İngilizlerle anla-sabilmesi için Orta Asya'da iki devlet arasındaki çatısma konularının çözüme bağlanması gerekiyordu. Nihayet, 1906 yılında baslayan İngiliz-
Rus müzakereleri 31 Ağustos 1907'de bir anlasma ile sonuçlandı. Bu anlasmaya göre, iki devlet Tibet, Afganistan ve İran'ı aralarında paylasacaklardı. Yine 1907 andlasması ile İngiltere'nin Hindistan'ı güvence altına almıs olduğu görülüyor (23). Bu andlasma Vambery'nin bütün çabalarını bosa çıkarmıs oluyordu. İngilizler, Türklerle değilde Ruslarla
anlasarak Profesörün tüm hayallerini yıkmıslardı. Vambery, gayet soğuk ve kırgın bir ifade ile
kaleme aldığı mektubunda "geçici bir barıs için çok yüklü bir fatura ödeyeceksiniz" diye
yazarak, Londra'nın bu kararını nazik bir üslûpla protesto eder. (24). Bu tarihten sonra,

www.eskikitaplarim.com.enginel

Foreign Office'in bütün ısrarlarına rağmen, İstanbul'a gitmeyi reddedecektir. Pesteli Resid
Efendi'ye göre artık hersey bitmistir. İngiltere'nin kesin bir sekilde Rusya'nın yanma geçmesi,
Londra'yı İstanbul'a yakınlastırabilme ümitlerini tamamiyle ortadan kaldırmıstır. Bu kosullar
altında İstanbul'a gitmesi anlamsız olacaktır.
258
Türkiye'de 1908 Devrimi ile Mesrutiyet ilân edilince, Vambery gerek WhitehaU'a gönderdiği
raporunda ve gerek dünya basınına gönderdiği makalelerde Jön Türklere destek olunması için
çırpınıp, durur:
TÜRKİYE'DEKİ SON GELİSMELER
Belge No: 25 (20 Ekim 1907)
Sayın Bayım,
Türkiye'deki son gelismeler hakkında size asağıdaki raporu sunuyorum:
'Türkiye'deki Mesrutî Hareket Hakkında" Elli üç yılı askın bir süredir Türkiye'deki gerek
siyasal, sosyal ve edebi akımlarla ve gerek ileri gelen devlet adamları ve hükümdarları ile
teması olan yegâne Avrupalı ola rak size Türkiye'deki son gelismelere ve bu olayların
Avrupa'da yaratacağı etkilere iliskin görüslerimi sunmak istiyorum.
Herseyden önce, olayların bir anda patlak verisinin yarattığı sürpriz haklı görülmemelidir.
Çünkü, bu gelismeler Genç Türkiye partisinin bir süreden beri takip ettiği gizli faaliyetlerin
doğal bir sonucudur. Bu örgütün faaliyetine baslaması geçen yüzyılın ellili yıllarına rastlar.
Avrupa'da egemen olan kanıya göre bu partinin üyelerinin çoğu aydın Türklerden olusmustur;
milletin büyük bir çoğunluğu ise bu hareketin dısında kalmıstır.Halbuki, bu hatalı bir
değerlendirmedir. Çağdas kültüre asina her Türk -sanıldığının aksine bu aydın Türklerin
sayısı hayli kalabalıktır- Genç Türkiye partisinin gizli bir sempatizanıdır. Partideki bazı
gençlerin bu ismi maddi çıkarları için kullanıp Padisah'tan para sızdırdıklarını ve sonunda Abdülhamid'le
anlasarak harekete ihanet ettiklerini inkâr
260
etmiyorum. Fakat, pekçoklan yurtiçinde ve dısında ideallerine bağlı kalarak gizlice
yayınladıkları brosürler, kitaplar ve gazetelerle Abdülhamid istibdadını elestirmis, bu baskıcı
yönetimin İslâmî geleneklerle uyusmadığını, ülkeyi uçuruma sürüklediğini savunmuslardır.
Ahmed Rıza, Ahmed Saib, İsmail Hakkı, Abdullah Cevdet, Prens Sabahattin, Ali Haydar ve
diğerleri Abdülhamid istibdadına karsı edebî kampanyayı yürütmüsler, hattâ bazıları Halife
Ömer ve Ali'nin Kur'an'ın emirleri ve Peygamber'in mesveret sisteminden ayrıldıkları ve sahsî

www.eskikitaplarim.com.enginel

bir yönetim uyguladıkları için hakiki Müslümanlar tarafından katledilmelerinde olduğu gibi
Padisah'm öldürülmesinin sevap olduğunu savunacak kadar ileri gitmislerdi.
İste, su anda karsımda duran bu kitap ve bildiriler gizlice Türkiye'ye sokularak, tüm eyaletlere
dağıtılıyordu. Bazı okuyucular onları titizlikle saklıyor, diğerleri ise okuduktan sonra derhal
imha ediyorlardı. Zamanla ihtilâlci harereti n ruhu ve eğilimi Türk toplumunun orta sınıfı
diyebileceğimiz okuma-yazma bilen kısmı tarafından paylasılmaya basladı. Yüksek sınıflara
gelince, onlar arasında zaten çok azı samimiyetle Padisah'a bağlıydı. Bazıları her zaman Saray'dan uzak durmus ve arada sırada Avrupa'daki ve Mısır'daki mültecilere maddi yardım
göndermislerdi. İste, bu yüzden Padisah Türklere güvenemiyor, Kürtleri, Bosnakları ve Suriyelileri tercih ediyordu. Londra, Paris, Cenevre, Atina ve Kahire'den kaynaklanan ihtilâlci
ruhun, yönetimin durumunu oldukça sarstığını söylemek yeterli olur sanırım. Erzurum, Kastamonu, Van ve Bitlis ayaklanmaları Genç Türklerin ilk basarılı harekâtı olmus ve Ordu'nun ihaneti Padisah'm gözlerini bir anda gerçeğe açmıstır. Padisahla sırdas olduğum ve
görüslerini bildiğim için onun yeni durum karsısındaki teslimiyetini oldukça yadırgadım.
Onun gözdesi olduğum zamanlarda kendisiyle yönetim

sistemi üzerinde tartısırken ona Yeniçerileri imha eden Sultan Iı. Mahmud'un bile nazırlarına
danıstığını belirterek ılımlı bir liberasyonun Türkiye'deki simdiki nesli tatmin edecek bir
uygulama olacağını ifade etmistim. Cevap olarak Hıristiyan teb'anm ihtilâlci ruhlarına değinerek, onların bu reformları suistimal edeceklerini savunmustu. Müslüman uyruklarına
gelince, bana bir gün aynen söyle dedi: "Avrupa'da hür kurumların zemini yüzyıllardır hazırlanmıstı. Simdi siz benden burada aldığınız bir fideyi Asya'nın yabancı, çakülı ve engebeli toprağına ekmemi istiyorsunuz. Lütfen, izin verinde önce toprağı isleyeyim, sulama
sistemini hazırlayayım. Daha sonra bu yeni bitkiyi toprağımıza naklederiz ve inanın, o zaman,
buna benden fazla kimse sevinmeyecektir."
Kimse zamanın çalıları ve taslan ayıklayıp Türk topraklarının mesrutî yasam fidesinin ekilme
gününün geldiğine inandığını iddia edemez. Hayır, orduda ve eyaletlerde giderek artan hosnutsuzluk yaklasmakta olan tehlikeye gözlerini açmıs ve geçen Mayıs'tan beri bu buhrandan çıkıs yollarını aramaya baslamıstı. Tahsin Pasa'dan aldığımh bir mektuba göre
Padisah, tüm yasamı boyunca nefret ettiği ve çekindiği önlemleri almak için kararlıdır. Onun
her liberal kuruma karsı duyduğu nefreti ve küçümsemeyi hatırladıkça, Padisah'm kendisini
ne kadar baskı altında hissettiğini düsünebiliyorum.

www.eskikitaplarim.com.enginel

Simdi Mesrutî Türkiye ile karsı karsıyayız. Bir Batı kurumunun Müslüman cemiyetine uyulanmasını göreceğiz. 1876 Mesrutiyeti deneyi bize yeterli izlenim verecek kadar uzun ömürlü olmamıstı. Bu tecrübeden sadece Sarklıların, iyi meclis hatibleri, akıcı konusmacılar
olabileceklerini görmüstük; bunu simdi de göreceğiz. Acilen cevap bekleyen baska sorunlar
da vardır. Meselâ (a) Mesrutî hayat Osmanlı İmparatorluğu'nun çoğunluğunu olusturan cahil
halka uygun gelecek midir? (b) Bu tecrübenin sonucu

Türkiye'deki kosullar düzelecek midir, yoksa daha beter mi bozulaca'ktır? Herseyden önce,
geçen otuz yıl içinde ülkedeki Avrupa tipi eğitim kurumlarının ve Batı teknolojisinin gelismesini hatırlamalıyız. Elli yıl önce Rüsdiye okullarını ıslah etme fikri bile cahil halk ve
yobazlar arasında çok büyük bir muhalefetle karsılasırken bugün ida-diyelerle kolejlerin
sonuçlan takdirle anılmaktadır. Bugün her aydın Türk çağdas bilime vakıf; İngilizce, Fransızca veya Almancayı kusursuz konusan bir centilmendir. Askerî ve sivil yönetim kadrosu Avrupa okullarında tahsil görmüstür. Sark tipi kıyafet tarihe karısmıs, yerine Avrupa
giysilerine yakın modeller benimsenmistir. Türk'te büyük değisiklikler olmus, modernlesmistir; artık onun için "konusulmaz" (unspeakable) Türk deyimi kullanılamaz.
Simdi Türk toplumundaki bu sınıfı düsündüğümüzde mesrutî tecrübenin mutlu sonuçlar
vereceğine inanabiliriz. Aslında, bu sınıf çoktan beridir Sark dikkatörlüğün-den özgürlüklerine kavusmaya layıktı. Bu sınıf reformu ciddiye alacaktır. Ne var ki, bu sınıf azınlıkta olduğu için eski hayat tarzını savunan bağnazların tepkisi karsısında Kanun-ı Esasinin güvencesi olacak kadar güçlü değillerdir. İstanbul, İzmir, Erzurum, Harput, Halep,
Beyrut, Sam ve diğer büyük sehirlerde mesrutiyetin kolaylıkla kök salacağını düsünebilirsiniz. Fakat, Kürtler, Bedeviler Yörükler ve diğer kanun dinlemez ilkel göçebe
topluluklarının kendilerini değisen kosullara uydurmaları kolay olacak mıdır? İnatçı bağnaz
mollalardan kaçının aydın vatanperver Seyhülislâm'm düsüncelerini paylasacağı söylenebilir?
Müslüman unsurların değismesi hakkında iyimser olmamalıyız. Budist Japonya'da olanlar
Müslüman Asyası'nda uygulanamaz; üstelik Japonya'da asağı sınıflar Müslüman dünyasında
rastlanmayan bir aristokrasinin elinde oyuncaktan ibarettir.
Bir an Jön Türklerin Asya mutaassıplığmı ve Müslü-

man gelenekçiliğini bertaraf edebildiklerini düsünsek bile Osmanlı İmparatorluğu'nun hem
Asya hem de Avrupa topraklarındaki millet ve mezhepler arasında varolan düsmanlıkları

www.eskikitaplarim.com.enginel

unutmamalıyız. Jön Türklerin standardı "İttihat ve Terâkki", sloganları ise "Hürriyet, Müsavat
ve Uhuvvet" olabilir; ama bu idealleri gerçeklestirmek hem zaman alacak, hem de yetenekli
liderlerin çabalarına ihtiyaç gösterecektir. Dinin tüm günlük yasamı etkilediği ve ulusal duygulann yerini aldığı cemiletlerde bir mezhebin taraftarlarının diğer mezhebin taraftarlarına
karsı kıskırtılması o kadar kolaydır ki! Kelimenin tam anlamıyla esitlik uzun bir süre sadece
temenni olarak kalmaya mahkûmdur. Jön Türkler din ayırımı yapmayan aydın ve özgür
düsünceli kisiler oldukları için dindaslannı olumlu yönde etkilemeye çalısacaklardır. Fakat,
bir çiçekle bahar olmaz. Merhum Resid, Fuad, Ali ve Kıbrıslı Pasalar aydın ve hosgörülü
insanlar olmalarına rağmen kitlenin muta-assıplığını asamamıslardı. İktidardaki seleflerinin
pekçok imkânlarından yoksun olan Jön Türklerin onlardan daha basarılı olabilecekleri düsünülebilir mi?
Dinî düsüncelerin millîî emellerle pekistiği Avrupa Türkiyesi'nde esitliğin sağlanması daha da
umutsuzdur. Bir anlık heyecan patlaması tecrübesiz ve bilgisiz gözlemcileri aldatabilir, ama
bağımsızlığın ne demek olduğunu tadan Bulgar, Sırp ve Rumların Türklerin egemenliğine
katlanmaları artık sözkonusu değildir. Genç Türkiye en çekici vaadlerle azınlıkların karsısına
çıkmakta, onlara inanılmaz bir özgürlük ve tolerans bahsetmektedir. Fakat, onlar imparatorluktaki değisik unsurları hiçbir zaman aynı siyasal bünye içinde biraraya getiremeyeceklerdir. Aynı çaba, daha olumlu sartların mevcut olduğu Avusturya-Macaristan
İmparatorluğu'nda dahi sonuç vermemistir. Asya Türkiyesi'nde yönetenle yönetilenler arasındaki iliskiler Avrupa Türkiyesi'ne kıyasla daha iyidir.

Çünkü, burada değisik unsurlar arasındaki ayırımlar o kadar fazla değildir. Aynca, bu yöredeki Türk egemenliği Avrupa' daki gibi siddetli bir sekilde ahalinin üzerine yıkılmamıstır.
Müslüman komsuları üzerinde hiçbir zaman ve hiçbir yerde çoğunluğu olusturamayan Ermeniler Türkiye'den çok Rusya'dan çekinmektedirler. İyi ve dürüst bir yönetim, Bedevileri
ve Kürtleri yağmacı huylarından vaz-geçirdiği takdirde hiçbir patırdı çıkarmayacaklardır.
Suriyeli Araplara ve onların Hicaz ile Yemen'deki kardeslerine gelince, onların Türk düsmanlığının görmernezlikten gelmek mümkün değildir. Fakat, onlar da mesrutî hayata ayak
uydurmak zorunda kalacaklardır. Hele Hicaz Demiryolu ile Türkiye'nin eline çok iyi bir koz
geçtiği günümüzde Türk-Arap iliskilerinde büyük bir değisiklik beklemek yersiz olacaktır.

www.eskikitaplarim.com.enginel

Mesrutî yönetimin İslham'm ruhuna aykm olmadığını, fakat aslında Peygamber tarafından
emredildiğini savunan İttihatçıların yönetimdeki yolsuzluklara ve kötü alıskanlıklara son
vermeleri, dürüst ve çalıskan bir yönetici kadrosu yaratmaları beklenebilir. Yine de Osmanlı
İmpa-ratorluğu'nun birdenbire canlanıvereceğine inanmak iyimserlik olacaktır. Bu, hem
Ortadoğu'da hem de dolayısıyla Avrupa'da barısın devamını sağlayacak en önemli faktörlerden biri olacağı halde düslerden sakınmalı ve yersiz hayal kurmamalıyız. Gerçeklere
göz attığımızda, nihaî basan ümidi için su kosullar gereklidir: Türkiye bu yolda yeni adımlar
atabilmek için yeterli fonları bulabilecek midir? Genç Türkiye Partisi ülke yönetiminde dürüst
ve vatansever kadrolar olusturabilecek midir? Üzülerek söylemeliyim ki, bu görev yeni nesil
için çok zor bir uğras olacaktır. Üçüncü olarak, dıs güçler Jön Türklerin yenilestirme çabalarına müdahale edecekler midir? Eğer Jön Türkler anayasalarını aldıkları ülkelerden
(Avrupa'dan) yardım isterlerse; ordunun ıslahında olduğu gibi bu sa-

hadaki isbirliğinin de olumlu sonuçlar vereceğinden eminim. Tabii ki, burada en doğru hareket, Türklerin İngiliz-lesmis Müslüman Hindlilerin tecrübelerinden yararlanmak olacaktır.
Bütünüyle değerlendirdiğimizde. Mesrutiyet Türkiye-si'nin kültürel gelisme sansı kesinlikle
mevcuttur. Eski rejimin kalıntısı olan suistimaller terk edilecek, Batı ile Doğu arasındaki
iliskiler yoğunlastırılacak ve Türkiye'nin imkânlarının gelistirilmesine çalısılacaktır. Bu önemli yaran ise Saray'ın kisisel yönetimini sınırlandırması olacaktır ki, böylece Avrupa kabinelerinin Babıâli ile isbirliğine girismeleri kolaylasmıs olacaktır. Yıllar önce Jön Türklerin yayın organlannda savundukları gerçeklesirse, Türkiye üzerinde tek bir Avrupa
gücünün egemen olmasına izin verilmeyecek, değisen kosullarda İngiltere'nin Boğaziçi'ndeki
eski durumuna kavusması kolaylasacaktır. İngiltere'deki yaygın kanıya göre, Müslümanların
sempatilerini kazanmak için özel bir gayret göstermeye gerek yoktur. Çünkü, Hind Müslümanları, çoğunlukta olan Hindulara karsı durumlarını koruyabilmek için İngiliz otoriteleriyle iyi geçinmek zorundadırlar. Bu açıdan, İngiltere Hükümeti Müslümanları önemsememekte ve onlarla bir ittifaka girmeyi uygun bulmamaktadırlar. Bu aslında çok
büyük bir hatadır. Türkiye'nin geleceği ne olursa olsun, Türkler hiçbir zaman yabancı saldırganlar karsısında kolay yutulur lokma olmadıklarını ispatlayacaklardır. Japonya'nın son
basarısı Asyalıların gururunu oksamıs kendilerine olan güvenlerini arttırmıstır. Hem, İngiltere
niçin Ortadoğu'daki geleneksel siyasetini değistirsin? Türkiye'ye verilecek manevî desteğin

www.eskikitaplarim.com.enginel

bir ittifaktan daha az masrafa mâlolacağı kuskusuzdur. İngiltere Türkiye'ye göstermis olduğu
kayıtsızlığın faturasını ağır bir sekilde ödemistir. Onun hatalanndan yararlanan rakibini
altetmek imkânı İngiltere için halen mevcuttur. Türkler İngiltere'yi Doğu
266
Anadolu'daki bu davetsiz misafirlere tercih etmektedirler. Bu yüzden, Lord Grey'in Türkiye'deki Mesrutiyet yönetimine karsı olumlu tavn İngiltere'nin her dostu tarafından
onaylanmalıdır. Umudumuz İngiltere'nin göstermis olduğu bu anlayıs ve toleransın diğer
Büyük Güçler tarafından da paylasılmasıdır. (25)

I
HAYÂL KIRIKLIĞI VE SON EMEKLİ CASUS

Aslında Türkiye'nin yeni yöneticileri altında güçlenmesi yalnızca İngiltere için değil, dostu ve
müttefiği Rusya'nın çıkarları için de hayatî bir tehdit sayılabilirdi. Çünkü, eğer İttihatçılar
basan kazanırlarsa, hilâli Ayasof-ya'nın ebedî süsü yapacak ve Türkiye'yi de Kafkasya, Kırım
ve Balkanlar gibi eski vilâyetlerini istemeye kararlı, kuvvetli ve saldırgan bir güç haline getireceklerdi (26). Güçlü ve özgür bir Türkiye, Rusya için yutulması güç bir "demir leblebi"
olmasından baska Asya uluslanna Batı emperyalizm zincirini koparan ilk örnek olarak tarihe
geçecekti. İngiltere Dısisleri Bakanı Lord Grey, bu konudaki kuskulannı dile getirirken "Türkiye gerçekten Mesrutiyet idaresini kurar ve bunu yasatıp kuvvetlenirse, bu halin sonuçları daha ileriye varır. Bunun Mısır'da etkileri müthis olur; tâ Hindistan'da da kendini
hissettirir. Simdiye kadar her nerede Müslüman tebamız varsa onlara diyebildik ki, dinlerinin
baskanı tarafından idare edilen ülkelerde acımasız bir istibdat vardır^ Halbuki bizim istibdadımız sefkatlidir... Fakat Türkiye'de simdi parlamento hayatı baslarsa ve isler de düzelirse Mısır'da Mesrutiyet isteği çok güçlenecek, bizim buna karsı koyma gücümüz çok
azalacaktır" diyecekti (27). İste, bu endiselerle İngilizler Türkiye ile olan iliskilerini giderek
gerginlestirecek ve sonunda iki millet Birinci Dünya Savası'nda kendilerini düsman kamplarda bulacaklardı (28).

Bütün çabalannın heba edildiğini ve İngiltere'nin artık kendisine ihtiyacı kalmadığını gören
Vambrey, evine kapanacak ve kendini bilimsel çalısmalanna adayacaktır. Ne var ki, Avusturya Dısisleri Bakanı Baron Alois von Aehrenthal onu bu terkedilmis durumdan kurtarmak amacıyla tanınmıs Türkolog'la 1908 Kasım'ında görüsecek ve kendisine dünya
kamuoyunda Avusturya lehine
268
açıklamalar yapmasını önerecektir. Bir Macar olarak Avusturyalı efendilerinden hiç hazzetmeyen Vambery, bu öneriyi mükâfatı ile birlikte reddedecektir. Bunun üzerine

www.eskikitaplarim.com.enginel

Aehrenthal kendisinden dostu olduklarını bildiği Jön Türkleri yatıstırmasını rica eder. Bilindiği gibi, 1908 Dev-rimi'nin istikrarsız ortamını fırsat bilen Avusturya-Maca-ristan, hukuken Osmanlı Devleti'nin fakat fiilen kendi yönetimi altında bulunan Bosna-Hersek'i
tamamen ilhak etmistir. Buna karsılık Türkler, Avusturya mallarını boykot kararını almıslar
ve bunu derhal uygulamıslardı. Aehrenthal Türklerin bu tedbirinin Avusturya'ya yüzlerce
milyon zarara yol açtığını belirterek, Vambery'nin Avusturya mallarına uygulanan boykotu
kaldırmaları için Türk dostlarını ikna etmesini isteyecektir. Vambery'nin gözlemlerine göre,
Baron Aehrenthal büyük bir panik içindedir; Türklerle silahlı bir çatısmaya girmekten dehsetle çekinmektedir. Aehrenthal'ın bu tutumundan Vambery, Türkler biraz daha direnirlerse, Avusturya'nın teslim olacağını çıkaracaktır (29). Ne var ki, geri adım atan Türkler olacaktır. Vambery'nin Avusturya'nın bu telasını İngiltere Dısisleri Bakanlığı'na
bildirdiği gibi, Türk dostlarına da iletip iletmediğini bilmiyoruz.
İttihatçılara destek sağlamak amacıyla birkaç kere kendiliğinden İngiliz Dısisleri Bakanlığı'na
yazan Vam-bery'ye Londra artık cevap vermeye bile değer bulmayınca, ünlü casus Londra'dan emekliliğini istemeye karar verir. Lord Salisbury'den baskanlığı devralan Arthur
Balfo-ur'a yıllardan beridir İngiliz çıkarlarına yaptığı hizmetlerin dökümünü vererek, ölünceye kadar kendisine ödenmek üzere yıllık bir emeklilik sigortası bağlanmasını rica eder.
Vambery'nin talebini inceleyen Dısisleri Bakanlığı olumlu cevap verince gerekli islemlere
baslanır. Mesele Hazine'ye aktarılınca, İngilizler Vamber'den kendilerine doğum ilmühaberini
yollamasını isterler. Ne var ki, kita-

Vambery'nin ünlü Jön Türk Dr. Abdullah Cevdet'e mektubu. Kaynak: TC. D15 İsleri Bakanlığı, Hazine i Evrak :)24 numaralı dosyadan.

s
*!'
30 tesrinievvel 1900
Faziletli) beyefendi hazretleri.
Aferin hezor aferin zatı nliyrnize risalenizi mütalaa ederken kâski sizin gibi ğayyur vo vatanperver Osmanlılar çoğalırsa deyu temenna etdlm acaba bu risaleniz Tûrkcoye tercüme
olunmaz mı düsünürüm kadir ve kıymetiniz İstambulda ve bilhassa sarayı hümayunda elbette
malumdur ve liyakatını-7.a göre müstahdem olmadıkınıza sahilıen taaccüb ederim efendim
Pcsteden ğayyur âliyeniz ittifak ederse bir sabık dervisin hücresine tesrif buyurmalarını rica
eder
Oainiz Vamberl
270

bımızın basında da belirtiğimiz gibi, XIX. yüzyıl Macaristan'ında Musevilerin nüfus

www.eskikitaplarim.com.enginel

kütüklerine yazılma zorun luluğu olmadığı için Vambery, kendisinden istenen bu belgeyi
sağlayamayacaktır.
Hazine ise bu belge düzenlenmeden, emekli sigortası bağlanmayacağını Dısisleri Bakanlığı'na
bildirir. Dısisleri Bakanlığı ise Vambery'ye yazarak, bu bürokratik engelin asılmasına yardımcı olacağını, fakat buna karsılık bir kosul ileri sürer: Vambery, Foreign Office'in 1889dan itibaren kendisine yazmıs olduğu tüm mektup, yazısma ve direktifleri iade edecektir.
Çünkü, Londra oldukça yaslanmıs ola Majestelerinin sabık ajanının ağzını sıkı tutmadığından
kuskulanmaktadır. Gerçekten de, Vambery, yetmisini asmıs, bunamaya baslamıstır. Öğleden
sonraki alısagelmis yürüyüslerinde Tuna kıyılarındaki balıkçılara İngilizlerin kendisine verdiği çetin görevi, Sultan Hamid'le neler görüstüğünü anlatmaktadır. Londra'nın bu istediğini yerine getirmekten baska çaresi olmayan Vambery, 1889 ile 1908 yılları arasında
Whitehall'da görev yapmıs Dısisleri genel sekreterlerinin 76 mektubunu iade edecek, yalnız
bir tanesini kendisine ayıracaktır (30). Mektupları aldıktan sonra emekli maasını keserler
endisesiyle Vambery, en önemli gördüğü belgeyi alıkoymayı düsünmüs olabilir.

HAYÂL KIRIKLIĞI VE SON 271

Trajedi ve Son

1913 yılının 14 Eylül'ünü 15'ine bağlayan gece rahat uykusunda dünyayı terkeden Vambery,
geride gözü yaslı bir es (Cornelia Vambery), bir evlâd (Rüstem), bir gelin (Olga) ve iki torun
(George ve Robert) bırakacaktır. Evde oldukça disiplinli bir baba olan Arminius, yasamı
boyunca oğlu Rüstem'in Türkolojiye yönelmesi için elinden geleni yapmıstır. Babasının zoruyla girdiği sınavların hiçbirisini veremeyen Rüstem; Budapeste, Halle (Almanya) ve Cenevre üniversitelerinde parlak bir hukuk tahsili yapacak ve yirmibes yasında bir genç bir
hukuk doktoru olarak 1897de baroya katılacaktır. Pedersahî aile geleneğine inanmıs Vambery'nin oğlunun evliliğinde de söz sahibi olması beklenirdi. Nitekim, Vambery alısılmıs
gezilerinden birinde Budapeste'nin tanınmıs "piyasa" caddelerinden biri olan Korso'da kendisine sağlıklı torunlar verebilecek güzel bir kız görecektir. Bastonunu genç kızın adımlarına uydurarak, müstakbel gelininin pesine düser ve ailesinin evini öğrenir. İleride
yaratılan fırsat ile Olga, Rüstem ile karsılastırılınca, oğlu bu kez nasılsa babasının seçimine
karsı çıkmaz. Ne var ki, düğün hazırlıkları yapılırken baba Vambery fikrini değistirecektir.
Oğlunun mutluluğunun bu evliliğe bağlı olduğunu yakarması karsısında Vambery, "Mutluluk
dediğin insan zihninin belirli bir kıvrı-mmdan baska nedir ki?' diyerek katı bir tutum sergiler.
9 Mayıs 1899'da yapılan nikâh töreninde büyük Vambery yoktur. Anne Vambery'nin

www.eskikitaplarim.com.enginel

çabalarına rağmen oğluna maddî destek olmayı, hattâ görüsmeyi bile reddeden Arminius,
İngiltere Kralı'nın hatırlatması olmasa idi, belki bu kaprisini daha da sürdürecekti. Söyle ki,
1904'de Kral Edward'm konuğu olarak Windsor'da kalan Vambery'ye Majesteleri önlerinde
oynayan veliaht Prens George'un dört oğlunu isaret ederek, "Henüz sizde torun yok galiba.
272
değil mi profesör? der. "Maalesef, majesteleri" diye cevaplayan Vambery'nin burukluğunu
Rüstem de kavramaktan aciz değildi. Aile iliskilerini yeniden onaracak bir torunun doğumu
ile Vambery, derhâl zamanın İngiltere Kralı George'a yazarak, hasmetlûnun torununa isim
babası olmasını kabul buyurmalarını rica eder. İngiliz hanedanının takdisini kazanan George,
1928'de 23 yasının baharında tifodan hayatını kaybedecektir. İyi bir kri-minolojist olarak
uluslararası bir söhrete sahip olan Rüstem; Türkoloji'de olmasa bile İngilizlere olan
yakınlığından ötürü babasının yolunu izleyecek ve 1921-4 yıllan arasında İngiltere'nin
Macaristan delegasyonunun basda-nısmanlığmı yapacaktır. İkinci Dünya Savası'nda Nazilerin
Macaristan'a girisi ile ailesi önce İngiltere'ye kaçacak, daha sonra ise Amerika'ya
yerlesecektir. Bugün hayatta olan Vambery, Rüstem'in ikinci oğlu Robert'tir ve A.B.D.nde
yasamaktadır (32).
Budapeste'nin Kerepesi mezarlığındaki hazin tören sırasında esinin kara toprağa indirildiğini
yaslı gözlerle seyreden Cornelia, belki de ünlü casusun uluslararası uğrasılarının yanında
daima ikinci plana itilmesini, Armini-us'un hayatındaki yegâne kadın olmasıyla -disiliğe özgü
bir kıskançlıkla- karsılıyor, bunda teselli buluyordu. Ne var ki, Vambery'yi son toprak pelerini
örttükten biraz sonra özel bir arabadan inerek, mezara doğru yaklasan siyah matem elbisesinin
kapatamadığı zengin ve asil tavırlı güzel bir kadın mezara bir buket çiçek koyarak, çevrenin
meraklı bakısları arasında hızla uzaklasacaktır. Kimdi bu hanımefendi? Acaba Vambery'nin
evden uzak kaldığı günlerde devletlerarası sorunların endiselerine ortak ettiği fedakâr bir
omuz mu? Bu konuda arsivler suskundur.
Ailesinin dısında, arkasında kendi kendini yetistirmis bir mücadele adamı olarak büyük bir
servet bırakan
HAYÂL KIRIKLIĞI VE SON 273
Vambery, bugün bile ününü Orta Asya'da bizzat gözlemler yapabilmeyi ve bu tecrübelerini

www.eskikitaplarim.com.enginel

bilimsel bir yöntemle birlestirip, kağıda dökebilmeyi basarmıs dünyanın ender doğubilimcilerinden biri olarak sürdürmektedir. Onun açtığı yoldan ilerleyen yabancı arastırmacılar, Vambery'nin Macarların kökenine iliskin teorilerini elestirseler bile, tanınmıs
Türkolog'un bu konudaki çalısmalarının çığır açıcı özelliğini vurgulamaktan kendilerini alamamaktadırlar. Bizim için ise Vambery'nin ayrı bir yeri vardır. O, arastırmalarıyla dikkatimizi Orta Asya'ya çekerek, tarihimizi milâttan en az ikibin yıl öncesine değin uzatmıs,
millî kültürümüzün vazgeçilmez bir boyutunun kazandırılmasına önemli katkılarda bulunmustur. Ayrıca, bu bağlamda Vambery Oryantalizmi'ndeki vurgulama farkını da kaydetmek isteriz. Sırf Batı normlarına uymuyor diye Türk çahsmalanna küçümseyici bir
gözlükle bakmayı bir yöntem alıskanlığı haline getiren bazı pesin hükümlü yabancı Doğubilimcilere kıyasla Vambery, her zaman Avrupa karsısında Türk uygarlığının üstünlüğünü savunmus gerçek bir ilim adamı ve Türk dostu olarak hatırlanmalıdır. Vambery'nin kalemi ve casusluğu da dahil olmak üzere diğer ikna araçlanyla savunduğu
ülkelerin dökümü çıkanlacak olursa, bu envanterde Türkiye'nin en ağırlıklı konuma sahip
olduğu görülecektir. Diğer uğraslannm yanında anavatanı olan Macaristan'ı yeterince kollamadığı izlenimine kapılan yurttasları bu ünlü ismi bir süre an-mamayı tercih etmislerse
bile, 1954'te "Büyük Macarlar" serisinden çıkan pullardan 50 filerini ona ayıracaklardı. Çok
geçmeden Macar Akademisi üstün filolojik yeteneklere her yıl bir "Vambery madalyası"nm
verilmesini ilke olarak kabul edecekti. 1970'de Eotvas Lorand Üniversite-si'nin Türkoloji
Bölümü'nün açılısında mezarı basında bir anma günü düzenlenerek, törende kabrine su levha
yerlestirilecektir: "Arminius Vambery: 1832-1913, Asya

kâsifi. Üniversite profesörü, Macar Akademisi üyesi. "Yine bugün Birlesmis Milletlerin Macaristan misyonu olan evi Belgrad Rakpart 24 numaranın -Vambery zamanında 19 Frenç
Jozsef Rakpart idi- kapısındaki plaket bu ünlü Türkoloğun anısını yasatmaktadır. İngiltere
baskentinin güneydoğusuna düsen 18. bölümde kısa bir yürüyüs yapanlar, Vernham ile Plum
sokakları arasındaki "Vambery Caddesi"ni göreceklerdir. Ayrıca, 1930'lann İngiliz gazetelerine göz gezdirenler Vambery isminin bas sayfalarda yer aldığına da sahit olacaklardır. Vambery adının verildiği bir İngiliz balıkçı gemisi İzlanda sularında yasak avlanma yaptığı gerekçesiyle bir süre iki ülke arasında siyasî gerginlesmeye neden olacaktır
ki, ünlü Türkoloğun diğer faaliyetlerini bilen bizler için bu rastlantı kaderin muzip bir oyunu
olarak nitelendirilmelidir. Türkiye'de Vambery'nin anısına ithaf edilen kadirsinaslık sembolleri ise bu satırların yazarının gözünden kaçmıstır!
Yine de biz Vambery'nin akademik söhretinin, yasamındaki çabaların hedefi değil, sonuca

www.eskikitaplarim.com.enginel

olduğuna inanıyoruz. Yukarıdaki belgelerinde tanıklık ettiği gibi, Vambery ününü üniversite
kürsülerinde veya kütüphanelerde değil, dısisleri bakanlıklarının ve sarayların lobilerinde
aramıstır. Benlik duygusunun tüm karakterini kapladığı bir Vambery, hiç bir zaman ulusal
sınırlar içindeki akvaryumda olağan uğraslara kendini vermekten tatmin olacak yaradılısta bir
insan değildi. Çesitli sadakat bağlan ile iliskisi olduğu odaklan, kendi kafasında olusturduğu
hedefe doğru yöneltmeyi uluslararası düzeydeki siyasal etkinliğine olan inancının bir gereği
olarak görmüstü. Ulusu olarak Macarların, ırkdası olarak gördüğü Türklerin, ümmeti olarak
ise Musevilerin ayn ayrı sorunlarına ortak bir çözüm bulunabileceğine ve bu çok değiskenli
denklemi çözecek anahtann da fikri açıdan demokrasi ilkelerine saygı duyduğu İngiltere
olduğuna yürekten inan-

mıstı. İste, bu nedenlerle İngilizlerin onu majestelerinin gizli servisine alma önerisini
sevinerek kabullenmis, düslediği amacına ulasabilmek için en uygun aracı olduğuna yürekten
inanmıstı. İste, bu nedenlerle İngilizlerin onu majestelerinin gizli servisine alma önerisini
sevinerek kabullenmis, düslediği amacına ulasabilmek için en uygun aracı bulduğunu
sanmıstı. Dıstan ilk bakısta Intelligence Service'den maas alan Vambery'nin aynı zamanda
Sultan II. Abdülhamid'e de yardım elini uzatıp, Britanik Majestelerinin hükümeti nezdinde,
Osmanlı Devleti'nin sözcülüğünü yapması; ya da Padisah'ın adamı iken bir yandan ona
Siyonistlerin tezini benimsetmeye çalısması ve bütün bu çerçeve içinde her zaman Macar
milliyetçisi hüviyetini koruması çeliskili gibi gözükebilir. Ancak, Vambery'nin uygulama
programı içerisinde bu unsurlar sökülüp-taki-lan bir bilmecenin, yerlerine oturtulduğu
takdirde, birbirini tamamlamak suretiyle bütün bir sekil vereceği parça-lanydı. Vambery'nin
zihnindeki bu bilmece XIX. ve XX. yüzyılın ünlü Sark Meselesi'nden baska bir sey değildi ve
o bu sorunu bu konuda kimseye nasip olmayan bilgi, gözlem ve tecrübeleriyle çözümleyerek
uluslararası iliskiler tarihine unutulmayacak bir isim olarak geçmek istiyordu.

Evet, Vambery İngiliz İstihbaratı'nm gizli bir ajanı, İngiltere'nin Sultan Hamid nezdindeki
casusudur. Buna rağmen, kendisi aslında kopma sürecine girmis Türk-İn-giliz iliskilerini
yeniden onarmak istediğini yürekten du-' yarak bu hizmete talip olmus bir prensip adamıdır.
Çok sevdiği ve Macar olusu nedeniyle aynı ırksal kökenlere sahip olmakla övündüğü Türk
ulusunun, Rus tehdidi karsısındaki yazgısının ancak liberal kurumlarını takdir ettiği ve

www.eskikitaplarim.com.enginel

dünyada özgürlük sampiyonu olarak gördüğü İngiltere'nin yardımı ile esenliğe ulasabileceğine inanmaktadır. II. Abdülhamid kendisine İngiliz ajanı olduğunu sorduğunda,
."Ben buraya kendi isteğimle.iki dostumu, İngilizler ve Türkleri banstırabümek amacıyla geldim. Bazı anlasmazlıklar dolayısıyla bu iki arkadasımın birbirlerine yabancılasmıs olduklarını üzülerek tesbit ettim. Aralarında herhangi bir dostluk ittifakının
akid edilmesine engel olan meselelerin çözümlenebilmesi için gönüllü olarak hizmet vermeye
talip oldum" diyecektir. Yine aynı Vambery, amacına uygun olarak İngiltere'yi, kendi görüsüne göre, yanlıs politikasından dolayı cesaretle uyarmayı bilecek, Türkiye'ye iliskin
stratejilerinde Whitehall'a öğüt vermekten çekinmeyecektir: "Asya'daki nüfuzunu güçlendirmek isteyen bir İngiltere için Osmanlı İmparatorluğu ne kadar uzun yasarsa, Çin'den
Boğaziçi'ne değin uzanan Rus tehlikesini dengelemek o kadar kolay olur. Yazıktır ki, İngiliz
dıs politikası ifratla tefrit arasında bocalamıs; Kırım Savası'ndaki dostluktan Gladstone'un pılı
pırtılarını toplayarak Avrupa'dan atılmalarını savunmaya dek gelmistir... Simdi, kaybedilmis
yerimizi kazanmak zamanıdır. Türkiye'deki siyasal kosullara uygun politikalar tatbik edilmek
suretiyle İngiltere'nin Boğaziçi'ndeki konumunu yeniden sağlamlastırılması çok yararlı olacaktır."
Vambery, eğer Osmanlı'yı İngiltere ile banstıramazsa, tek basına ülkesinin toprak bütünlüğünü ve siyasî bağımsızlığını koruyamayacağını anladığı bir kriz ortaya çıkarsa. Padisahın kendisine müttefik olarak Almanya'yı angaje edebileceğinden korkuyordu. Zaten
Kayzer II. Wil-helm bu fırsatı uzun süredir kollamıyor muydu? II. Re-ich'm doğuya doğru
açılması, kuskusuz aynı ülkenin Balkanlar'da da ağırlık kazanmasına neden olacaktı. Bu dasırtmı
güçlü müttefikleri Almanya'ya dayamıs Avusturyalıların iki-baslı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda Macarlara kıyasla daha üstün bir konuma kavusmalarını
sağlardı ki, bir Macar yurttası olarak devletinin komsularının tahakkümüne girmesine Vambery'nin tahammülü

yoktu. Macaristan'ın millî çıkarları, Vambery'ye göre, dolaylı da olsa, Alman yayılmacılığına
sed çekecek İngiliz nüfusunun Ortadoğu'da yeniden kazandırılmasına bağlıydı. Vambery'yi düsündüren ise İngilizlerin Osmanlılarla anlasmak konusunda isteksiz davranmaları, Padisah'la bir ittifak olusturabilmeleri için bu ülkede liberal ilkeler ısığında
ıslahat yapılmasını sart kosmalarıydı. Vambery kisi hak ve özgürlüklerinin sampiyonu olarak
gördüğü parlamentarizmin kalesi İngiltere'nin iç politika kaygıları ile otokrat bir Osmanlı

www.eskikitaplarim.com.enginel

Devleti ile uluslararası iliskilerde kaderini birlestirmekten çekinebileceğini takdir ediyordu.
Ancak, İngiltere'nin arzuladığı anlamda gayr-i müslim azınlıklara adem-i merkeziyet kazandıracak reformların, hele. bu azınlıklar Ermeni ayrılıkçıları ise, Sultan Hamid tarafından
hiçbir zaman kabul edilmeyeceğini de gayet iyi biliyordu. Ne kadar liberalizmin savunucusu
olursa olsun, Vambery dıs politikada gerçekçi olunması, dıs güvenlik gereklerinin iç politika
endiseleriyle bosa harcanmaması taraftarıydı. İngiltere'nin reform fikrini ileri sürdüğü günlerde Siyonistlerin kendisine basvurusu, Vambery'ye belki de beklediği fırsatın ayağına
geldiğini müjdelemisti. Ermenilere kıyasla Osmanlı İmparatorluğunda Museviler, her dönem
yönetime bağlı kalmıslar, hiçbir zaman ayrı bir siyasal ünite kurmak gibi fikirlere önem vermemislerdi. Üstelik, Siyonistlerin bile öngördüğü program, Osmanlı sınırları içinde Filistin'e yurt dısından Musevî kolonizasyonunun sağlanabilmesi için devletin hükümranlık
haklarını zedelemeyecek bazı iktisadî ve mülkî düzenlemelerden ibaretti. Vambery'ye göre.
Padisah Siyonistlere, gözboyama kabilinden dahi ols?, bazı tavizler verirse, bu gelismeler
azınlık reformu bekleyen İngiltere'de memnuniyetle karsılanacak ve II. Abdülha-mid'in yumusadığını gören Londra artık Osmanlı ittifakı

teklifini reddetmeye sebep bulamayacaktır. Dahası, eğer Siyonistler sözlerinde samimî iseler,
maddî imkânlarını Osmanlıların emrine sunmayı tasarlamıslardır. Musevilerin parasal güçleri
ile takviye edilen Osmanlı Devleti gibi askerî açıdan halen söhretini yitirmeyen bir imparatorluk, İngiltere için gerçekten cazip bir müttefik olacaktır. Vambery'ye göre, bu arada
en uygar uluslar tarafından bile eziyet ve asağılanmaya maruz kalan Museviler de Osmanlı
himâyesi ve hosgörüsü altında Arz-ı Mevud'larına kavusmus olacaklardır. Vambery'nin islek
zihni durak tanımamaktadır: Vambery'ye kalırsa, kimbilir Siyonistler Padisah'ı kuskularında
haklı çıkartmaz ve ülkeye yararlı bir unsur olarak kendilerini ispat edebilirlerse, belki Sultan
Hamid'in reformlar konusundaki direnci kırılabilir, imparatorluk yeni düzenlemelerle Kanunî
sağlığına kavusabilir. Ayrıca, Siyonistler bu davranıslarıyla Padisah'm gönlünü kazanabilirlerse, Osmanlı organizmasını içten kemiren diğer ayrılıkçı unsurlar da uzlasmayı
yeğler ve millî emellerini "Osmanlılık" ideolojisi ile uzlastı-nlabilecek bir kalıpla savunmaları
gerçeklesebilir.
Vambery master planının son dislisi olarak bir casusun siyasal tercihlerine bir kez daha

www.eskikitaplarim.com.enginel

değinmekte yarar vardır. Yukarıda da belirtildiği gibi Vambery, özgürlüklerin güvence altına
alındığı parlamenter rejim tutkunudur. Bu nedenle İngiltere'ye hayran ve Almanya'ya soğuk
olduğunu görmüstük. Basta Macaristan ve Osmanlı Devleti olmak üzere bu ilkelerin bütün
dünyaca benimsenmesini ister. Vambery, Türklerin tarih boyunca kurmus oldukları devletlerde, zamanın sartlan çerçevesinde, ne kadar insan haklarına saygılı hosgörülü hukukî
düzenler kurduklarını bilen bir arastırmacıdır. Üstelik, İslâmî akidelerdeki cumhur ve mesveret kavramlarının Batı Avrupa'daki parlamenter sistemle ne kadar rahat bir sekilde
üzlastmlabi-leceğini de bilmektedir. Osmanlıların da bu sistemi uyum

içinde yürütebileceklerine güveni vardır. İngiltere ile ittifak eden Osmanlı üzerinde liberal
müttefiğin telkinlerinin yapıcı olacağına da emindir. Hem zaten, Vambery'ye göre, Orta Asya'da gördüğü otokratik rejimlere oranla Osmanlı Devleti bu açıdan en ileri Sark devleti
değil midir? Bu çerçeve içinde değerlendirildiğinde Vambery, İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin elele vermesini aynı zamanda dünyada Almanya ve Rusya gibi reaksiyoner devletlere karsı özgür rejimlerin zaferi olarak değerlendirmek istemektedir.

•Tekrar kısa çizgilerle özetlenecek olursa, demek ki Vambery, iliskileri zedelenmeye baslamıs
İngilizlerle, Filistin'de bazı tavizler karsılığında Siyonistlerce desteklenen Osmanlıları birlestirecek, böylece bir yandan Rusların Orta Asya ve Ortadoğu'daki, diğer yandan da
Almanya ve Avusturya'nın Doğu Avrupa, Balkanlar ve Ortadoğu'daki yayılmacılığına engel
olunacaktı. Batı'nm ve Do-ğu'nun en güçlü ve liberal rejimlerinin ittifakı sonucunda da yeryüzünde otokratik ve yayılmacı güçlere karsı caydırıcı nitelikte bir "devletlerarası kollektif
güvenlik sistemi" olusturulabilecekti.

Kısacası, belki de Vambery dünya için içte parlamen-tarizmin egemen olduğu ve dıs alanda
ise İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin polislik yaptığı "yeni bir uluslararası düzen" kurmak düsü
ve çabasmdaydı. Ne var ki, bu düzenin ekseni üzerinde kurulacağı İngiltere'nin Ortadoğu
politikası Vambery programının tam tersi doğrultuda değismis, Londra Almanya'ya karsı Rus
dostluğunu kazanmakta medet ummustu. Üstelik, Whitehall Çarlığın isteklerinin ve geleneksel politikalarının doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu'nu iç isyanlar yoluyla parçalamaya yönelmisti. Bu gelismeler Padisah'ı oldukça tedirgin etmis, Siyonizm de dahil
olmak üzere tüm azınlık hareketlerine ve ıslahat önerilerine karsı daha duyarlı olmustu. İngiltere'nin sırt çevirdiği Padisah, XX. yüzyılın basında

www.eskikitaplarim.com.enginel

giderek gerginlesen devletlerarası politikada devlet gemisini "kesin tarafsızlık" rotasında
tutamayacağını anlamıs ve azametli Almanya limanına sığınmaya karar vermistir. Durum
Doğu'da böyle iken, Batı'da ardında güçlü Almanya'nın desteği ile Avusturya, Macaristan'ı
tümüyle bünyesinde eritmeye hazırlanıyordu. Böylece .Vambery dominosunun taslarının
tümü birbiri ardısıra düsmüs oluyordu. Vambery'nin asıl trajedisi ise onun bu umutsuz çırpınıslarını -bırakınız ailesini- sorunlarını çözümlemek için bitkin duruma düstüğü tarafların
bile paylasmamasıydı. İçine kapanık Macaristan'da Vambery, diğer ülkelerle olan iliskilerinden dolayı daima kuskuyla karsılanmıs; hele Alman nüfuzunun arttığı son demlerinde kendisine "vatan haini" olarak bakılmıstı. Siyonistlerin lideri Dr. Herzl çoğu
zaman onun samimi olmadığını kendisini oyalamaya çalıstığını düsünmüs; hattâ II. Abdülhamid'in huzuruna alınmasını sağlayan Vambery'ye bu hizmetinin maddî karsılığını
gönderme görevini bile yerine getirmemisti. Ne var ki, yukarıda da gördüğümüz gibi Vambery, 191 l'de Herzl'in ölümünün üzerinden yedi sene geçmesine rağmen, Siyonistleri
Babıâli'nin yeni kiracılarına karsı kollamaktan kaçınmamıstı. İngilizler ise eğer onu ilk basta
Osmanlılarla aralarında bir yumusama sağlanabilmesi için isteklerine uygun bir arabulucu
olarak görmüslerse bile, daha sonraları Rusya'ya yakınlastıkça, onu düsman kampına nüfuz
etmis gizli ve önemli bir istihbarat kaynağı bir "köstebek" olarak kullanacaklardı. Osmanlılar
ise Vambery'nin İngiltere ittifakı projesinin akıntıya kürek çekmek türünden bir örnekle
açıklanabileceğini anlamıslardı. II. Abdülhamid; Türk dostu olan Vambery'yi kısa zamanda
kendi safına çekmis, onun kanalıyla bazı mesajların "sahibinin sesinden" Londra'ya iletilmesini sağlamıstı. Yine de II. Abdülhamid Vambery'yi anlayan ve iyi niyetli çabalarını
takdir eden yegâne patrondu. Ancak,

Padisah, "Dost acı söyler" atasözünden hareketle onu İngiltere'nin alsıl amacının ne olduğuna
inandırmak için çaba sarfetmis; Vambery İngilizleri ikna edebileceğini tekrarladıkça onunla
çocuklar gibi kavga etmekten (ve sonunda barısmaktan) çekinmemisti. Ne var ki, doğru yol
olduğuna inandığı ve adetâ kutsal bir misyon gibi kendini adadığı hedefine erismek için yasamının sonuna kadar tek basına mücadele edecektir. Öyle ki, son nefesini verdiği sabah,
Londra Times gazetesinde İngiliz dıs politikasını uyarıcı bir makalesi yayınlanmaktaydı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN NOTLARI

www.eskikitaplarim.com.enginel

(1) Bu hususta Padisah'ın iki muhtırası da mevcuttur. Bunlar için, bkz: Basbakanlık Arsivi
(bundan sonra BA), Yıldız Esas Evrakı (bundan sonra YEE) 9/2645/77 ve 9/2641/72.
(2) Die Grose Politik der Europaischen Kabinette (1871-1914), Berlin, 1922, C. X, evrak no.
2371, 2372 ve 2381; Hatzfeldt'den Holstein'e, 30, 31 Temmuz ve 5 Ağustos 1895 tarihli muhtıralar, PRO, Cabinet Papers 37/31/10, Lord Salisbury nin 4 Temmuz 1892 tarihli muhtırası. Ayrıca, bkz: M. S. Anderson, The Great Powers and the Near East (1774-1923),
(London, 1970), s. 127-130 ve E. Kadourie, England and the Middle East, (Sussex, 1978), s.
21.
(3) PRO, FO. 800/32, 4 Haziran 1889; benzeri bir ifade için, ayrıca bkz: BA, YEE, 8/1108/77.
(4) Y. Öztuna, Türkiye Tarihi, C. 12, (İstanbul, 1967), s. 167-
169.
(5) Hornik, a.g.m., s. 622-3.
(6) G. Mann, The History of Germany Since 1789, (Middlesex,
1974), viii, bölüm; I. Geiss, German Foreign Policy (1871-1914), (London, 1976) ve H. Halborn, The History of Modern Germany, (London, 1969), s. 298-368.
(7) Documents Diplomatiques Français (1871-1914), 1. seri, C. 12, evrak no: 88 ve 144, Courcel'den Hanotaux'ya, 12 ve 29 Temmuz 1895; G. P. Gooch ve H. Temperley (der.), British Documents on the Origins of the War (1898-1914), C. 6, ek iv, Salisbury'den Iwan-
Muller'e, 31 Ağustos 1896, Ayrıca, bkz; Lady Gwendolen Cecil, Life of Robert Marquis of
Salisbury, C. 2, 1921, s. 79.
(8) Ermeni Sorunu için sadece iki kaynak eser vermekle yetineceğiz: Osmanlı Dahiliye Nezâreti, Ermeni Komitelerinin Amal ve Hareket-i İhtilâliyesi, (İstanbul, 1332), ve Esat Uras,
Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meseleleri, (Ankara, 1950).
(9) PRO, FO. 800/32, 6 Haziran 1889. Vambery'nin bu kuskularını tarafsız baska gözlemciler
de paylasmaktaydı: Ardern G. Hulme-Beamon, Twenty Years in the Near East, (London,
1898), s. 302-311.
"RESİD EFENDİ" 283
(10) PROF, FO. 800/32, 22 Ekim 1889.
(11) PROF. FO. 800/33, 1 Kasım 1895.
(12) Bu hususta benim makaleme bakınız: "Sark meselesi ve II.
Abdülhamid'in Garp Politikaları (1876-1909)", Osmanlı Arastırmaları, C. III, (İstanbul, 1982), s. 267.
(13) II. Abdülhamid'in "Pan-İslam" politikasının tesirleri için
bkz; Great Britain, Her Majesty's Stationary Office, Handbook no. 10, Mohammedanism in
Asia, (London, 1920).
(14) PROF, FO. 800/32, 10 Subat 1894.
(15) Vambery, Story..., s. 364-5.
(16) Vambery'nin Jön Türklerle muntazam yazısmaları vardır.

www.eskikitaplarim.com.enginel

Mizancı Murad Bey'le olan mektuplasmaları için, bkz.: Bi-rol Emil, Mizancı Murad Bey:
Hayati ve Eserleri, (İstanbul, 1979), s. 255-257.
(17) Dısisleri Bakanlığı, Hazine-i Evrak Arsivi, İstanbul, Dosya
no. 324, evrak no. 4629/46 (28 Nisan 1898); 31845/34 (5 Mart 1899); 1454/9 (27 Subat 1899), Lütfi Bey'den Tevfık Pasa'ya mektup ve raporlar.
(18) Tunah Hilmi, Peste'de Resid Efendi ile. Kahire, 1317.
(19) Vambery, The Future of Constitutional Turkey", The Nineteenth
Century and After, (March, 1909), s. 361-2.
(20) Vambery, Western Culture in Eastern Lands, (London,
1906), iii. bölüm.
(21) Ayrıca bkz.: PRO, FO. 800/32, 10 Subat 1894.
(22) PRO- FO. 800/33, 4 Mayıs 1896.
(23) F. Armaoğlu, Siyasî Tarih (1789-1960), (Ankara, 1975), s.
232-236.
(24) PROF, FO. 800/33, 20 Ekim 1907.
(25) Aynı yerde.
(26) Gooch ve Temperley, a.g.e., C. 5, evrak no: 210, Fitzmaurice'den
Tyrell'a, 25 Ağustos 1908.
(27) Aynı eser, evrak no: 204, Grey'den Lowthera, 31 Temmuz
1908.
(28) Bu gelismeler için, bkz; Feroz Ahmad, "Great Britain's Relations
with the Young Turks (1908-1914)", Middle Eastern Studies, C. 2, no: 4, Temmuz 1966, s. 302-329 ve Allan Cunnigham, "The Wrong Horse? - A Study of Anglo - Tur-
I
284
kish Relations before the First World War, St. Antony's Papers, no. 17/4, (Oxford, 1965), s.
56-76.
(29) PRO, FO. 800/33, 28 Kasım 1908.
(30) İlginçtir ki, Vambery Koleksiyonunu bulduğumuz dosyalar
arasında İngiliz Dısisleri Bakanhgı'nın Pesteli ajanına yolladığı talimatlardan ancak bes-altısı
mevcuttur. Bu belgeler, Vambery'nin hizmetlerine karsılık ilisikte sundukları çeklere eslik
eden tesekkür notlarıdır. Altmısı askm belgeden olusan önemli talimatların "ayıklanmıs"
olması gerek!
(31) Aider ve Dalby, a.g.e., s. 497.

BİBLİYOGRAFYA

A. ARMINIUS VAMBERY'NİN ESERLERİ:

Vambery'nin yarım asrı geçen yazarlık ve arastırmacılık yasamında ortaya koyduğu eserlerin eksiksiz bir
listesini sunmanın güçlüğü bellidir. Biz bu güçlüğü Sarkiyat koleksiyonlarının zenginliği ve tanınmıs
kütüphaneleri tarayarak asmaya çalıstık. A.B.D.'nde New York Belediye Kütüphanesi, İngiltere'de British
Museum Kitaplığı, Londra Üniversitesi Kütüphanesi; Türkiye'de Millî Kütüphane (Ankara), İstanbul Belediye

www.eskikitaplarim.com.enginel

ve Üniversite Kütüphaneleri ve Boğaziçi Kûtüphanesi'nde saptadığımız eserler yayın tarihi sırasıyla asağıdadır.
Yalnız, Vambery'nin gazete, dergi ve bilimsel süreli yayınların yazmıs olduğu makaleleri bu-listenin dısında
bırakıyoruz. İlgilenenler için belki sunu belirtmekte yarar vardır: Vambery'nin anılanndaki ifadesiyle
"ansiklopedik ciltler" tutan bu koleksiyon, Vambery'nin kendi eliyle düzenlediği dosyalar halinde, A.B.D.'ye
yerlestiği sırada yazarın oğlu Rüstem tarafından New York Belediye Kütüphanesine verilmistir.

1 — Deutsch-Turkisches Taschen-Woerterbuch (İstanbul, 1858). 14.000 kelimeyi ihtiva eden ilk Türkçe-
Almanca sözlük.
2 — Abuska: Csagataj-torok szogyujtemeny (Peste, 1862). İlk Çağatayca-Osmanlıca sözlük.
3 — a) Travels in Central Asia, (London, 1864).
b) Voyages d'un Faux Derviche dans l'Asie Centrale (çev: E. E. Forgues), (Paris, 1865).
c) Kozep-Azsiai utazas (Peste, 1865).
d) Reise in Mittelasien (Leipzig, 1865)
e) Viaggi di un falso dervish nell'Asia Centrale (Milano, 1873).
f) Bir Sahte Dervis'in Asya-yı Vusta'da Seyahati (Çev.: A. H.) (Vakit Matbaası: İstanbul, 1295).
4 — a) Meine Wanderungen und Erlebnisse in Persien (Peste,1867).
b) Vandorlasaim es elmenye im Pcrsziaban (Peste, 1867).
5 — Cağataische Sprachstudien (Leipzig, 1867).
6 — a) Sketches of Central Asia (London, 1868).
b) Skizzen aus Mittelasien (Leipzig, 1868).
c) Vambery Armin vazlatai Kozep-A 2 siabol, (Peste, 1868).
7 — Uigurische Sprachmonumente und das Kutadgu Bilik (Innsbruc/Leipzig, 1870).
8 — India tundermesek (Peste, 1870), Hind destanları.
9 — a) Oroszorszag hatalmi allasa Azsiaban (Peste, 1871).
b) Russlands Machtstellung in Asien (Leipzig, 1871).
10 — a) Geschichte Bocahra's oder Transoxaniens (Stuttgart, 1872), iki cilt, yeni baskı: Shuttgart 1972.
b) Bokhara tortenete a legregibb idoktol a jelenkorig (Peste, 1873), iki elit.
c) History of Bokhara (London, 1873).
11 — a) Cestralasien und die englisch-russiche Grenzfrage,
(Leipzig, 1873).
b) Central Asia and the Anglo-Russian Frontier Question (London, 1874).
12 —a) Der Islam im neunzehnten Jahrhundert (Leipzig,1875).
b) Islam wdziewietnastem stuleciv (Varsova, 1876).
13 — a) Keleti eletkepek (Budapeste, 1876).
b) Sittenbilder aus dem Morgenlande (Berlin, 1876).
14 — a) Ueber die Reformfahigkeit der Turkei (Budapeste,1877).
b) La Turquie est-elle sus ceptible de reformes? Budapeste/Paris, 1878
15 — a) A torok-tatar nyelvek etymologiai S 20 tara (Budapeste, 18177).
b) Etymologiscb.es Worterbuch der turko-tatarischen Sprachen (Leipzig, 1878).
16 — Die Sprache der Turkomanen und der Diwan Machdumkuli's(Leipzig, 1879).
17 — a) A magyarok erdete, (Budapeste, 1882).

www.eskikitaplarim.com.enginel

b) Der Ursprung der Magyaren (Leipzig, 1882). 18) — Arminius Vambery: his life and adventures by
himself (London, 1883).
19 — A Csuvasokrol (Budapeste, 1884).
20 — a) The Coming Struggle for India (London, 1885).
b) Den annalkande striden om Indien (Stockholm, 1885).
c) Der Zukunfts-Kampf um Indien (Wien, 1886).
21 — a) A torok faj ethnologiai es ethnographiai tekintetben (Budapeste, 1885).
b) Das Turkenvolk in seinen ethnologischen und eth-nongraphischen Beziehungen geschildert (Leipzig,
1885).
22 — Die Scheibaniade (Wien, 1885). Ünlü Özbek siirinin Almanca tercümesi ve yorumu.
23 — a) Hungary (London, 1887).
b) The Story of Hungary (New York, 1889).
c) Historia de Hungria (Madrid, 1891).
24 — Professor Vambery to Islam in Hind Greeting (Kalküta,1889).
25 — Die Sarten und ihre Sprache (Wien, 1890).
26 — Aus dem Geistesleben persischer Frauen (Wien, 1891).
27 — Zwei moderne central-asiatische Dichter , Munis und Emir (Wien, 1892).
28 — Freiheitliche Bestrebungen im moslimischen Asien (Berlin, 1893).
29 — A magyarsag keletkezese es gyarapodasa (Budapeste, 1895). Macarların Ural-Altay kavimlerinden
türediklerine iliskin tezi.
30 — La Turquie d'aujourd'hui et d'avant quarante ans (Paris, 1898).
31 — Noten zu den altturkischen Inschriften der Mongoki und Sibiriens (Helsingfors, 1898).
32 — The Travels and Adventures of the Turkish Admiral Sidi ali Reis, in India, Afghanistan, Central Asia, and
Persia, during the years 1553-1556 /London, 1899).
33 — Alt-osmanische Sprachstudien (Leiden, 1901).
34 — a) Die gelbe Gefahr (Budapeste, 1904).
b) Le peril jaune (Budapeste, 1904).
35 — a) The story of My Struggles, iki cilt (London/Leipzig,1904).
b) Kuzdelmeim (Budapeste, 1905).
36 — a) Western Cultures in Eastern Lands (London, 1906).
b) Westlicher Kultureinfluss in Osten (Berlin, 1906).
c) Nyugat Kulturaja Keleten (Budapeste, 1911).
37 — Yusuf und Ahmed, (Budapeste, 1911), Bjr Özbek destanı.
38 — Reformkepes-e a Kelet? (Budapeste, 1911)
39 — A Magyarsag Bolosojenel (Budapeste, 1914). Vmbery'nin ölümünden sonra basılan bu eser Türk-Macar
iliskilerinin kökenlerini ve gelisimini inceliyor.

B. YARARLANILAN KAYNAKLAR:

1 — ARSİV MATERYALİ
a) Public Record Office (PRO), Londra:
I) Foreign Office) (FO) 800/32 ve 800/33 (Vambery Papers) arastırmamıza esas kaynak teskil etmistir.
II) Cabinet Papers (CAB) 37/31/10.

www.eskikitaplarim.com.enginel

b) Türk Arsivleri: Asağıdaki belgeler Vambery koleksiyonundaki bilgileri güçlendirdiği için çalısma kapsamı
içerisine alınmıstır.
I) Basbakanlık Arsivleri (BA)
Yıldız Esas Evrakı (YEE) 8/1108/77 8/2006/72/4 9/2641/72 9/2625/77/3 9/2645/77 9/2626/72 9/1106/72
II) Dısisleri Bakanlığı
Hazine-i Evrak 324/4629/46 324/31845/34 324/1454/9 288/11
c) İsrail Arsivleri, Kudüs:
I) Central Zionist Archies (CZA) H VII 87 (33 mektup) W 61II (4 mektup)
2 — BASILI BELGELER
a) Ministere des Affaires E t range res, Documents Diplomatiqu-es Français (1871-1914), 32 Cilt, Paris.
b) Great Britain, Her Majesty's Stationary Office, Mohammedanism in Asia, Handbook no. X, London, 1920.
c) G.P. Gooch ve H. Temperley (eds.), British Documents on the Origins of the War, C. 5, lLondon, 1928).
d) Die Grosse Politik der Europaischen Kabinette 1871-1914, (Berlin, 1992-7).
e) Osmanlı Devleti, Dahiliye Nezareti, Ermeni Komitelerinin Amal ve Hareketi İhtilâliyesi, İstanbul ,1332.
f) M.K. Anderson (ed.), The Great Powers and the Near East 1774-1923 (Documents of Modern History),
London, 1970.
3 —GENEL ESERLER (KİTAP, MAKALE)
Ahmad, Feroz; "Great Britain's Relations with the Young Turks 1908-1914". Middle Eastern Studies, 2/4,
Temmuz 1966.
Ahmed Hamdi, Alem-i İslâm ve İngiliz Misyoneri: İngiliz Misyoneri Nasıl Yetistiriliyor? (İstanbul, 1334).
Akçura, Yusuf; Yeni Türk Devletinin Öncüleri, (Ankara, 1981).
Albrecht-Carre, Rene; A Diplomatic History of Europe Since the Congress of Vienna, (London, 1965).
Alder, Lory ve Richard Dalby; The Dervish of Windsor Castle, (London, 1979).
Al-Sayyid, Afif Lûtfi; Egypt and Cromer: A Study in Anglo-Egyptian Relations, (London, 1968).
Anderson, M. S.; The Eastern Question 1774-1923, (New York, 1966).
Armaoğlu, Fahir; Siyasî Tarih 1789-1960, (Ankara, 1975).
Bayur, Yusuf Hikmet; Türk İnkılâbı Tarihi, C. I, K: I, 3. baskı (Ankara, 1983).
Byrne, Leo Gerald; The Great Ambassador, (Ohio State University Pres, 1964).
Cecil, Lady Gwendolen; Life of Robert Marquis of Salisbury, iki cilt, (London, 1921).
Chatham Hous [Study Group], British Interests in the Mediterranean and the Middle East, (Oxford, 1958).
Clayton, G.D.; Britain and the Eastern Question, (London, 1971).
Cunningham, Allan; The Wrong Horse? - A Study of Anglo-Turkish relations before the First World War", St.
Antony's Papers No. 17, (Oxford, 1965). Danismend, İsmil Hami; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.IV,
(İstanbul, 1972). Davey, R.; The Sultan and His Subjects, iki cilt, (New York,1897).
Emil, Birol; Mizancı Murad

www.eskikitaplarim.com.enginel

Bey: Hayatı ve Eserleri (İstanbul,1979). Friedman, Isaiah; Germany, Turkey and Zionism 1897-1918,(Oxford,
1977). Geiss, Imanuel; German Foreign Policy 1871-1914, (London,1976). Grey (Viscount or Fallodon),
Twenty-Five Years 1892-1916, C.I (New York, 1925).
Haskins, H. L.; British Routes to India, (London, 1966). Haslip, Joan; (Çev.: Nusret Kuruoğlu), Abdülhamit,
(İstanbul,1964). Hinsley, F.H. (ed.); The New Cambridge Modern History, C.XI, (Cambridge, 1962). Holborn,
Hajo; A History of Modern Germany 1840-1945, (London, 1969). Hornik, M.P.; The Special Mission of Sir H.
Drummond Wolff to Constantinople", English Historical Review,Oct. 1940. Hulme-Beamon, Ardern G.; Twenty
Years in the Near East (London, 1898).
Jelavich, Barbara; The Ottoman Empire, The Great Powers and the Straits Queiston 1870-1887 (Bloomington/
London, 1973).
Karal, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, C. VIII (Ankara, 1983). Kedourie, Elie; England and the Middle East: The
Destruction of the Ottoman Empire 1914-21, (Sussex, 1978).
Kohn, Hans; A History of Nationalism in the East, (New York, 1929).
Kurat, Akdes Nimet; Türkiye ve Rusya, (Ankara, 1970).
Türk-İngiliz Münasebetlerinin Baslangıcı re Gelismesi 1553-1610, (Ankara, 1953).
Kutay, Cemal; Sahte Dervis (İstanbul, 1970).
Kürkçüoğlu. Ömer, Türk-İngiliz İliskileri 1919-26, (Ankara, 1978).
Londau, Jacob M.; Pan-Turkism in Turkey, (London, 1981).
Langer, W.L.; The Diplomacy of Imperialism, (New York, 1935).
Laqueur, Walter: A History of Zionum, (New York, 1978).
Lewis, Bernard; The Emergence of Modern Turkey, (Oxford, 1968).
Lowe, C.J.; Salisbury and the Mediterranean 1886-1896-(London, 1965).
Mann, Golo; The History of Germany Since 1789, (Middlesex, 1974).
Miller, William; The Ottoman Empire and Its Successors 1801-1922, (Cambridge. 1923).
Mithad, All Haydar; Hatıralarım, (İstanbul, 1946).
Öke, Mim Kemâl; II. Abdülhamid, Siyonistler ve Filistin Meselesi (İstanbul, 1982).
—, Siyonizm ve Filistin Sorunu 1880-1914, (İstanbul, 1982).
—, "Sark meselesi ve II. Abdülhamid'in Garp Politikaları", Osmanlı Arastırmaları, no: 3, (İstanbul, 1982).
—, "Jön Türkler" Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. V (İstanbul, 1982).
Öztuna, Yılmaz; Türkiye Tarihi, C. 12, (İstanbul, 1967).
Pears, Edwin; Life of Adulhamid, (London, 1917).
Roy, C; Abdulhamid le Sultan Rouge, (Paris,1936).
Saray, Mehmed; Dünden Bugüne Afganistan, (İstanbul, 1981).
Shaw, Stanford ve Ezel Kural; History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, C. 2, (Cambridge, 1977).
Skilliter, Susan A.; William Harborne and the Trade with Turkey 1578-1582, (Oxford, 1977).
Smith, Colin L.; The Embassy of Sir William White at Constantinople 1886-1891, (Oxford, 1957). Seton-
Watson, R. W.; Disraeli, Gladstone and the Eastern Queiston, (New York, 1962).

www.eskikitaplarim.com.enginel

Tanyu, Hikmet; Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler, C. 2, (İstanbul, 1977). Taylor, A. J. P.; The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918, (Oxford, 1974). Tikhonov, N.; Vamberi, (Tiflis, 1931). Tugay, Asaf; İbret, C. 2, (İstanbul, 1962). Turtalı, Hilmi; Peste'de Resid Efendi ile (Kahtre, 1317). Uras, Esat; Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meseleleri, (Ankara,1950). Vambery, Arminius; "The Future of Constitutional Turkey", TheNineteenth Century and After, March 1909,London. —, "Personal Recollections of Abdulhamid II and His Court", The Nineteenth Century and After, June 1909, London. Vamos, Magda; Resid Efendi, (Budapeste, 1966). Vital, David, Zionism, The Formative Years, (Oxford, 1982).

son